

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Από την τραγωδία, στην εποποιΐα

Επιμέλεια:

Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος – Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης

Χορηγός: Νικόλαος Χαϊτογλου

Αθήνα 2009

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 2006-2009

Πρόεδρος: Νικόλαος Μέρτζος
Αντιπρόεδρος: Αθανάσιος Καραθανάσης
Γεν. Γραμματέυς: Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά
Ταμίας: Θεόδωρος Δαρδαβέσης
Έφορος Βιβλιοθήκης: Ιωάννης Κολιόπουλος
Σύμβουλοι: Βασίλειος Πάππας
Χαράλαμπος Νάσλας
Κωνσταντίνος Πλαστήρας
Κωνσταντίνος Χατζηδήμος

Ερευνητική Ομάδα

Βασιλείου Σωτηρία
Δημητριάδης Βασίλης
Θεοδοσίου Νίκη
Μπελεγάκη Όλγα
Παπανικολάου Κωνσταντίνος
Σπυριδόπουλος Αριστοτέλης
Σταματιάδου Ελένη
Χαραλαμπίδου Πελαγία

Διόρθωση Κειμένων

Βουτσίδου Σοφία

Εκδότης: ΝΙΚΟΣ ΧΑΪΔΕΜΕΝΟΣ

Σχεδιασμός και σελιδοποίηση: ΚΛΕΙΩ ΜΠΑΤΗ

Επεξεργασία εικόνας: ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ,
ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΟΥΣΜΑΝΗΣ, ΑΘΗΝΑ ΓΥΠΑΡΑΚΗ

Συντονισμός παραγωγής: ΣΟΦΙΑ ΚΑΡΑΜΑΝΙΔΟΥ

Εκτύπωση-βιβλιοδεσία: Τροία Εκδοτική Εμπορική Α.Ε.

26ο χλμ. Λεωφόρου Λαυρίου, θέση Ρδόκια, 19 400 Κορωπί, Τ.Θ. 7616

Τηλ.: 210 97.02.802, 210 97.67.488, Fax: 210 97.56.550

e-mail: info@militos.gr, www.militos.gr

© Copyright έκδοσης για όλο τον κόσμο: Τροία Εκδοτική Εμπορική Α.Ε.

Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-464-115-4

Απαγορεύεται η κάθε είδους αναδημοσίευση του φωτογραφικού υλικού σε έντυπα ή ηλεκτρονικά μέσα χωρίς την έγγραφη εξουσιοδότηση των φωτογράφων και του εκδότη. Οι παραβάτες διώκονται ποινικά βάσει του νόμου περί προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας.

Σωτηρία Βασιλείου

Το προσφυγικό ζήτημα μέσα από την εφημερίδα *Φως* (1922-1930)

Εισαγωγή

Το προσφυγικό ζήτημα, όπως προέκυψε μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, αποτελεί ένα από τα πλέον σημαντικά κεφάλαια της ελληνικής Ιστορίας του 20ού αιώνα. Η έλευση ενάμιση εκατομμυρίου εξαθλιωμένων προσφύγων στην Ελλάδα και η διαδικασία ένταξής τους στην ελλαδική πραγματικότητα πυροδότησε μία αλυσίδα νευραλγικών εξελίξεων σε κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο. Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι η εξέταση της στάσης που τήρησε απέναντι στο προσφυγικό ζήτημα η εφημερίδα *Φως* της Θεσσαλονίκης από το 1922, όταν με την κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου έφτασε στην Ελλάδα το μεγαλύτερο κύμα των προσφύγων, έως το 1930, όταν το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας, Ουδετερότητας και Διαιτησίας έθεσε το ζήτημα αυτό σε νέες βάσεις. Η σημασία ενός τέτοιου εγχειρήματος έγκειται στον καταλυτικό κοινωνικοπολιτικό ρόλο του ημερήσιου τύπου, ως αποκλειστικού σχεδόν μέσου ενημέρωσης και διαμόρφωσης απόψεων. Βεβαίως, η μελέτη μιας εφημερίδας δε στοχεύει στην παρουσίαση αυτούσιας της ιστορικής πραγματικότητας καθώς όπως και σήμερα, έτσι και τότε οι επιλογές του Τύπου υπαγορεύονταν από ένα πλέγμα ιδεολογιών και συμφερόντων. Οπωσδήποτε, όμως, η μελέτη αυτή μεταφέρει στον σημερινό αναγνώστη τον παλμό ενός κόσμου ρευστού, ενός κόσμου εν κινήσει, όπως η Ελλάδα της τρίτης δεκαετίας του 20ού αιώνα. Γνώμονας, άλλωστε, για την επιλογή του *Φωτός* υπήρξε η ανεπανάληπτη ίσως ένταση, με την οποία εκδηλώνεται στις επιλογές του αυτή η ρευστότητα.

Το πρώτο φύλλο της εφημερίδας *Φως* εκδόθηκε στις 5 Μαρτίου 1914 από τον Δημοσθένη Ρίζο, με σκοπό να «*συνεισφέρει μικρόν τι υπέρ της προόδου της Μακεδονίας και της ευημερίας των κατοίκων αυτής διά της επιμελούς και αγρύπνου όσον και αμερολήπτου παρακολουθήσεως των τοπικών και των γενικωτέρων ζητημάτων*». Πράγματι, η παρουσία της εφημερίδας, που υπήρξε μία από τις πλέον σημαντικές της Θεσσαλονίκης, συνέβαλε αποφασιστικά τόσο στην εξέλιξη της δημοσιογραφίας όσο και στην ανάπτυξη της πόλης.⁶⁵⁹

Η πολιτική γραμμή της εφημερίδας δεν υπήρξε σταθερή και γνώρισε επανειλημμένες μεταλλάξεις, ώσπου το *Φως* να καταλήξει, στο λυκαυγές της δεκαετίας του 1930, στη σκευοφόρο του Λαϊκού Κόμματος. Οι αλλεπάλληλες μεταλλάξεις του *Φωτός* αποτελούν απόρροια και πιστοποίηση του γεγονότος ότι μια εφημερίδα είναι πρώτα και πάνω απ' όλα μία επιχείρηση με απώτερη επιδίωξη το κέρδος, το οποίο καθορίζεται από την κομματική της ταυτότητα. Στα 1921 ενώπιον της δικαιοσύνης ο μετέπειτα εκλεκτός του *Φωτός* Σωτήριος Γκοτζαμάνης περιέγραψε την πολιτική συμπεριφορά του Ρίζου ως εξής: «*Ο Ρίζος, ο γουναρικός, ο συνεργάτης των μουφτήδων και ραββίνων μεταβάλλεται το 1916 εις βενιζελικόν μουφτηδοφάγον. Υβρίζει, συνομωτεί, συντελεί εις τον διωγμόν, την φυλάκισιν και την εξορίαν μας, επί έτη ολόκληρα αγορεύει εις τον Σύλλογον των Φιλελευθέρων και καταστρέφει τον Ταχυδρόμον διά να εξυπνήσει εις τας 2 Νοεμβρίου, αντιβενιζελικός μεν, αλλά και πάλιν υβριστής και συκοφάντης...*». Υπερασπιζόμενος τον εαυτό του, ο Ρίζος εξήγησε με κυνισμό: «*Εγώ είμαι έμπορος των εφημερίδων μου. Και δίδω μεν εκάστοτε κατεύθυνσιν, αλλά εκείνην η οποία με συμφέρει. Και δεν με ενδιαφέρει τόσο η ακολουθούμενη υπό της εφημερίδος μου πολιτική ούτε η ύλη αυτής αλλά η κυκλοφορία...*».⁶⁶⁰ Ας κρατήσουμε αυτό το σημείο, διότι αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα κλειδιά για την κατανόηση της στάσης της εφημερίδας απέναντι στους πρόσφυγες.

Το *Φως* ανέτειλε, λοιπόν, ως μία αστική εφημερίδα με συνδικαλιστικές και σοσιαλιστικές αποκλίσεις. Στην αρχή η εφημερίδα υποστήριζε τον Ελευθέριο Βενιζέλο αλλά τον εγκατέλειψε στις εκλογές του 1915

659. Η Σωτηρία Βασιλείου είναι μεταπτυχιακή φοιτήτρια του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
Μανώλης Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης. Συμβολή στην ιστορία του τύπου*, τόμ. Β' 1919-1922, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 125-128.

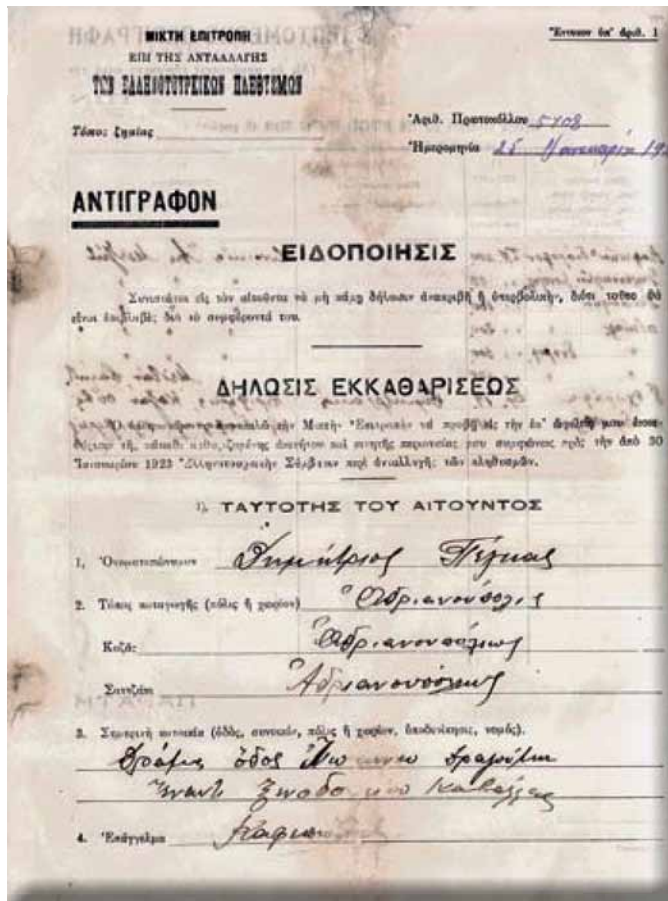
660. Κανδυλάκης, *ό.π.*, τόμ. Β', σ. 137. Βλ. επίσης τις φράσεις «*Εις τον ρουν Ρηγινέ (ο διευθυντής του Φωτός)*» και «*Εμένα με λένε Ρίζο και όπου θέλω το γυρίζω*».

επειδή διαφώνησε με την εξωτερική πολιτική του, οπότε έλαβε «τον Σταυρόν της αντιπολιτεύσεως» για να φωτίσει το λαό. Μετά το Κίνημα της Εθνικής Αμύνης και την εγκατάσταση της Προσωρινής Κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη, το Φως στράφηκε και πάλι προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο, για να τον εγκαταλείψει οριστικά την επαύριο των εκλογών του 1920.⁶⁶¹

Πάντως, έως και το 1930, ο οργίλος αντιβενιζελισμός του Φωτός δε συνεπαγόταν και την ευλαβική υποστήριξη του Λαϊκού Κόμματος. Στα 1922 η εφημερίδα υποστήριξε την κυβέρνηση Πλαστήρα ενώ στα 1923 στήριξε μία «τρίτη κατάσταση», την οποία εξέφραζε το Κόμμα των Εργαζομένων Παραγωγικών Τάξεων.⁶⁶² Τη διετία 1925-1926 υποστήριξε τον Θεόδωρο Πάγκαλο ενώ σε άρθρο, που δημοσιεύθηκε λίγο μετά το τέλος της δικτατορίας, άσκησε σφοδρή κριτική σε όλους τους πολιτικούς ηγέτες, τονίζοντας παράλληλα ότι ο λαός πρέπει «να στραφή προς νέους ορίζοντας και νέας κατευθύνσεις... Έχουμε ανάγκην υγιών στοιχείων και τιμίων παραγόντων. Τοιούτους θ' αναδείξη μόνον η λαϊκή ψυχή, ήτις εγκλείει πράγματι εις τους κόλπους της τους αδάμαντας της ελληνικής φυλής. Ο λαός είναι σήμερον οργανωμένος κατ' επαγγέλματα, έκαστος ο εξ ημών ανήκομεν εις μίαν τοιαύτην επαγγελματικήν οργάνωσιν διά να υποστηρίξωμεν τα οικονομικά ημών συμφέροντα. Σήμερον... η υποστήριξις των ζωτικοτάτων τούτων συμφερόντων, ως και η πρόοδος και ανάπτυξις της εθνικής οικονομίας είναι αλληλένδετα με την πολιτικήν υγείαν της Χώρας. Τι μας κωλεύει να συνεργασθώμεν πολιτικώς διά των επαγγελματικών ημών οργανώσεων;...».⁶⁶³

Στα 1927, όμως, όταν ο Παναγής Τσαλδάρης και άλλα στελέχη του Λαϊκού Κόμματος πραγματοποίησαν περιοδεία στη Μακεδονία, το Φως ανήγγειλε το γεγονός πανηγυρικά και φιλοξένησε δηλώσεις του. Σύμφωνα με τον Τσαλδάρη, στη Μακεδονία πραγματοποιήθηκε η ένωση όλων των δυνάμεων του αντιβενιζελικού κόσμου και σ' αυτό συνετέλεσε ο «υπέρμαχος τύπος της Μακεδονίας, διά της όντως διαφωτιστικής και εμπνευσμένης αυτού ενεργείας, τόσον σπουδαίως και τελεσφόρως βοηθώντας το έργον του πολιτικού...».⁶⁶⁴

Το έτος 1928 η εφημερίδα τόνιζε ότι «... Τα έργα και η ιστορία του Ελ. Βενιζέλου έχουν μόνον ερείπια, καπνούς, φυλακίσεις, διωγμούς, εξορίας και αίμα, το αίμα των πολιτικών του αντιπάλων...». Παράλληλα, το Φως γίνεται νοσταλγός της βασιλείας, που οδήγησε στην εποποιΐα του 1912-13. Στα 1928, όμως, δεν υπάρχει «ούτε πολίτευμα, ούτε σύνταγμα, ούτε ανώτερος ρυθμιστής. Υπάρχει η αυθαιρεσία και ο ετσιθελισμός».⁶⁶⁵ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι παραμονές των εκλογών της 20^{ης} Αυγούστου η οργή του Φωτός κατά του Ελευθερίου Βενιζέλου είναι μεγαλύτερη από την προσήλωσή του στο Λαϊκό Κόμμα, η οποία εκ-

661. Κώστας Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού τύπου*, τόμ. 3, Αθήνα 1960, σσ. 69-70. Γεώργιος Αναστασιάδης, *Η Θεσσαλονίκη των εφημερίδων*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 86-87. Κανδυλάκης, ό.π., τόμ. Β', σσ. 129-138.

662. Μανώλης Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης. Συμβολή στην ιστορία του τύπου*, τόμ. Γ' 1923-1941, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 99-101.

663. «Να στραφώμεν προς νέας κατευθύνσεις», 29 Αυγούστου 1926. – «Οι επαγγελματίαι και οι έμποροι», 21 Σεπτεμβρίου 1926.

664. «Ο κ. Τσαλδάρης ανεχώρησε εις Αθήνας. Απέρχεται ικανοποιημένος από τας εκδηλώσεις του λαού», 7 Νοεμβρίου 1927.

665. «Οι οιωνοί», 19 Ιουλίου 1928.

δηλώνεται με ύμνους προς τον Τσαλδάρη.⁶⁶⁶ Σύμφωνα με τον αρθρογράφο, «Κίνδυνος σήμερον κοινός διά πάντας τους Έλληνας πολίτας, είτε δημοκρατικοί είναι ούτοι είτε Βασιλόφρονες, είναι ο Βενιζέλος ελθών με ακατάσχετον ορμήν όπως δικτατορεύση επί μίαν τουλάχιστον πενταετίαν... Σήμερον ο θέλων να παραμείνη πολίτης τίμιος και ελεύθερος έχει προς τούτο τον δρόμον. Έχει, εάν δεν θέλει ο νομιμόφρων λαός να ψηφίση τους Βασιλόφρονες, να δώση την ψήφον του εις άλλους εντίμους και πατριώτας, πολίτας οι οποίοι δεν είνε δολοφόνοι. Δύνανται άριστα οι δημοκρατικοί να εκλέξουν μεταξύ δημοκρατικών, διότι είνε βέβαιοι ότι κατ' αυτόν τον τρόπον ψηφίζουν Έλληνας ΚΑΘΑΡΟΑΙΜΟΥΣ, Έλληνας ελευθέρους, Έλληνας μη δουλεύοντες εις εν μετά του Σατανά συνεργείαν...».⁶⁶⁷

Ένα χρόνο αργότερα, παραμονές των γερουσιαστικών εκλογών, το Φως, απευθυνόμενο προς τους πρόσφυγες, τόνισε πάλι ότι το Λαϊκό Κόμμα δεν είναι η μόνη τους επιλογή, καθώς «υπάρχουν και κόμματα συγγενή προς την ιδεολογίαν των, και έχοντα το πλεονέκτημα ότι αγωνίζονται υπέρ λαοκρατικών ιδεωδών και εναντίον της τραπεζικής και χρηματιστηριακής φανλοκρατίας του περί τον Ελευθέριον Βενιζέλον κύκλου».⁶⁶⁸

Διαυγέστερο κάτοπτρο για την παρακολούθηση της πολιτικής περιπλάνησης της εφημερίδας έως τη διαμόρφωση μίας σαφούς ταυτότητας αποτελούν οι δημοτικές εκλογές. Στις δημοτικές εκλογές του Οκτωβρίου του 1925 –τις πρώτες δημοτικές εκλογές στη Θεσσαλονίκη– το Φως υποστήριξε τον Λαϊκό υποψήφιο Νικόλαο Γερμανό, προβάλλοντας το σύνθημα «Έργα-Λαός-Γερμανός».⁶⁶⁹ Η εκλογή του αριστερού Μηνά Πατρίκιου στις εκλογές της 26^{ης} Οκτωβρίου πανηγυρίσθηκε ως κατάλυση των κομματαρχών και των προσφυγοπατέρων και θεωρήθηκε «οιωνός άριστος».⁶⁷⁰ Στον αγώνα που διεξήχθη εναντίον του για την ακύρωση της εκλογής του, ο Πατρίκιος βρήκε στο Φως έναν θερμό συμπαραστάτη. Τον Ιούλιο του 1929 η παύση του Πατρίκιου, με απόφαση του υπουργού των Εσωτερικών, καταγγέλθηκε ως η κατάληξη του πολέμου του βενιζελισμού εναντίον του. Στις 2 Αυγούστου 1929, σε συγκλονιστικό άρθρο του το Φως κατήγγειλε για άλλη μια φορά τα ψεύδη και τις αθλιότητες κατά του “Δημάρχου των Πτωχών”. Μάλιστα, ο ίδιος ο Ρίζος εξεφώνησε λόγο υπέρ της υποψηφιότητας του Πατρίκιου σε συγκέντρωση της Αριστεράς Παρατάξεως. Αφού επαίνεσε το έργο και το ήθος του υποψηφίου και περιέγραψε τον ανελέητο πόλεμο των αντιπάλων του, ο ομιλητής κατέληξε: «Ψηφίσατε την προσεχή Κυριακήν ΚΟΡΔΟΝΙ ΠΑΤΡΙΚΙΟΝ. Και εστί βέβαιοι ότι οι λόγοι ημών θα γείνουν έργα και ο εκλεκτός ημών θα αποδείξη ότι ούτος είνε ο ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΤΩΝ ΠΤΩΧΩΝ. Ζήτω ο Πατρίκιος».⁶⁷¹

Κι ενώ το 1929 συνέβαιναν αυτά, στα 1930 το σκηνικό θα αλλάξει άρδην. Ο Πατρίκιος θα γίνει «ο άνθρωπος του αστυνομικού δελτίου και ο εξωμότης όλων των ιδεολογιών»,⁶⁷² θα γίνει «καρκίνωμα», «ποντικός του ταμείου» και «τοκογλύφος»⁶⁷³ ενώ πρίγκηψ του Φωτός θα αναγορευθεί ο Λαϊκός πολιτικός Σωτήριος Γκοτζαμάνης. Ο τελευταίος προβλήθηκε ως ο Μεσσίας, που θα έσωζε την πόλη από την ηθική κατάπτωση και θα εγκαινίαζε μια νέα εποχή αναδημιουργίας για ολόκληρη τη Μακεδονία.⁶⁷⁴

Αυτό που πρέπει να τονίσουμε προκαταβολικά είναι η “συμφωνία” των φρονημάτων του Φωτός με τα φρονήματα των προσφύγων. Όσο για την ήττα των υποψηφίων της εφημερίδας στις εκλογές, επιρρίπτεται κάθε φορά στην πολιτική ανωριμότητα και τη χειραγώγηση του προσφυγικού κόσμου. Πάντοτε όμως η απογοήτευση για τη διάψευση συνοδεύεται από την ελπίδα ότι οι πρόσφυγες κάποτε θα ανανήψουν.

666. «Το έργο του λαού», 7 Αυγούστου 1928.

667. Έλλην, «Υπέρ της τάξεως και των νόμων. Ηνωμένοι εναντίον του κοινού εχθρού», 21 Ιουλίου 1928.

668. «Εις τους πρόσφυγας», 17 Φεβρουαρίου 1929.

669. «Άνευ σκοπού και προγράμματος», 14 Οκτωβρίου 1925.

670. «Κατέλυσε τους κομματάρχας & προσφυγοπατέρας», 27 Οκτωβρίου 1925. Βλ. επίσης: Ι. Πασαλίδης, «Γύρω από τας δημοτικές εκλογάς. Η σημασία της εκλογής του κ. Μηνά Πατρίκιου», 28 Οκτωβρίου 1925.

671. «Ο υποψήφιος της Αριστεράς κ. Πατρίκιος εσπατάλησεν και θα σπαταλά διά τας ανάγκας του λαού». 27 Ιουλίου 1929.

672. «Η έννοια της εκλογής», 6 Δεκεμβρίου 1930.

673. «Εις τας κάλπας», 14 Δεκεμβρίου 1930. Βλ. επίσης «Ενώ αι λαϊκαί φάλαγγες βαδίζουν προς τας κάλπας. Σήμερον ο λαός της Θεσσαλονίκης αναδεικνύει δήμαρχον τον κ. Σωτ. Γκοτζαμάνην», 14 Δεκεμβρίου 1930.

674. «Η έννοια της εκλογής», 6 Δεκεμβρίου 1930.

Ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά γνωρίσματα του Φωτός είναι η απογοήτευσή του για την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα και η νοσταλγία της βασιλείας και του ελληνικού μεγαλείου. Σύμφωνα λοιπόν με την εφημερίδα, η σημερινή Ελλάδα, χωρίς πολιτισμό και χωρίς ιδανικά, «μαραίνεται μέσα εις το μiasματικόν τέλμα μιας παθολογικής φειρηνικότητας». ⁶⁷⁵ Άλλοτε πάλι το Φως διαπιστώνει με μελαγχολία ότι «χάρις εις τους πολέμους, ο απανταχού ελληνισμός συγκεντρούται βαθμιαίως εις την ελευθέραν πατρίδα, η οποία δεν ημπορεί να θρέψη τα τέκνα της. Και ενθυμούμεθα την εποχή κατά την οποίαν η Ελλάς ήτο μικρά, αλλ' ο ελληνισμός τεράστιος και ακατάβλητος. Τώρα ο ελληνισμός τι έγινε;». ⁶⁷⁶ Τέλος, αξιοσημείωτη είναι η εκδήλωση θαυμασμού προς την «στερεά κυβερνωμένη Ιταλία», η οποία «χωρίς την ολεθρίαν επίδρασιν των κομμάτων, εντός ολίγων ετών κατέστη πραγματικά αγνώριστος». ⁶⁷⁷

Κύριοι αντίπαλοι του Φωτός είναι η φιλοβενιζελική Μακεδονία και ο φιλομεταξικός Ταχυδρόμος. Στο πλαίσιο του πολέμου με μήλον της έριδος την προσφυγική ψήφο, η Μακεδονία –«η πρωινή εφημερίς των κυδωνίων, των αχλαδίων και πάσης ανοησίας με την χαρακτηρίζουσιν αυτήν γλώσσαν των καπηλείων»– λοιδορείται καθώς υπονομεύει τα προσφυγικά συμφέροντα και καλλιεργεί το μίσος μεταξύ των προσφύγων και των εντοπίων. ⁶⁷⁸ Αντιπαράβαλλοντα, μάλιστα, την πολιτική του με την πολιτική της Μακεδονίας, το Φως θα τονίσει ότι αυτό «είναι εφημερίς δεν είνε λαχανόφυλλον όπως μερικά άλλα κύμβαλα αλαλάζοντα, που γεμίζουν με ένα υμνολόγιο και με μίαν φωτογραφίαν του Ελευθερίου Βενιζέλου. Και το Φως έχει υποχρέωσιν να παρακολουθή γύρω την κίνησιν και να κρατή ενήμερους τους αναγνώστας του». ⁶⁷⁹ Όσο για τις μομφές της Μακεδονίας εναντίον του, το Φως θα επισημάνει: «Ακριβή τα όσα η Μακεδονία λέγει. Έχομεν αποκτήσει την πένναν “της κακίας και του δηλητηρίου”, προκειμένου περί του αγώνος εναντίον της βενιζελικής αθλιότητας. Διατί μόνον με την πένναν αυτήν είνε δυνατόν να πολεμηθή η σκοτεινή ομαδική παράκρουσις, η αδικαιολόγητος, η τερατώδης βενιζελική πίστις, που σκοτώνει το πνεύμα και μεταβάλλει τους ανθρώπους εις ποιμνία. Μόνον με την πένναν αυτήν που εισδύει ως εγχειρίδιον, είνε δυνατός ο πόλεμος. Αύριον όμως, όταν θα έχουν διασκορπισθή τα σύννεφα της ανοησίας και του φανατισμού, δεν θα βλέπει μόνον πένναν δηλητηρίου και κακίας η συναδέλφος. Θα ζαλίζεται και από τας βόμβες». ⁶⁸⁰ Όσον αφορά στον Ταχυδρόμο, είναι το «άθλιον κουρελόφυλλον» του Δαρβέρη, το οποίο ελάχιστοι γηγενείς βασιλόφρονες εξακολουθούν να διαβάζουν. ⁶⁸¹ Παραμονές μάλιστα των εκλογών του 1929, το Φως εξαπέλυσε ανελέητη επίθεση κατά του Ταχυδρόμου, ο οποίος «εχαρακτήρισε ΤΟΥΣ ΕΒΡΑΙΟΥΣ ΩΣ ΑΔΕΛΦΟΥΣ ΚΑΙ ΩΣ ΕΧΘΡΟΥΣ ΤΟΥΣ ΠΡΟΣΦΥΓΑΣ. Αλλά το όργανον του κ. Μάνου, παρουσιάζεται πολύ σαφέστερον, ωμόν και χυδαίον μέχρι του σημείου ώστε να προκαλή την βδελυγμίαν και εις τους απαθείς και εις τους πλέον αμερολήπτους. Η νίκη – γράφει – είναι έργον ΔΥΟ ΑΔΕΛΦΩΝ, αγαπώντων εξαιρετικά την πόλιν ταύτην... Και ήδη είνε σαφεστάτη η θέσις. Επιδιώκει το πτωχόν όργανον του κ. Μάνου... να δημιουργήση πνεύμα γηγενισμού, φιλοεβραϊσμού και αντιπροσφυγισμού. Κατάπληκτοι και ημείς, οφείλομεν να ομολογήσωμεν ότι χρειάζεται πάρωσις και εκφυλισμός διά να φθάση κανείς εις τοιούτον ηθικόν και αντεθνικόν κατήφορον». ⁶⁸²

Όσον αφορά τώρα στους πρόσφυγες, η στάση του Φωτός απέναντί τους αποτελεί ένα κράμα συμπόνοιας για το δράμα τους και διάθεσης για εκμετάλλευση της πολιτικής δύναμης που εκπροσωπούν. Με την πάροδο του χρόνου η συμπόνοια υποχωρεί για να κυριαρχήσει η δεύτερη συνθήκη. Η χρυσή στιγμή για το

675. «Εν άρθρον», 20 Φεβρουαρίου 1929.

676. «Ο ελληνισμός», 6 Απριλίου 1929.

677. «Ο εκτοπισμός», 24 Ιανουαρίου 1929.

678. «Προστάτης και δεν συμμαζεύεται», 19 Σεπτεμβρίου 1923.

679. «Δημοσιογραφικά», 11 Ιανουαρίου 1929.

680. «Διά την πένναν», 6 Ιουνίου 1929.

681. «Η συννεργασία», 28 Νοεμβρίου 1930.

682. «Με τους Εβραίους εναντίον των προσφύγων», 13 Αυγούστου 1929. Βλ. επίσης: «Έχομεν υπόψη μας ανόητον ίνα μη είπωμεν άλλο τι δημοσίευμα νεαρού τινος ανταποκριτού πρωινής συναδέλφου, διά του οποίου εκχύνεται όλον το δηλητήριον εναντίον των προσφύγων Γιαννιτών, τους οποίους διά μιας μονοκονδυλιάς ο ευφάνταστος αυτός ανταποκριτής αποκαλεί χαμαιλέοντας, αρπακτικούς, κόρακας, αλλοδαπούς κτλ. Τι να ειπώμεν διά τους ανθρώπους αυτούς, οι οποίοι δηλητηριάζουν κατ' αυτόν τον τρόπον τας ψυχάς των απλοϊκών χωρικών και δημιουργούν χάσμα μεταξύ προσφύγων και γηγενών;». Β.Α. Βασιλικός, «Αι ανάγκαι των Γιαννιτών», 24 Απριλίου 1927.

Φως έρχεται στα 1930, όταν το ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας και Συνεργασίας θα καταβαραθρώσει στα μάτια των προσφύγων το είδωλο του Ελευθερίου Βενιζέλου και θα επιβεβαιώσει τις κασσανδρικές προβλέψεις της εφημερίδας.

Πάντως, μπορούμε να πούμε ότι σε γενικές γραμμές το Φως έδειξε να αγκαλιάζει με συμπάθεια τους πρόσφυγες, να ενδιαφέρεται για τα προβλήματά τους και να προωθεί τα ζητήματά τους. Υποστήριξε, σε αντίθεση με τις περισσότερες αντιβενιζελικές εφημερίδες, την ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία και προέβαλε την ενότητα γηγενών και προσφύγων ως παράγοντα αναγέννησης της Ελλάδας. Κατήγγειλε σε μεγάλο αριθμό άρθρων τους προσφυγοπατέρες ως ανθρώπους που έχουν «κενήν την κεφαλήν και την γαστέρα πλήρη»,⁶⁸³ αποκάλυψε σκάνδαλα διαρπαγής της προσφυγικής περιουσίας,⁶⁸⁴ υποστήριξε την ιερότητα του προσφυγικού χρήματος, έλαβε συνεντεύξεις από πολιτευτές και κυβερνητικούς,⁶⁸⁵ δημοσίευσε άρθρα επωνύμων και ανωνύμων προσφύγων, μετέφερε στους αναγνώστες του τον παλμό των προσφυγικών συνεδρίων, υποστήριξε την πολιτική χειραφέτηση του προσφυγικού κόσμου και ανέλαβε την πολιτική διαπαιδαγώγηση των νέων πολιτών της Ελλάδας.

Τον Δεκέμβριο του 1924 το Φως με ανακοίνωσή του κάλεσε όσους πρόσφυγες υποχρεώθηκαν να δώσουν σε τρίτους χρήματα για την απόκτηση στέγης να καταγγείλουν το γεγονός στον Εισαγγελέα, ώστε να τιμωρηθούν οι εκμεταλλευτές της προσφυγικής αθλιότητας.⁶⁸⁶

Τον Δεκέμβριο του 1927, όταν το ελληνικό αίτημα για τριμερές δάνειο ναυάγησε, η εφημερίδα υπό τον τίτλο «Σώσατε τους πρόσφυγας» απηύθυνε δραματική έκκληση στην κυβέρνηση για μονομερή σύναψη του συμπληρωματικού προσφυγικού δανείου και παραχώρηση της θέσης της στο «διάδοχον αυτής κόμμα».⁶⁸⁷

Τον Ιούνιο του 1929 το Φως δημιούργησε μία νέα στήλη υπό τον τίτλο «Το Βήμα του Λαού», όπου δημοσιεύονταν σύντομες επιστολές πολιτών, οι οποίοι διατύπωναν γνώμες και παράπονα για οποιοδήποτε ζήτημα.⁶⁸⁸ Στη στήλη αυτή θα βρούμε και επιστολές προσφύγων, οι οποίοι ως επί το πλείστον διατυπώνουν μομφές κατά του Βενιζέλου και της πολιτικής του.⁶⁸⁹

Κατά το χρονικό διάστημα 1922-1930 το Φως διεξήγαγε πλήθος έρευνες με άξονα τη διαβίωση των προσφύγων και την πορεία του εποικισμού.⁶⁹⁰ Μεταξύ άλλων, διερεύνησε την ξένη προπαγάνδα στη Μακεδονία και το ρόλο των προσφύγων στην αναστολή της. Επίσης τους μήνες Νοέμβριο και Δεκέμβριο του 1928, με αφορμή το «επεισόδιο της Θράκης» το Φως, διά του απεσταλμένου του Α. Κονιτόπουλου, διεξήγαγε «μεγάλη έρευνα» (δημοσιεύθηκε σε 12 μέρη!) στη Δυτική Θράκη με θέμα το καθεστώς και τη θέση των μουσουλμάνων

683. «Τι είπε», 29 Δεκεμβρίου 1930.

684. Βλ. ενδεικτικά Έλλην, «Διά να γνωρίζουν οσι πρόσφυγες. Αι ενέργειαι διά τα κτήματα του Χαμητή», 7 Νοεμβρίου 1927. Αξιοπρόσεκτος στην εισαγωγή του άρθρου ο δραματικός-αποκαλυπτικός τόνος: «Η υπόθεσις των Χαμητικών κτημάτων εβεβαιώθημεν απολύτως ότι αποτελεί πραγματικόν κίνδυνον διά την προσφυγικήν περιουσίαν και συνεπώς διά το Ελληνικόν δημόσιον. Επιμένομεν ιδιαιτέρως εις το ζήτημα τούτο διότι θα ευρεθώμεν και ημείς αλλά και περισσότερον οι πρόσφυγες ίσως εντός ολίγου χρόνου προ εκπληκτικών γεγονότων τοιαύτης σημασίας και εντάσεως, ώστε να μη δυνάμεθα να πιστεύσωμεν καν ταύτα. Αι συμπληρωματικάί μας πληροφορίαί... σχετικά με την τερατώδη ταύτην υπόθεσιν είνε οι εξής:...».

685. Βλ. ενδεικτικά: «Ζωτικά ζητήματα. Η εγκατάστασις των προσφύγων», 3 Ιουλίου 1923. – «Ανακοινώσεις του υπουργού κ. Δοξιάδου. Η διευθέτησις του προσφυγ. ζητήματος», 10 Σεπτεμβρίου 1923. – «Ομιλεί ο Γενικός Διευθυντής Εποικισμού κ. Καραμάνος. Μετά επτάμηνον διακοπήν συνεχίζεται και πάλιν το έργον», 27 Ιανουαρίου 1926. – «Από την αναδημιουργίαν της Θράκης. Πώς λύεται το προσφυγικόν πρόβλημα. Ο Γεν. Διοικητής κ. Μπουμπούλης ομιλεί προς το Φως», 9 Απριλίου 1926. – «Ο κ. Σόλτερ ομιλεί διά το μέλλον της Μακεδονίας. Αθλία η κατάστασις των αστών προσφύγων», 16 Οκτωβρίου 1928.

686. Εφημερίς Φως, «Πρόσφυγες προσέλθετε όλοι», 6 Δεκεμβρίου 1924.

687. «Σώσατε τους πρόσφυγας», 5 Δεκεμβρίου 1927.

688. «Το Βήμα του Λαού», 24 Ιουλίου 1929.

689. Βλ. ενδεικτικά: Αν. Βιδάλης, «Και εκδικούνται τους συνοικισμούς», 24 Ιουλίου 1929. – «Παράπονα πρόσφυγος κατά του Εποικισμού Φλωρίνης», 31 Οκτωβρίου 1930.

690. Για το πνεύμα των ερευνών βλ. την εισαγωγή σε μία από αυτές: «Η παρούσα έρευνα, είνε μάλλον επιστημονική μελέτη του εποικιστικού και προσφυγικού ζητήματος στηριζομένη εις επισήμους πληροφορίας και στατιστικάς, αποτελεί δε τον καθρέπτην της εν γένει εποικιστικής καταστάσεως των περιφερειών της Μακεδονίας και της Θράκης. Θα εξεταθούν εν αυτή, ως θα ίδωμεν, το οικονομικόν μέρος, το γεωργικόν, το κτηνοτροφικόν και δενδροκομικόν, η κατάστασις και αι ελλείψεις των συνοικισμών, το κοινωνικόν, το συγκοινωνιακόν και παν εν γένει ζήτημα σχετιζόμενον με την διαβίωσιν και την οίκησιν των προσφύγων...». «Τα ζητήματα της Δράμας. Το εποικιστικόν έργον εις την περιφέρειαν του Νομού Δράμας», 24 Απριλίου 1929.

που παρέμειναν εκεί. Βασικά ζητήματα που εξετάζονται είναι ο μουσουλμανικός φανατισμός, η ανεκτικότητα των ελληνικών αρχών, οι συκοφαντίες του τουρκικού τύπου, η τουρκική προπαγάνδα, οι συνωμοτικές κινήσεις, η ευγνωμοσύνη και ο φιλελληνισμός των εντοπίων και η επιθετικότητα των κεμαλιστών.⁶⁹¹

Εξάλλου, απεσταλμένοι συντάκτες του *Φωτός* που περιόδευαν στις πόλεις και τα χωριά της Μακεδονίας ή εντόπιοι περιέγραψαν, κάτω από τη στήλη «Από τας επαρχίας», την κατά τόπους εξέλιξη του προσφυγικού ζητήματος.⁶⁹²

Η στήλη «Επιστολαί εξ Αθηνών» του απεσταλμένου συντάκτη του *Φωτός* Γ. Πανελλήνιου ενημέρωνε το αναγνωστικό κοινό της Θεσσαλονίκης για εξελίξεις του προσφυγικού ζητήματος που διαδραματίζονταν στην Αθήνα και αφορούσαν τη συμπρωτεύουσα. Οι εξελίξεις μεταφέρονταν πάντα εμπλουτισμένες με τα σχόλια του συντάκτη, τα οποία ήταν βέβαια εναρμονισμένα με τις θέσεις της εφημερίδας.⁶⁹³ Συναφείς προς τη στήλη του Γ. Πανελλήνιου είναι οι στήλες του «Αθηναίου» και του «Παλαιού».⁶⁹⁴

Μία διαφορετική όψη της ζωής των προσφύγων και παράλληλα της θέσης που λαμβάνει το *Φως* απέναντί τους είναι αυτή που διαγράφεται μέσα από τη στήλη «Τα παρασκήνια της ζωής», την οποία επιμελείται το «Λαγωνικό». Σε αυτή διαβάζουμε διάφορες ιστορίες με πρωταγωνιστές πρόσφυγες, ιστορίες που ξετυλίγονται σαν παραμύθια. Η αφήγηση είναι ζεστή και ποιητική, πλημμυρισμένη από μια σαγηνευτική ευαισθησία. Έτσι, «η ωραία Ρωσσίς πρόσφυξ, η οποία από την χώραν του βορρά μετέφερε έως εδώ την δυστυχισμένην της νεότητα διά να υποστή όλας τας ταπεινώσεις και τους εξευτελισμούς της μαρτυρικής ζωής του πρόσφυγος... έπεσε ως μία θερμή σταγών μέσα εις το εξηγημένον κύμα της ακτής...». Ωστόσο «και διά το δυστυχές πνιγόμενον πλάσμα υπήρχεν ο άγγελος φύλαξ, όστις ηγρύπνει επί του μαρτυρίου του».⁶⁹⁵ Πιο εύθυμο και οπωσδήποτε σπαρταριστό είναι το αφήγημα «Περιπέτειαι συζύγου».⁶⁹⁶ Ενδιαφέρον είναι επίσης το γεγονός ότι στα 1930 η έλευση των προσφύγων στη Φλώρινα και το δράμα των αστέγων αποτελεί θέμα ρομαντικού διηγήματος.⁶⁹⁷

Τέλος, στο *Φως* εντοπίζουμε και αναδημοσιεύσεις άρθρων, που πραγματεύονται το προσφυγικό ζήτημα, από ευρωπαϊκές εφημερίδες. Τα άρθρα αυτά ξεχωρίζουν από τα άλλα, λόγω της νηφαλιότητας και

691. Βλ. ενδεικτικά: Α. Κονιτόπουλος, «Η μεγάλη έρευνα του *Φωτός*. Εις του μουσουλμανικού φανατισμού την εστίαν», 28 Νοεμβρίου 1928. – Του ιδίου, «Το *Φως* εις την Θράκην μετά το “επεισόδιον”. Αι εργασίαι της Μικτής Επιτροπής. Η έκθεσις επί της καταστάσεως των μουσουλμάνων», 29 Νοεμβρίου 1928. – Του ιδίου, «Πώς εδημιουργήθη το “επεισόδιον Θράκης”», 30 Νοεμβρίου 1928, 1 Δεκεμβρίου 1928. – Του ιδίου, «Ομιλούν οι αρχηγοί των μουσουλμάνων. Η τουρκική προπαγάνδα εις την Δυτικήν Θράκην», 2 Δεκεμβρίου 1928, 3 Δεκεμβρίου 1928. – «Η έρευνα του *Φωτός* εις την Δυτικήν Θράκην. Τι επιδιώκουν οι “κεμαλισταί”», 11 Δεκεμβρίου 1928.

692. Βλ. ενδεικτικά: «Η κατάστασις των προσφύγων εις Σέρρας», 11 Σεπτεμβρίου 1923. – «Η κατάστασις των προσφύγων Δράμας», 19 Σεπτεμβρίου 1923. – «Αι ανάγκαι των επαρχιών. Το Πράβι», 21 Σεπτεμβρίου 1923. – «Η εγκατάστασις των προσφύγων εν Ξάνθη», 29 Σεπτεμβρίου 1923. – «Από την Δ. Μακεδονίαν, Η αγροτική εγκατάστασις των προσφύγων», 20 Ιανουαρίου 1925. – Χαρ. Κ. Συκιάς, «Από την Κομοτηνήν. Οι προσφυγ. οικίσκοι», 19 Οκτωβρίου 1925. – «Οι πρόσφυγες εν Δράμα. Χρειάζονται σπήτια. Ανεκπλήρωτοι υποσχέσεις», 3 Φεβρουαρίου 1925. – «Αι ανάγκαι του Κιλκίς», 16 Μαρτίου 1927, 18 Μαρτίου 1927, 24 Μαρτίου 1927. – Εξαπλάτανος, «Από την Καρατζόβα. Μία ωραία γιορτή του Εποικισμού», 7 Απριλίου 1927. – Β. Α. Βασιλικός, «Αι ανάγκαι των Γιαννιτών», 22 Απριλίου 1927, 24 Απριλίου 1927, 27 Απριλίου 1927, 28 Απριλίου 1927. – Ξαν. Γιοσμάς, «Από την Κατερίνην. Η ανέγερσις αστικού συνοικισμού. Ποίαι αι ανάγκαι των προσφύγων», 22 Ιουλίου 1927. – «Από την Ξάνθη. Διώξεις των προσφύγων διά παλαιά χρέη», 13 Νοεμβρίου 1928. – «Τα προσφυγικά ζητήματα Βερροίας. Οι προσφυγοπατέρες & οι τοκογλύφοι οργιάζουν. Η αγροτική εγκατάστασις & το έργον του Εποικισμού», 30 Νοεμβρίου 1928. – «Διά να γνωρίσωμεν τας επαρχίας μας. Καβάλλα. Η πόλις που αξίζει μεγαλυτέρας προσοχής», 20 Ιανουαρίου 1929. – Σ. Ευαγγελόπουλος, «Καϋμένη επαρχία. Ποία τα μεγάλα προβλήματα τα απασχολούντα την περιφέρειαν Γρεβενών», 3 Απριλίου 1929. – «Από την εσχатиάν της ελλην. επαρχίας. Νέα Ορεστιάς», 19 Απριλίου 1929. – «Ανά την Θεσσαλίαν. Τρίκαλα», 25 Ιουνίου 1929. – «Από την Προσωπιάνην. Η διανομή των γαιών», 27 Σεπτεμβρίου 1929. – «Από την Αγαθούπολιν. Πώς εμπαιζονται οι πρόσφυγες», 4 Δεκεμβρίου 1930.

693. Βλ. ενδεικτικά: Γ. Πανελλήνιος, «Η αραιώσις και η εγκατάστασις των προσφύγων», 23 Μαρτίου 1923. – Του ιδίου, «Νέοι πρόσφυγες εις Μακεδονίαν», 8 Απριλίου 1922. – Του ιδίου, «Το δάνειο των προσφύγων», 25 Απριλίου 1923. – Του ιδίου, «Οι πρόσφυγες της Ανατολικής Θράκης», 12 Μαΐου 1923.

694. Ο Αθηναίος, «Αι υπηρεσίαι του Εποικισμού», 6 Ιουνίου 1924. – Ο Παλαιός, «Η προσφυγική θύελλα», 12 Απριλίου 1925. – Του ιδίου, «Και πάλιν το προσφυγικόν», 4 Ιουνίου 1925.

695. Το Λαγωνικό, «Ένα δράμα στη θάλασσα», 15 Μαρτίου 1922.

696. Το Λαγωνικό, «Περιπέτειαι συζύγου», 18 Μαρτίου 1922.

697. Γ. Χρ. Μόδης, «Μακεδονικά ιστορία. Η προσφυγοπούλα», 29 Δεκεμβρίου 1930.

της αποστασιοποίησης του συγγραφέα τους. Μία από τις ιδέες που απαντάται επανειλημμένα στα άρθρα που επιλέγονται είναι η “αναστήλωση του Ελληνισμού”. Όσον αφορά στη θεματολογία, τη μερίδα του λέοντος καταλαμβάνουν τα εποικιστικά σκάνδαλα και η βραδύτητα με την οποία εξελίσσεται η αποκατάσταση.⁶⁹⁸

Το Φως αποτελεί σαφώς μία πλουσιότερη και -τηρουμένων των αναλογιών- αξιόπιστη πηγή υλικού για την εξέλιξη του προσφυγικού ζητήματος, μία πρωτογενή πηγή απ’ όπου ο ιστορικός ερευνητής μπορεί να αλιεύσει πλήθος πληροφορίες. Πληροφορίες κυρίως αντλούμε: α) μέσα από άρθρα, όπου δηλώνεται η άποψη της εφημερίδας γύρω από το γίνεσθαι ή το δέον γενέσθαι, β) μέσα από τα κείμενα τρίτων, που δημοσιεύονται αυτούσια με ευθύνη του συντάκτη τους, γ) μέσα από συνεντεύξεις του Φωτός από πολιτευτές και κυβερνητικούς και δ) μέσα από την ημερήσια ειδησεογραφία. Στο άρθρο αυτό θα εξετάσουμε κυρίως την πρώτη ομάδα γραπτών, καθώς σε αυτά αποτυπώνεται πιο ανάγλυφα το στίγμα της εφημερίδας. Βεβαίως, το στίγμα αυτό καλύπτει ολόκληρο το φάσμα της ειδησεογραφίας, εφόσον η παρουσία, η απουσία και ο τρόπος παρουσίασης οπωσδήποτε διαμορφώνονται με γνώμονα την προσέγγιση του Φωτός.

Οι ιδιαιτερότητες του Τύπου, ως πηγής, απαιτούν από τον αναγνώστη και πολύ περισσότερο από τον ιστορικό ερευνητή την κατανόηση του αξιώματος ότι οι εφημερίδες αποτελούν ένα κάτοπτρο που διαθλά με επιδεξιότητα το είδωλο. Ο αρθρογράφος –υπάλληλος σε μία επικερδή επιχείρηση– ανασυνθέτει την πραγματικότητα με κριτήριο το πολιτικώς ορθόν. Η πραγματικότητα που βγαίνει μέσα από τις εφημερίδες, αποτελεί προϊόν επιμελούς φιλτραρίσματος ή και αυστηρής αποστείρωσης. Επομένως, ο μελετητής οφείλει να διαβάσει πολλές φορές πίσω από τις λέξεις, ώστε, αφού διαρρήξει τους κώδικες, να συλλάβει την «αλληλουχία των κρυφών νοημάτων» και να αντιληφθεί πού σταματά η πληροφόρηση και πού αρχίζει η παραπληροφόρηση.

Α. ΤΟ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ

1. Η άφιξη των προσφύγων στην Ελλάδα και οι πρώτες αντιδράσεις

Η αθλιότητα των προσφύγων αποτελεί ίσως το κεφάλαιο εκείνο του προσφυγικού ζητήματος που προβάλλεται περισσότερο έντονα στο Φως, κατά τα πρώτα έτη τουλάχιστον. Μάλιστα, τις περισσότερες φορές ο συντάκτης δε μένει στην απλή περιγραφή του προβλήματος αλλά προχωρεί στην επισήμανση των αιτιών του, στην καταγγελία των υπευθύνων και σε υποδείξεις για την επίλυση του προβλήματος. Μέσα από τις σελίδες του Φωτός η αναμφισβήτητα τραγική κατάσταση των προσφύγων διαγράφεται ακόμα τραγικότερη. Παράλληλα, βλέπουμε ένα δριμύ κατηγορώ να υψώνεται κατά των υπευθύνων για τη δημιουργία και τη διαίωνιση του προβλήματος: κατά πρώτο λόγο των Φιλελευθέρων και κυρίως του Βενιζέλου και κατά δεύτερο, της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων (Ε.Α.Π.), της Υπηρεσίας Εποικισμού και της Κυβέρνησης. Ως προασπιστές των συμφερόντων των προσφύγων προβάλλονται κατά πρώτο λόγο, βεβαίως, ο βασιλιάς και το Λαϊκό Κόμμα και κατά δεύτερο ο Ερυθρός Σταυρός. Κατ’ αυτό τον τρόπο, το Φως μετουσιώνεται σε φως της αποκάλυψης των συμφορών και προστάτη του προσφυγικού κόσμου.

Ενόσω ο πόλεμος μαίνεται στη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη, εκείνοι, που λίγους μήνες αργότερα θα αποτελέσουν το μεγάλο κύμα των προσφύγων, είναι οι αδελφοί, τους οποίους «διά ποταμών αίματος και της αναλώσεως δισεκατομμυρίων ηλευθερώσαμεν» και οι οποίοι τώρα σφάζονται και ατιμάζονται. Για τη σωτηρία των ομοεθνών αυτών πρέπει ο ελληνικός λαός να υποστεί αγόγγυστα το καταναγκαστικό δάνειο

698. Βλ. ενδεικτικά: «Το Ελληνικόν πρόβλημα. Η αποκατάστασις του προσφυγικού κόσμου», 7 Ιουλίου 1926. – «Η αποκατάστασις του προσφυγικού κόσμου. Τι εγένετο διά τους αστούς και τους αγρότας. Εκατοντάδες χιλιάδων εγκαταλείφ. εις την τύχην των. Το Β' άρθρον της Εφημερίδος της Φραγκφούρτης». – «Το Ελληνικόν πρόβλημα. Η επίδρασις των προσφύγων διά την ελληνικήν αναδημιουργίαν. Το Γ' άρθρον της Εφ. Φραγκφούρτης», 9 Ιουλίου 1926.

της κυβέρνησης Γούναρη, να υποστεί «την μικράν αυτήν θυσίαν» καθώς αποτελεί τη μόνη λύση.⁶⁹⁹

Οι κεμαλικές θηριωδίες κατά των Ελλήνων της Μικράς Ασίας περιγράφονται ή και καταγγέλλονται σε πολλά από τα φύλλα της εφημερίδας κατά τους μήνες που προηγούνται της Καταστροφής.⁷⁰⁰ Ιδιαίτερη αίσθηση προκαλούν τρία άρθρα του Αμερικανού δημοσιογράφου Χέμπερτ Άδαμς Γκίμπωνς, που δημοσιεύονται τον Ιούλιο υπό τον τίτλο «Αι αποκαλύψεις διά τους κεμαλισμούς». Η περιγραφή, ρεαλιστική και γι' αυτό συγκλονιστική, καθιστά τον αναγνώστη κοινών της ανείπωτης θηριωδίας: «... Εντός αυτής της εκκλησίας... μεταφέρονται και στιβάζονται φύρδην μίγδην οι ασθενείς, οι πάσχοντες εξ ευλογιάς ή εξηθηματικών τύφον, περιπνευμονίαν, δυσεντερίαν, χολέρα, οι υποφέροντες εκ λιμού με παγωμένους πόδας και ανοικτάς πληγάς... Ολοι αποθνήσκουν... Τα πτώματα δεν μετακινούνται καν».⁷⁰¹ Τον Οκτώβριο δημοσιεύεται, σε δύο μέρη, περιγραφή Ιταλού δημοσιογράφου, υπό τον τίτλο «Η τραγωδία της Σμύρνης».

Όταν η Σμύρνη πέφτει στα χέρια των Τούρκων και η απώλεια της Μικράς Ασίας αποτελεί πλέον τετελεσμένο γεγονός, το Φως καλεί τον βασιλιά να σπεύσει στην Αδριανούπολη, όπου: «... θα σπεύσωμεν όλοι όσοι δεν επιθυμούν την Γην αυτήν, την οποίαν χθες ηλευθέρωσεν ο Στρατός της Ελλάδος, να την ποτίσωσιν αύριον και πάλιν τα δάκρυα των νέων δούλων και τα αίματα των νέων μαρτύρων. Εάν Συ τεθής επί κεφαλής Βασιλεύ, δεν θα δυνηθή το άγριον θηρίον να πατήση επί νέων ερειπίων, επί νέας τέφρας, ουδέ θα πλημμυρίσουν αι οδοί και άλλων Ελληνίδων πόλεων από νεοσφαγή αίματα παρθένων και νηπίων, τα στίφη του Κεμάλ δεν θα κρεουργήσουν άλλους Μητροπολίτας και δεν θα ασελήσουν επί νέων παρθένων και άλλων αγνών κορών...».⁷⁰²

Η κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου, η πυρπόληση της Σμύρνης και η προσφυγοποίηση του μικρασιατικού ελληνισμού βρίσκει το Φως στην πρώτη γραμμή της ενημέρωσης.⁷⁰³ Οι περιγραφές των γεγονότων που διαδραματίζονται στη Μικρά Ασία – με έμφαση στην τουρκική θηριωδία και την αναληγσία των

699. «Οι αργυροί οδόντες», 21 Μαρτίου 1922.

700. «Η φορκιαστική έκθεσις», 19 Μαΐου 1922.

701. Χ. Άδ. Γκίμπωνς, «Αι αποκαλύψεις διά τους κεμαλισμούς», 11 και 12 Ιουλίου 1922. Βλ. επίσης Αρν. Φρακκαρόλι, «Η τραγωδία της Σμύρνης. Μεταξύ φλογών, σφαγών και θαλάσσης», 4 και 5 Οκτωβρίου 1922.

702. «Βασιλεύ», 3 Σεπτεμβρίου 1922.

703. Σημειωτέον ότι η εφημερίδα δεν περιμένει το μεγάλο κύμα των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής για να ασχοληθεί με τα προσφυγικά ζητήματα. Για παράδειγμα, σε άρθρο που δημοσιεύεται τον Ιανουάριο του 1922 περιγράφονται τα «δεινοπαθήματα» των προσφύγων Κιλκίς, εξάιρεται η φιλευσπλαχνία της «φιλοστόργου» βασίλισσας και καταγγέλλεται η ολιγωρία του Εποικισμού. Άρθρο του Μαρτίου του ίδιου έτους περιγράφει την «αξιοθρήνητον» κατάσταση των Καυκασίων και των Ποντίων και την παράλυση της Γενικής Διοίκησης. Σε άρθρο επίσης που δημοσιεύεται το Μάιο, καταγγέλλεται η «τρομοκρατία» των Τούρκων της Μακεδονίας κατά των προσφύγων. Βλ. «Δεινοπαθήματα προσφύγων», 8 Ιανουαρίου 1922. – «Οι πρόσφυγες του Εσωτερικού», 25 Μαρτίου 1922. – «Γιασανίν Κελαμεντίν», 9 Μαΐου 1922.

ξένων—⁷⁰⁴ η άφιξη των προσφύγων και των στρατιωτών στην Ελλάδα, τα διπλωματικά παρασκήνια⁷⁰⁵ και οι εκκλήσεις προς το κοινό για φιλαλληλία αποτελούν, από τις 27 Αυγούστου έως και το τέλος Σεπτεμβρίου, τα κύρια θέματα της εφημερίδας.

Στις 5 Σεπτεμβρίου το Φως ανακοινώνει ότι «*διαθέτει δωρεάν τας στήλας αυτού διά κάθε πρόσφυγα, όστις θέλει να δημοσιεύση ολιγόστιχον ειδοποίησιν ζητών πληροφορίας περί οικείων του ή δίδων τοιαύτας*».⁷⁰⁶ Στο φύλλο της 6^{ης} Σεπτεμβρίου η εφημερίδα συμπληρώνει ότι: «*Οι πρόσφυγες δύνανται να δημοσιεύουν αγγελίας δι' ενοικιάσεις και αγοράς οικιών. Δι' εύρεσιν εργασίας κ.λ.π. Ειδικός συντάκτης του Φωτός τίθεται εις την διάθεσιν παντός πρόσφυγος δι' οιονδήποτε υπόθεσιν αυτού ενώπιον των Δημοσίων αρχών και άλλης τινός αρχής ή επιχειρήσεως*».⁷⁰⁷ Στο πλαίσιο αυτό, από τις 5 Σεπτεμβρίου απαντάμε στις σελίδες του Φωτός τις στήλες «Πρόσφυγες ζητούντες εργασίαν», «Πληροφορία διά τους αγνοουμένους» και «Πρόσφυγικά».

Μέσα από τις σελίδες του Φωτός η Θεσσαλονίκη πληροφορείται για τους νέους πρόσφυγες που καταφθάνουν καθημερινά, τον όλεθρο μέσα από τον οποίο ξέφυγαν και το μαρτύριο που βιώνουν.⁷⁰⁸ Οι περιγραφές συμπληρώνονται από φωτογραφίες που υποστηρίζουν τα γραφόμενα.⁷⁰⁹

Παράλληλα με τις πιο πάνω περιγραφές, το Φως απευθύνει στην κοινωνία της Θεσσαλονίκης αγωνιώδεις εκκλήσεις για αρωγή υπέρ των προσφύγων.

Όπως υποστηρίζεται στις 3 Σεπτεμβρίου, λόγοι φιλανθρωπίας επιβάλλουν τη φιλοξενία, από κάθε εύπορη οικογένεια, ενός ή δύο προσφύγων.⁷¹⁰ Όσοι μπορούν αλλά παρόλα αυτά δεν προσφέρουν στέγη στα προσφυγόπουλα, «*δεν μπορεί παρά να αισθανθούν τύψιν συνειδήσεως οσάκις θ' ακούσουν ότι πέθανε ένα μικρό προσφυγόπαιδο, ... διότι η συνειδήσις τους θα τους λέγη ότι αυτό το παιδί μπορούσε να ήτο στα χέρια των και να εσώζετο*».⁷¹¹

Όπως παρατηρούμε, το Φως ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για τα γυναικόπαιδα. Τον Οκτώβριο του 1922 ο Σ. Τριανταφυλλίδης απευθύνει έκκληση βοήθειας προς την ευάλωτη αυτή ομάδα, εξηγώντας παράλληλα πως από αυτήν εξαρτάται η αναγέννηση της Ελλάδας: «*... Είνε ζήτημα τιμής αλλά και ζήτημα εθνικής υπάρξεως να μη αποθάνωσι τα 400 ή 450 χιλιάδες γυναικόπαιδα ταύτα επί της γης της Ελλάδος, εις την οποίαν διεσώθησαν χάριν του μέλλοντος της φυλής μας... Τα γυναικόπαιδα ταύτα θα είνε ο εθνικός στρατός του μέλλοντος, όστις θα λάβη αγρίαν εκδίκησιν διά την σφαγήν των γονέων και των αδελφών του, όστις θα πολεμήση διά ν' ανακτήση τους τάφους των πατέρων του...*».⁷¹²

704. Βλ. ενδεικτικά: «Η εθνική συμφορά. Αι τελευταίαι ημέραι τη Ελληνικής Ιωνίας. Αντίο Σμύρνη μας γλυκιά», 1 Σεπτεμβρίου 1922. – «Το εθνικόν πένθος. Αι τελευταίαι στιγμαί της σμυρναϊκής τραγωδίας. Φρικιαστικά μαρτύρια των Ελλήνων και Αρμενίων. Ο όλεθρος της τουρκικής θηριωδίας. Η Σμύρνη σωρός ερειπίων», 1 Σεπτεμβρίου 1922. – «Η σφαγή του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας. Πρωτάκουστος η τουρκική θηριωδία», 19 Απριλίου 1923.

Βλ. επίσης την περιγραφή της εκκένωσης της Αδριανούπολης (Οκτώβριος 1922), η οποία παρομοιάζεται με την έξοδο από την Ιερουσαλήμ: Αθ. Ζαρδαλίδης, «Η εκκένωσις της Αδριανουπόλεως. Θρήνοι & οδυρμοί των κατοίκων. Κατάρα και ανάθεμα στους υπαιτίους», 5 Οκτωβρίου 1922. – Του ιδίου, «Ο πένθιμος χείμαρρος που φεύγει προς το Καραγάτς. Τα πάντα εγκαταλείπονται εις τον βάρβαρον εχθρόν», 10 Οκτωβρίου 1922. – Κ. Ξ. Στυλιανός, «Εξ Αδριανουπόλεως. Καλές αντάμωσες», 11 Οκτωβρίου 1922. – Γ. Αποστολίδης, «Από την τραγωδίαν της Θράκης. Τι γίνεται εις το Διδυμότειχον. Μυριάδες προσφύγων εις το ύπαιθρον», 16 Οκτωβρίου 1922. – «Η τραγωδία του Θρακικού πληθυσμού. Μία ολόκληρος στρατιά δυστυχισμένων υπάρξεων. Η καταγίς που εσάρωσε μίαν ευτυχίαν. Από την παρισινή Ζουρνάλ», 18 Οκτωβρίου 1922..

705. «Το στίγμα της Ευρώπης», 3 Σεπτεμβρίου 1922. – «Συνυπεύθυνοι», 4 Σεπτεμβρίου 1922.

706. «Το Φως διά τους πρόσφυγας», 5 Σεπτεμβρίου 1922.

707. «Διά τους πρόσφυγας», 6 Σεπτεμβρίου 1922.

708. Βλ. ενδεικτικά: «Αφιξίς νέων προσφύγων εκ Σμύρνης. Το μαρτύριον των γυναικοπαίδων της παραλίας. Κατακρευοργούνται οι αιχμάλωτοι στρατιώται υπό των Τούρκων. Η στάσις των Ευρωπαίων απέναντι των προσφύγων. Ο επίλογος του Σμυρναϊκού δράματος», 8 Σεπτεμβρίου 1922. – «Νέοι πρόσφυγες», 27 Σεπτεμβρίου 1922.

709. Βλ. ενδεικτικά: «Από την μικρασιατικήν τραγωδίαν: εικ. 1: Πρόσφυγες φεύγοντες εκ Σμύρνης, εικ. 2: Πρόσφυγες φθάνοντας εις τα ελληνικά παράλια», 24 Σεπτεμβρίου 1922. – «Τα θύματα της τουρκικής αγριότητος. Ατυχείς πρόσφυγες εκ Μικράς Ασίας όπως θέλουν οι Χριστιανικάί Δυνάμεις να μεταβάλουν και τους Έλληνας της Θράκης», 28 Σεπτεμβρίου 1922. – «Τα θύματα της χριστιανικής Ευρώπης. Πρόσφυγες αποβιβαζόμενοι εις τον λιμένα της Θεσσαλονίκης», 3 Οκτωβρίου 1922.

710. «Η στέγασις», 3 Σεπτεμβρίου 1922.

711. «Σώσωμεν τα μικρά», 7 Οκτωβρίου 1922.

712. «... Είνε ζήτημα τιμής αλλά και ζήτημα εθνικής υπάρξεως να μη αποθάνωσι τα 400 ή 450 χιλιάδες γυναικόπαιδα ταύτα επί της γης της Ελλάδος, εις την οποίαν διεσώθησαν χάριν του μέλλοντος της φυλής μας... Τα περισσότερα των γυναικοπαίδων είναι

Η εκμετάλλευση και η τρομοκράτηση των προσφύγων από επιτηδείς και κυρίως των γυναικών από μαστροπούς, είναι φαινόμενα που καταγγέλλονται δριμύτατα.⁷¹³

Στις σελίδες της εφημερίδας το προσφυγικό ζήτημα παρουσιάζεται ως πρόβλημα όλων των Ελλήνων και η αρωγή προς τους πρόσφυγες κοινό καθήκον, από την εκπλήρωση του οποίου εξαρτάται το μέλλον όλων: «Θέλετε να σωθώμεν; Έλθετε να δώσωμεν... όχι τους οβολούς μας αλλά μέρος της περιουσίας ημών, όχι εκ του περισσέματος αλλά τμήμα εκ των υπαρχόντων μας... Μόνο εις νόμος επιβάλλων την εισφορά του τρίτου της περιουσίας εκάστου θα ηδύνατο να σώση την κατάστασιν...».⁷¹⁴ Το καθήκον της προσφοράς υπέρ των προσφύγων βαραίνει περισσότερο τους ώμους των πλουσίων. «Οι 5.000 εκατομμυριούχοι ας σώσουν το 1.000.000 των προσφύγων», προτρέπει το Φως.⁷¹⁵ Με ιδιαίτερη θέρμη εξαιρείται η πράξη του Αδαμάντιου Πέτσιου, που παραχώρησε στέγη σε δέκα προσφυγόπαιδα: «... Η πράξις αύτη... διά την οποίαν συγχαίρομεν αυτόν θερμότατα, ας γίνη παράδειγμα μιμήσεως εις τους διαφόρους πολυταλάντους της πόλεώς μας...».⁷¹⁶

Κατηγορηματική είναι η στάση του Φωτός προς τους παραπονούμενους κατόχους των επιταχθέντων δημοσίων μεγάρων: «... Οι κύριοι αυτοί οι... έχοντες σπήτια στο Βουκουρέστι και χωράφια στη Βλαχιά, δεν εσκέφθησαν αφού επί τόσα έτη αδαπάνως σχεδόν εχρησιμοποίησαν τα δημόσια αυτά μέγαλα να δώσουν ό,τι ήτο δίκαιον να δοθή υπέρ των προσφύγων... Διατί δεν προσήλθον αυτοπροαιρέτως... να δώσουν υπέρ των προσφύγων... ό,τι κερδίζουν αυτού εξ ενοικίου και να δώσουν τούτον διά μίαν εξαμηνίαν;... Είναι καιρός νομίζομεν να γίνη τούτο».⁷¹⁷

Μάλιστα, το Φως προβάλλει στα φύλλα του και άλλα μέτρα, τα οποία πρέπει να ληφθούν, είτε πρόκειται για ιδέες δικές του είτε για προτάσεις που έχουν υποβληθεί από προσφιλείς του πολιτικούς.⁷¹⁸ Ένα από τα μέτρα αυτά είναι η εθνικοποίηση των μοναστηριακών κτημάτων, καθώς «... ευσέβεια δεν δύναται να ονομασθή και να είνε κάτι το οποίον προτιμά να βλέπη την αθλιότητα ρέουσιν εις τας οδούς και αστέγους και γυμνούς ανθρώπους θνήσκοντας εις τα πεζοδρόμια διά να μη στερηθούν της ευζωΐας των ολίγων εκατοντάδων αγίων πατέρων».⁷¹⁹

Η αρωγή προς τους πρόσφυγες, σε οποιαδήποτε μορφή, δεν περνά απαρατήρητη. Εξαιρώντας την εισφορά των Καυκασίων Καλαμαριάς προς τους νέους πρόσφυγες, η εφημερίδα γράφει: «Οι εις αθλίαν και ελεεινήν κατάστασιν ευρισκόμενοι πρόσφυγες εκ Καυκάσου, μας δίδουν το λαμπρόν παράδειγμα αδελφικής αλληλεγγύης και αυτοθυσίας... Αφήσαντες κατά μέρος την δυστυχίαν των, έστρεψαν τα βλέμματά των προς τους περισσότερον σήμερον δυστυχούντες...».⁷²⁰ Η βοήθεια προς τους πρόσφυγες από κυβερνήσεις, οργανισμούς, ομάδες ατόμων και μεμονωμένα άτομα αποτελεί πράξη αξιέπαινη και ως τέτοια γνωστοποιείται

άρρενα, από ηλικίας 2-12 ετών. Ευλογητός ο Θεός... Αι νεαράι ψυχαί των μέσα στα δάκρυα των στερήσεων ποτίζονται με τα αισθήματα, τα οποία οδηγούσιν τους αδικουμένους λαούς εις την ιεράν εκδίκησιν. Τα γυναικόπαιδα ταύτα θα είνε ο εθνικός στρατός του μέλλοντος, όστις θα λάβη αγρίαν εκδίκησιν διά την σφαγήν των γονέων και των αδελφών του, όστις θα πολεμήσιν διά ν' ανακτήσιν τους τάφους των πατέρων του. Αρκεί μόνον να δείξωμεν προς αυτά στοργήν και αγάπην... Τα γυναικόπαιδα είναι γυμνά, δεν έχουσι στέγην, είναι ανυπόδητα... Μετ' ολίγας ημέρας, αν δεν συνδράμωμεν προς αποτελεσματικήν συνδρομήν της, η γενεά αύτη του μέλλοντος θα υποκύψη εις τας ταλαιπωρίας και τας στερήσεις... Και τότε σβήνει διά παντός η ελπίς της αναγεννήσεως της Ελλάδος... Κάμνομεν έκκλησιν εις την αιμάσσουσιν Ελληνικήν ψυχήν, η οποία ούτε διεφθάρη ούτε απελπίσθη από την τελευταίαν ατυχίαν. Ζητούμεν εν κλινοσκεπάσμα διά τα ορφανά και τα γυναικόπαιδα της Μ. Ασίας. Ζητούμεν μικράν γωνίαν εις τον οίκον του Έλληνος οικογενειάρχου διά να κοιμάται, διά να παραχειμάση έν μικρόν, το οποίον πρέπει να ζήση διά να αποτελέση τον στρατόν της εθνικής εκδίκησεως... Και όταν η Ελληνική φιλοπατρία κάμη τοιαύτην γενναίαν χειρονομίαν, περιθάλλουσα εις τας οικογενειακάς της αγκάλας τα ανήλικα της εθνικής τραγωδίας, θα πεισθώσι τότε και οι αδικήσαντες ημάς ξένοι, ότι η Ελλάς δεν αποθνήσκει, αλλά θα ζήσιν διά να αμείψη τους φίλους της, και διά να εκδικηθή τους εχθρούς της». Σοφ. Τριανταφυλλίδης, «Στέγην και κλινοσκεπάσματα διά τα γυναικόπαιδα», 2 Οκτωβρίου 1922.

713. «Η εκμετάλλευσις», 18 Σεπτεμβρίου 1922. – «Παράπονα χωρικών», 5 Οκτωβρίου 1922. – «Η εκμετάλλευσις», 9 Οκτωβρίου 1922. – Δημ. Αλεξανδρίδης, «Η εκμετάλλευσις», 30 Σεπτεμβρίου 1922.

714. «Να δώσωμεν το 1/3 διά να σώσωμεν τα 2/3», 7 Οκτωβρίου 1922.

715. «Οι 5.000 εκατομμυριούχοι ας σώσουν το 1.000.000 των προσφύγων», 8 Οκτωβρίου 1922.

716. «Ένα αξιομίμητον παράδειγμα», 19 Δεκεμβρίου 1922. Βλ. και φώτο. – «Μία ευγενής πράξις», 17 Ιουλίου 1923.

717. «Τα επιταχθέντα», 1 Οκτωβρίου 1922. – «Η στέγασις των προσφύγων», 5 Οκτωβρίου 1922.

718. Βλ. ενδεικτικά: «Η στέγασις των προσφύγων. Ανάγκη ιδρύσεως νοσοκομείων», 22 Σεπτεμβρίου 1922.

719. «Και περί καλογέρων τίποτε;», 9 Οκτωβρίου 1922. – «Και αι μοναί», 20 Οκτωβρίου 1922.

720. «Οι πρόσφυγες υπέρ των προσφύγων», 8 Σεπτεμβρίου 1922.

και εξαίρεται, ώστε να λειτουργήσει ως παράδειγμα.⁷²¹ Η μεταφορά και διατροφή 150 χιλιάδων προσφύγων από την κυβέρνηση των Η.Π.Α. «αποτελεί την ευγενεστέραν και ανθρωπιστικωτέραν εκδήλωσιν εξ όσων ηδύνατο κατά την στιγμήν ταύτην να εμφανισθούν...».⁷²²

Ο φορέας, του οποίου το έργο υπέρ των προσφύγων εξαίρεται περισσότερο, είναι ο Ερυθρός Σταυρός Θεσσαλονίκης, ο οποίος αποτελεί, σύμφωνα με το Φως, καύχημα της πόλεως. Η ακαταπόνητη δράση, η “προηγμένη και οργανωμένη” φιλαλληλία, η πατρική φιλοστοργία και η φιλογένεια της οργάνωσης προβάλλονται σε πλήθος περιπτώσεων.⁷²³

Οπωσδήποτε η εφημερίδα δεν περιορίζεται σε εκκλήσεις αρωγής σε άτομα και σε οργανισμούς αλλά στρέφεται, ολοένα και περισσότερο, προς την Κυβέρνηση και τη Γενική Διοίκηση. Τον Δεκέμβριο του 1922 οι επιπλήξεις-εκκλήσεις του Φωτός προς την τελευταία για συνεπέστερη μέριμνα για τη διατροφή και τη στέγαση των προσφύγων είναι σχεδόν καθημερινό φαινόμενο.⁷²⁴ Η εφημερίδα δεν κρύβει την ευαρέσκειά της για την αποτελεσματικότητα των παρατηρήσεών της· ακολούθως, όμως, υπογραμμίζει ότι τα όσα έγιναν δεν φτάνουν: «...Η ιδιωτική πρωτοβουλία... επετέλεσε θαύματα... ο ελληνικός ερυθρός σταυρός εθριάμβευσε. Ο κ. Λάμπρος εργάζεται με αυταπάρνησιν. Τι υπολείπεται όμως; Να σταλούν εντεύθεν άφθονα τρόφιμα και ενδύματα αμερικανικά... Ελπίζομεν ότι αι ειλικρινείς συστάσεις μας, αι αποβλέπουσαι εις την εξυπηρέτησιν του προσφυγικού κόσμου, δεν θα παρέλθουν απαρατήρηται».⁷²⁵

Με την πάροδο του χρόνου η κριτική της εφημερίδας κατά της προσφυγικής πολιτικής της Κυβέρνησης, όπως αυτή υλοποιείται μέσα από τις αρμόδιες υπηρεσίες, γίνεται ολοένα και οξύτερη.⁷²⁶ Η Κυβέρνηση βάλλεται για αδιαφορία, ολιγωρία και αναβλητικότητα.⁷²⁷ Το Νοέμβριο του 1923 εξαπολύεται δριμεία επίθεση κατά του κ. Δοξιάδη, καθώς «... η υπηρεσία της Περιθάλψεως και προπαντός της στεγάσεως δεν εστάθη εις το ύψος της».⁷²⁸ Φωτεινό σημείο στην όλη δράση της Κυβέρνησης κρίνεται η σύναψη, τον Ιούλιο του 1923, προσφυγικού δανείου. Το γεγονός πανηγυρίσθηκε ως μία «πρώτης τάξεως Ελληνική επιτυχία, ίση και ακόμη ανωτέρα προς την επιτυχίαν της ειρήνης», καθώς τα χρήματα αυτά θα αποτελούσαν το μέσο για τη σωτηρία των προσφύγων και του έθνους.⁷²⁹

Τον Ιανουάριο του 1924 το Φως αποδίδει την ελεεινή κατάσταση, την οποία εξακολουθούν να βιώνουν οι πρόσφυγες, στην μη «επαναφορά του πολιτεύματος εις την κανονική του τροχιά» και στην ασύστολη εκμετάλλευσή τους κατά τις προηγούμενες εκλογές: «Αλλά τότε οι πρόσφυγες δεν απετέλουν παρά μόνον αντικείμενον εκλογικής εκμεταλλεύσεως. Διεκινούνται και μετακινούνται από τόπον εις τόπον και από την

721. Βλ. ενδεικτικά: «Δωρεάι υπέρ των προσφύγων», 24 Σεπτεμβρίου 1922. – «Υπέρ των ορφανών», 28 Σεπτεμβρίου 1922. – «Μετ' ευγνωμοσύνης, 11 Οκτωβρίου 1922». – «Μουσική κίνησις. Συναυλία υπέρ των προσφύγων», 12 Οκτωβρίου 1922. – «Ο Αγγλικός Ερυθρός Σταυρός», 14 Μαΐου 1923. – «Η έρευνά μας. Η Αμερικανική Περίθαλψις της Εγγύς Ανατολής», 16 και 17 Δεκεμβρίου 1928.

722. «Ευγνωμοσύνη», 13 Σεπτεμβρίου 1922.

723. «Η δράσις του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού από της συστάσεώς του μέχρι σήμερα εις όλα τα στάδια της ευποιίας και ιδίως εν τη πόλει μας κατά την τελευταίαν τριετίαν της αφίξεως των αδελφών μας προσφύγων, ήτο τόσον τελεσφόρος και τόσον αποτελεσματική ώστε να περιττεύη πάσα ιδιαίτερα σύστασις μας... ενίσχυσιν του τόσον φιλανθρώπως δρώντος εν τη πόλει μας λαμπρού τούτου σωματείου μας αγάπης και φιλαλληλίας...».

Βλ. ενδεικτικά: «Οι πρόσφυγες και ο ελληνικός Ερυθρός Σταυρός», 1 Μαΐου 1922. – «Τα ορφανά των προσφύγων», 28 Ιουνίου 1922. – «Ο Ερυθρός Σταυρός», 17 Ιουλίου 1922. – «Ο αυριανός έρανος του Ερυθρού Σταυρού», 26 Σεπτεμβρίου 1923, απ' όπου και το παραπάνω απόσπασμα.

Αξιοσημείωτη είναι, στα 1925, η διάκριση μεταξύ του Ερυθρού Σταυρού της Αθήνας και του Ερυθρού Σταυρού. Σύμφωνα με το Φως, ο Κεντρικός Ερυθρός Σταυρός στην Αθήνα διευθύνεται από πλουτοκράτες, εισπράττει εκατομμύρια και από τον λαό και από το κράτος και έχει μικρή κοινωνική προσφορά. Από την άλλη, ο Ερυθρός Σταυρός στη Θεσσαλονίκη επέδειξε, με την έλευση των προσφύγων, πραγματική φιλαλληλία και φιλογένεια. «Περί του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού», 5 Μαΐου 1925.

724. Βλ. ενδεικτικά: «Οι πρόσφυγες της πόλεως», 10 Δεκεμβρίου 1922.

725. «Οι πρόσφυγες Θεσ/νίκης. Το ζήτημα των διανομών», 13 Δεκεμβρίου 1922.

726. «Η θέσις των προσφύγων», 21 Σεπτεμβρίου 1923.

727. «Η κινδυνώδης άποψις του προσφυγικού ζητήματος», 3 Μαρτίου 1922.

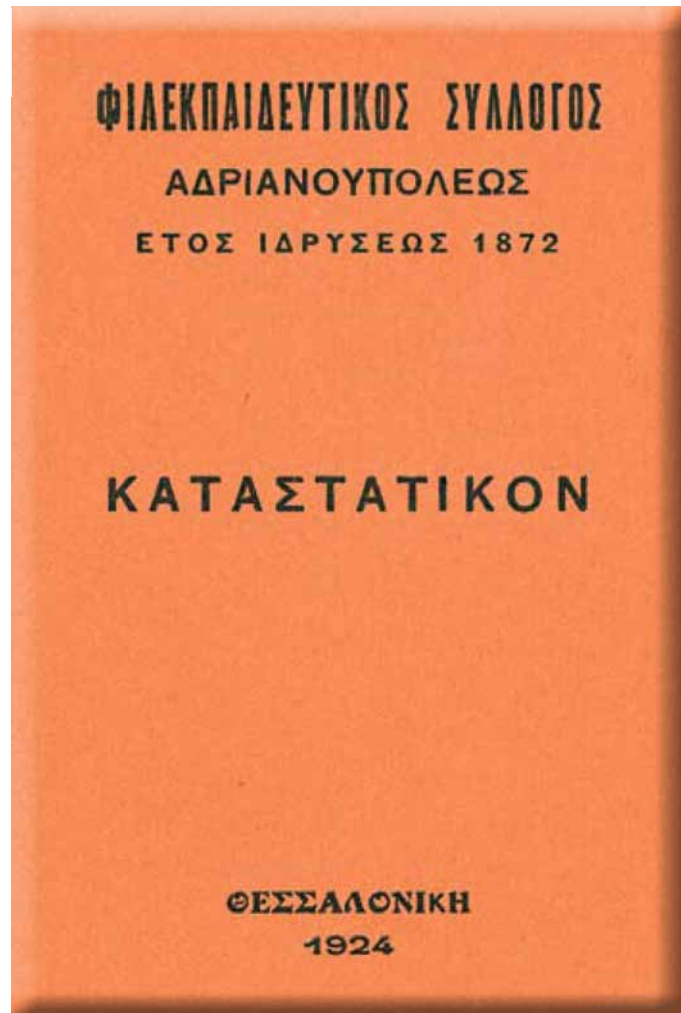
728. «Η στέγασις των προσφύγων», 1 Σεπτεμβρίου 1923.

729. «Το προσφυγικόν δάνειον», 10 Ιουλίου 1913.

μίαν πολιτικήν απόχρωσιν εις την άλλην, διά να κατασκευαθή η δημοκρατική σαλάτα...».⁷³⁰

Ένα θέμα που επισημαίνεται για πρώτη φορά το Νοέμβριο του 1922 και έκτοτε καταγγέλλεται επανειλημμένα, είναι η ανισότητα που παρατηρείται στο ζήτημα της περίθαλψης των προσφύγων σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του Φωτός, όλα τα βοηθήματα παραμένουν στην Αθήνα ενώ η συμπρωτεύουσα μάταια περιμένει αρωγή.⁷³¹

Είναι πολύ σημαντικό ότι από πολύ νωρίς το Φως δημοσιεύει άρθρα, όπου τονίζεται η σοβαρότητα του προσφυγικού ζητήματος και αναλύεται η πολύπλευρη επίδρασή του στην πολιτική, την κοινωνική και την οικονομική ζωή. Σε άρθρο που δημοσιεύεται την 1^η Οκτωβρίου του 1922, η εφημερίδα επισημαίνει ότι το προσφυγικό ζήτημα είναι περισσότερο σημαντικό από κάθε άλλο κοινωνικό ή οικονομικό ζήτημα. Όπως εξηγεί ο αρθρογράφος, «πεντακόσiai χιλιάδες Μικρασιατών... θύματα της οικτράς και εγκληματικής πολιτικής του ελευθέρου κράτους, κατεστραμμένοι τελείως, εξερριζώθησαν από τον τόπον τους... και ερρίφθησαν εις την Ευρωπαϊκήν Ελλάδα. Πιθανώς εις αυτούς θα προστεθούν και έτεροι 300 χιλιάδες από την Θράκη καθώς και εκατοντάδες χιλιάδων Ελλήνων και Αρμενίων από την Κων/πολιν και τα πέριξ αυτής... Με άλλα λόγια, ολόκληρον ενάμισυ εκατομμύριον το οποίον θα αυξηθή με όσους επιζήσουν από τους εκτοπισθέντας εκ του άρρενος πληθυσμού των, καθώς και εκείνους που θα επιζήσουν από τους εκτοπισμούς του Πόντου. Το ενάμισυ αυτό εκατομμύριον, κατεστραμμένον τελείως, έρχεται να ζήση εις την υπολειφθήσαν Ελλάδα... Πώς θα ζήση... ο τεράστιος αυτός αριθμός εις τόπον, τον οποίον η συσσωρεύσασα τόσας καταστροφάς εγκληματική πολιτική εφρόντισε να τον καταστρέψη και οικονομικώς;... Και η αντιμετώπισις... είνε μία. Η αντί πάσης θυσίας έντασις της οικονομικής μας ζωής... Αφ' ενός μεν διά της αυξήσεως της παραγωγικότητος του τόπου... αφ' ετέρου δε διά του περιορισμού της εκμεταλλεύσεως του παρασιτισμού... Διά να γίνη όμως αυτό δεν αρκεί μόνον η ενέργεια του Κράτους, το οποίον αιχμάλωτον της εν τη πρωτευούση σαπίλας και εκμεταλλεύσεως πελαγοδρομεί διαρκώς και επιδεινώνει τα πράγματα... Ας το εννοήσωμεν καλά όλοι μας... η μέθοδος του ταχυπλουτισμού, η διανοητικότης του μπεζαντή οφείλουν πλέον να τερματισθούν... Και να τον αντικαταστήση η θετική εργασία, η παραγωγική ενασχόλησις, η παραγωγική ενέργεια και η οργανωμένη δράσις... Ας δώσωμεν όλοι τα χέρια, ας ενώσωμεν τας προσπάθειάς μας διά την ταχίστην μεταμόρφωσιν των προσφύγων που φιλοξενούμεν από θλιβερά ερείπια συμφοράς εις

Το εξώφυλλο του καταστατικού του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Ανδριανουπόλεως που επανασυστήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1924. Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Συλλογή Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Ανδριανουπόλεως.

730. «Αι προσφυγικά διαμαρτυρία», 5 Ιανουαρίου 1924.

731. «Η περίθαλψις των προσφύγων», 7 Δεκεμβρίου 1922. – «Οι πρόσφυγες Θεσ/νίκης. Το ζήτημα των διανομών», 13 Δεκεμβρίου 1922. – «Τα Αμερικανικά βοηθήματα», 14 Δεκεμβρίου 1922. – «Οι πρόσφυγες Θεσ/νίκης & αι Αθήναι», 14 Δεκεμβρίου 1922. – Κουβέρται άχρηστοί», 14 Ιανουαρίου 1923.

18

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ
ΔΗΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Αριθ. Πρωτ. 5 12.

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Ο υπογεγραμμένος Δήμαρχος Καστορίας Βασίλειος Νικίδης
βάσει των υπ' όψιν ήμων στοιχείων και υποβληθείσης ήμιν υπευθύνου δηλώσεως υπό
του Κυρίλλου Πακακυρίλλου πατρός του εν τή ως άνω φωτογραφία
εικονιζομένου αδηλώτου Πακακυρίλλου Αβραάμ του Κυρίλλου
και της Γεθσημανῆς πιστοποιούμεν ότι: Ο αδήλωτος οὗτος.

1) Έγεννήθη εν Συνασφ, του Νομού 'Ικονίου
κατά τὸ ἔτος χίλια ἑννε-
ακόσια δέκα πέντε (1915).-

2) Κατόκησεν ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του και ἐφ' ἑξῆς ἀλληλοδιαδόχως ἐν Συ-
νασφ μέχρι του ἔτους 1923 και ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς Καστορίαν, ἔν-
θα και διαμένει.

3) Ἦδη κατοικεῖ ἐν Καστορίᾳ του Δήμου Καστορίας
τῆς Ἐπαρχίας Καστορίας.

4) Τυγγάνει ὡς πρὸς τὸ θρήσκευμα Χριστιανός Ὁρθόδοξος.

5) Τὸ ἐπάγγελμά του εἶναι φοιτητής.

6) Δὲν εὔρηται ἐγγεγραμμένος εἰς τὸ μητρώον ἀρρένων του καθ' ἡμᾶς Δήμου οὔ-
τε ἄλλου τινος Δήμου ἢ Κοινότητος του Ἑλληνικοῦ Κράτους.

7) Ὁ πατήρ αὐτοῦ δαδὲ εὔρηται ἐγγεγραμμένος ἐν τῷ μητρώῳ ἀρρένων του
καθ' ἡμᾶς Δήμου ὑπ' αὐξ. ἀριθ. 90 και ἔτος γεννήσεως χίλια ὀκτακόσια
ὄγδοῆκοντα τέσσαρα (1884).-

Ἐφ' οἷς συνετάγη τὸ παρὸν και υπογράφεται ὡς ἔπεται.

Ἐν Καστορίᾳ τῇ 3 Αὐγούστου 193 4
Ο ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Ο ΔΗΜ. ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΟΣ

Πιστοποιητικό του Δήμου Καστορίας για πρόσφυγα από τη Συνασό Νομού Ικονίου. 3 Αυγούστου 1934.
Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Αρχείο Δήμου Καστορίας.

παραγωγικούς παράγοντας του τόπου μας». ⁷³² Στα μέσα Οκτωβρίου το έντονο ενδιαφέρον για τις εκλογές εξοργίζει το Φως, που, αφού αναλύει για άλλη μία φορά τη σοβαρότητα του προσφυγικού ζητήματος, καταλήγει: «... Όλα αυτά τα ζητήματα, τα οποία έπρεπε να συζητούμεν και να ξανασυζητούμεν και εκ τρίτου να επαναλαμβάνομεν την συζήτησιν, παραμέρισαν προ των ΕΚΛΟΓΩΝ. Αβάντι λα μουζικα! Εμπρός εις τον βδελυρόν χορόν της κομματικής ορχήστρας χορεύσατε Έλληνες, αφού την Ελλάδα προ παντός αι εκλογαί την ενδιαφέρουν». ⁷³³

2. 1924-1930: Η εξέλιξη του προσφυγικού δράματος μέσα από τις έρευνες του Φωτός

Η ύπαρξη άστεγων προσφύγων και το πλήθος των θανάτων εκ ψύξεως τον χειμώνα του 1924 επιρρίπτονται στην εσφαλμένη διαχείριση του προσφυγικού ζητήματος από τους κυβερνώντες. Τα σχετικά άρθρα του Φωτός αποτελούν μνημεία συμπαράστασης προς τους πρόσφυγες και υπονόμευσης των πολιτικών αντιπάλων και των προσφυγοπατέρων: «Η εγκληματική αδιαφορία, η εξωφρενική επιπολαιότητα της διαχείρισεως του ζητήματος, η χυδαία εκλογική εκμετάλλευσιν απέτέλεσαν ληξιπρόθεσμα γραμμάρια, των οποίων δυστυχώς η λήξις φθάνει με τον τρομερόν χειμώνα που ενέσκηψεν απειλώντας τους ατυχείς πρόσφυγας να πληρώσουν όλα αυτά με την ζωή των... Πού είναι αι προεκλογικαί υποσχέσεις με τας οποίας οι εκμεταλλευταί της προσφυγικής δυστυχίας εξηργύρωσαν το δικαίωμα της προσφυγικής ψήφου και εγένοντο βουλευταί;... Και... οι ίδιοι πού ευρίσκονται; Εκάθησαν περίφημα εις το υπουργικόν και τα βουλευτικά εδώλια και... ούτε καν συλλογίζονται αν υπάρχη κόσμος εις τας σκηνάς και τα υπόγεια που πεθαίνουν από το κρύον. Ας κρατούν όλα αυτά οι επιζήσοντες των προσφύγων υπό σημείωσιν». ⁷³⁴

Τον Μάρτιο του 1924 η εφημερίδα δημοσιεύει την πρώτη από μια σειρά ερευνών για τη ζωή στους προσφυγικούς συνοικισμούς. Στο πλαίσιο της έρευνας, απεσταλμένοι της εφημερίδας περιοδεύουν ανά τους συνοικισμούς και καταγράφουν τις συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων. Γράφει, παρουσιάζοντας την έρευνά του, το Φως: «Θέλετε να μάθητε τι θα είπη δυστυχία; Θέλετε να νοιώσητε από σιμά την πραγματικότητα της λέξεως απόγνωσις; Θέλετε να ανατριχιάσετε μπρος την πραγματικότητα μιας αληθώς τραγικής και απελπιστικής καταστάσεως, εις την οποίαν δύναται να περιέλθη ανθρωπίνη ύπαρξις; Εάν θέλετε να τα αισθανθήτε όλα αυτά με όλη τους την τραγικότητα, δεν έχετε παρά να επισκεφθήτε για λίγες στιγμές τα διάφορα απομεμακρυσμένα παραπήγματα, τα οποία λέγονται προσφυγικοί συνοικισμοί». Βασικά σημεία που τίγονται κατά τις διηγήσεις είναι η αθλιότητα των προσφύγων και η ακηδεΐα του κράτους. Οι πρόσφυγες περιγράφονται ως «ωχροπράσινες μορφές με εξέχοντα τα μήλα των παριών των που μοιάζουν μάλλον σαν φαντάσματα δραπετεύσαντα εκ των νεκροταφείων παρά ανθρώπινα όντα...», «δυστυχή πλάσματα με πρόσωπα ωχρά και οστεώδη, τα οποία αυλακώνουν βαθείαι ρυτίδες...». Η ζωή τους περιγράφεται ως «μία κόλασις που αντιγράφεται πιστώσ στον σημερινόν αιώνα του πολιτισμού». Τα δείγματα της εργασίας των αρχών δεν αποσιωπώνται· περιγράφονται, όμως, με τρόπο που μάλλον υποβαθμίζει το όλο έργο. ⁷³⁵

Άθλια παραμένει στα 1925 η κατάσταση των Ποντίων του Θεοδωρόβου Κιλκίς. Οι 54 οικογένειες των προσφύγων μαστίζονται από την ελονοσία αλλά ο γιατρός της περιφέρειας, που είναι υπεύθυνος για πενήντα συνοικισμούς, δεν τους επισκέπτεται ούτε μία φορά το μήνα. Το σχολείο είναι «ένα μπουδρούμι σκοτεινό, ένα δωμάτιο χθαμαλό, εντελώς ακατάλληλο και διά την στέγασιν των ζώων ακόμη». Ακόμα κι αυτό, όμως, το περασμένο έτος δεν λειτούργησε «και έτσι η νέα γεννεά συν Θεώ θα μεταβληθή εις την άμορφον μάζαν ην ονειρεύονται όλοι οι εκμεταλλευταί προσφυγοσωτήρες άρχοντες διά να τους απομυζούν επί σειρά ετών». Ωστόσο, «η μεγαλυτέρα πληγή διά τον συνοικισμόν αυτόν είναι η παραμονή του αστυνομικού σταθμάρχου Θεοδωρόβου, όστις τους υβρίζει καπηλιτικώτατα, τους απειλεί διαιρών τον κόσμον αυτόν εις μικράς ομάδας». Όπως εξηγεί ο δημοσιογράφος, οι ίδιοι οι Πόντιοι του δήλωσαν ότι «υπό τοιούτον ανελεύθερον ζυγόν είνε

732. «Η σοβαρότης του προσφυγικού ζητήματος», 1 Οκτωβρίου 1922. Βλ. επίσης «Και πάλιν επί του προσφυγικού ζητήματος», 4 Οκτωβρίου 1922.

733. «Αι εκλογαί απέμεινον το μόνον ζήτημα», 15 Οκτωβρίου 1922.

734. «Πώς λύεται το προσφυγικόν», 3 Φεβρουαρίου 1924.

735. «Η προσφυγική ζωή. Αθλία η κατάσταση των προσφυγικών πληθυσμών», 24 Μαρτίου 1924.

αδύνατον να ζήσουν». ⁷³⁶ Με όλα τα πιο πάνω δεν προκαλούν εντύπωση τα λόγια πρόσφυγα, που γράφει στο Φως: «Η λέξις αποκατάστασις διά τον ατυχή πρόσφυγα σημαίνει πλέον πλάνην, σημαίνει απάτην, σημαίνει ψεύδος, είνε εντύπωσις την οποίαν απεκρυστάλλωσεν ο πρόσφυξ κατόπιν τριετούς δεινού εμπαιγμού και η οποία ερρίζωσεν εις τον εγκέφαλον και την ψυχήν του κατά τρόπον αναπόβλητον και αδιάσειστον, διότι αυτός αγνοεί και δικαιούται να αγνοεί τα δαπανούμενα εκατομμύριά σας, κύριοι αρμόδιοι, εφ' όσον αυτός ευρίσκεται ερριμένος σήμερον χαμαί ως πτώμα άψυχον... υπό τας πλέον ανθυγιεινάς συνθήκας, ζωντανόν μαρτύριον ανηκούστου αναληθσίας των ιθυόντων». Η αναβολή και η ολιγωρία συνιστούν στάση εγκληματική, συνιστούν ένα κοινωνικό έγκλημα, για το οποίο οι υπεύθυνοι θα κληθούν μία μέρα να δώσουν λόγο «ενώπιον Θεού και ανθρώπων». ⁷³⁷

Τον Ιανουάριο του 1926 δημοσιεύεται “Έρευνα” υπό τον τίτλο «Ο Φοίνιξ που αναθάλλει. Ο προσφυγικός συνοικισμός Τούμπας». Η διαφορά με τις προηγούμενες έρευνες αυτού του είδους είναι η σαφής αισιοδοξία και η πίστη στο πεπρωμένο της φυλής. Δε λείπουν, όμως, ούτε από αυτή την περιγραφή οι μομφές προς το κράτος και η έμφαση στις ελλείψεις: «... Ένας χρόνος πέρασε από τότε που έγινε η πρώτη μας δημοσιογραφική επίσκεψις και πάνω στον φτωχόν συνοικισμόν η δε χθεσινή έρευνα μας έρριψε σε μίαν πόλιν. Το διάστημα αυτό μας έδειξεν ότι ο φοίνιξ αναθάλλει, αλλά πού οφείλεται το θάυμα; Ομολογώ ότι μου είναι δύσκολον να επαινέσω υπηρεσίας και άτομα. Σε ένα μόνο δύναμαι να το αποδώσω: Στην ζωτικότητα της Φυλής μας... Σπιτάκια μικρούλικά, καλοχτισμένα και γερά που στεγάζουν όχι τις δυστυχίες του παρελθόντος, πλέον, αλλά εντυχισμένες οικογένειες, απλώνονται σε μία έκτασι απέραντο... Αλλά ο σκοπός μας δεν είναι το να εκθέσωμεν. Μάλλον τας ελλείψεις είναι καιρός να βρούμε...». ⁷³⁸

Στην Καλαμαριά η κατάσταση είναι, τον Φεβρουάριο του 1926, «αληθώς ελεεινή... Οικογένειαι – πατείς με πατώσε – υπεχρεώθησαν να διαμένωσιν στους θαλάμους τούτους τρία σωστά χρόνια, με χαμένη κάθε ελπίδα για μελλοντικήν βελτίωσιν της στέγης των... Προσπαθούν οι δυστυχείς με παληοσάνιδα... ή σάκκουσ ακόμα να χωρίσουν ένα μικρό μέρος του θαλάμου... αλλά του κάκου. Αφ' ου ο χώρος μόλις τους επιτρέπει να κοιμώνται “σαν σαρδέλλες”, σαν φαντάροι διερχόμενοι σε λόχο απασχολήσεως...». ⁷³⁹

Κατά τους τρεις πρώτους μήνες του 1927 το Φως παρουσιάζει μία έρευνα υπό τον τίτλο «Η έρευνα του Φωτός εις τας συνοικίας». Η έρευνα περιλαμβάνει τους συνοικισμούς Αγίας Τριάδος, Τρανσβαάλ, Άνω και Κάτω Τούμπας, Χαριλάου, Καλαμαριάς, Αγίας Φωτεινής, Σταθμού, Κωνσταντινουπόλεως, Τενεκέ Μαχαλά, Βαρδαρίου, Καλλιθέας και Λεμπέτ. Το σκηνικό που ξεδιπλώνεται σε όλα αυτά τα μέρη είναι περίπου το ίδιο: συνωστισμός, πλήθος ελλείψεις, τρώγλες, αθλιότητα και κρατική αδιαφορία. ⁷⁴⁰ Ο υπότιτλος του άρθρου, που αναφέρεται στην Τούμπα, είναι αποκαλυπτικός του πλαισίου της έρευνας: «800 παιδιά εις 6 αίθουσας. Το νοσοκομείον και αι ανάγκαι του. Δύο ιατροί περιθάλψεως εις 25 χιλιάδας κατοίκους. Τενεκέ μαχαλάς παρά την συνοικίαν Καραγάτσια. Άνθρωποι ζώντες εις τρώγλας. Ουδεμία ιατρική περίθαλψις. Πρέπει να γίνη νέα ταξινόμησις των κατοίκων εις τας οικίας». ⁷⁴¹ Κατά την περιγραφή του συνοικισμού Χαριλάου το συντελεσθέν έργο δεν αποσιωπάται. Ωστόσο, η έμφαση στις ελλείψεις και τα σφάλματα σε συνδυασμό με τον τίτλο «Οι τάφοι των ζωντανών νεκρών» συρρικνώνουν τις πιθανότητες εξαγωγής θετικών συμπερασμάτων

736. Σ. Ανθρακόπουλος, «Από τα σύνορα. Πώς εκμεταλλεύονται τους Ποντίους», 9 Αυγούστου 1925.

737. Σωκρ. Αναγνωστίδης, «Άρθρα συνεργατών. Η αστική στέγασις», 22 Μαρτίου 1925.

738. Β. Βεκιάρης, «Ο Φοίνιξ που αναθάλλει. Ο προσφυγικός συνοικισμός Τούμπας. Ειδική έρευνα του Φωτός», 31 Ιανουαρίου 1926. Πρβλ. Συρανώ, «Η έρευνα του Φωτός. Τούμπα, πώς ζουν οι πρόσφυγες», 21 και 22 Αυγούστου 1924. – Παύλος Ζαννίδας, «Η προσφυγική αθλιότης. Ο συνοικισμός της Τούμπας», 20 Ιουλίου 1925.

739. «Περίπατοι στους συνοικισμούς. Η Καλαμαριά», 7 Φεβρουαρίου 1926.

740. «Η έρευνα του Φωτός εις τας συνοικίας. Ο συνοικισμός της Καλαμαριάς έχει ανάγκην από οικίας και συγκοινωνίαν. Τι έπρεπε να κάμη ο κ. Κύρκος», 10 Φεβρουαρίου 1927. – «Εις τας Δυτικές Συνοικίας της Θεσ/νίκης. Αι ανάγκαι Βαρδαρίου & Καλλιθέας. Χρειάζονται δρόμοι, φωτισμός & σχολεία. Πρέπει να εκλειψη το αίσχος των οίκων ανοχής», 24 Φεβρουαρίου 1927. – «Ανά τον συνοικισμόν του Λεμπέτ. Το ελληνικόν σχολείον μέσα εις την ξένην προπαγάνδαν. Χρειάζεται φωτισμός και τροχιοδρ. συγκοινωνία. Ένα δημοτικόν νοσοκομείον δι' όλας τας ασθeneίας. Κι όμως εξυπηρετεί τους πρόσφυγας», 3 Μαρτίου 1927. – «Η έρευνα του Φωτός ανά την Θεσσαλονίκη. Εις τους συνοικισμούς Σταθμού Κων/πόλεως και Τενεκέ Μαχαλά. Μόνον βρώμα έχει, σκότος και ασθeneiai υπάρχουν εκεί», 17 Φεβρουαρίου 1927.

741. «Μία έρευνα εις Άνω και Κάτω Τούμπαν. Παλαιοί και νέοι θάλαμοι και οικίσκοι», 4 Φεβρουαρίου 1927.

από τον αναγνώστη.⁷⁴² Η εικόνα που προκύπτει από την περιγραφή των Γιαννιτών είναι φαιά από όλες τις απόψεις. Ο τόπος είναι εγκαταλειμμένος στην τύχη του και ουδεμία πρόνοια λαμβάνεται για την πρόοδό του. Πέρα από την «εγκληματική αδράνεια των τοπικών αρχών», ουσιαστικό ρόλο στη δημιουργία αυτής της θλιβερής κατάστασης διαδραμάτισε η ασυμφωνία εντοπίων και προσφύγων, γεγονός που μαρτυρεί οπισθοδρομικότητα και έλλειψη πρωτοβουλίας από μέρους αμφοτέρων των ομάδων.⁷⁴³ Κατά το Φως, «αι διακρίσεις μεταξύ των δύο αυτών στοιχείων δεν πρέπει να υπάρχουν. Εγκληματούν πραγματικά όλοι εκεί οι οποίοι καθ' οιονδήποτε τρόπον υποδαυλίζουν τα μίσση και τα πάθη μεταξύ των προσφύγων και των εντοπίων». Κι ενώ το Φως προάγει τη συμφιλίωση και την ομόνοια, νεαρός ανταποκριτής πρωινής εφημερίδας σε δημοσίευσμά του «εκχύνει όλον το δηλητήριο εναντίον των προσφύγων Γιαννιτών, τους οποίους διά μιας μονοκονδυλιάς ο ευφάνταστος αυτός ανταποκριτής αποκαλεί χαμαλαίοντας, αρπακτικούς κόρακας, αλλοδαπούς κτλ». Και αναρωτιέται ο ανταποκριτής: «Τί να είπωμεν διά τους ανθρώπους αυτούς, οι οποίοι δηλητηριάζουν κατ' αυτόν τον τρόπον τας ψυχάς των απλοϊκών χωρικών και δημιουργούν το χάσμα μεταξύ προσφύγων και γηγενών;». Κατά τον ίδιο, «είναι ανάγκη να παύσουν αι καταστρεπτικά διακρίσεις... είναι ανάγκη να συζήσουν αρμονικώς και εν αδελφική συμπνοία χάριν του γενικού καλού οι πρόσφυγες και οι γηγενείς, τέκνα μιας και της αυτής πατρίδας... ημείς οι γηγενείς πρέπει να θεωρώμεν τους πρόσφυγας, τους οποίους έφερεν εν ημών ένας τραγικός τυφών καταστροφής, ως έναν λαόν με πλήρη ζωτικότητα, προωρισμένον να καταστή πρώτης τάξεως παράγων προόδου και πολιτισμού στη χώρα».⁷⁴⁴

Το Νοέμβριο του 1928 το Φως γίνεται ο πομπός της απεγνωσμένης φωνής των προσφύγων της Ανατολικής Μακεδονίας: «Ηκούσθη φωνή απογνώσεως εις Ανατολικήν Μακεδονίαν, εκδηλούσα ταυτοχρόνως τον θρήνον του παραπόνου και την οργήν της διαμαρτυρίας. Χιλιάδες αστέγων υπάρχουν ακόμη και μαραινούνται μέσα εις περιβάλλον αθλιότητος και ρυπαρότητος, το οποίον κανείς δεν θα τολμήση να περιγράψη. Η φυματίωσις θερίζει τον ρακέन्दυτον αυτόν συρφετόν και δημιουργεί νέαν Ελληνικήν γενεάν, χλωμήν, κατεστραμμένην, ανίκανον διά κάθε εργασίαν και κάθε αντίστασιν...». Η φωνή απόγνωσης εξελίσσεται σε φωνή διαμαρτυρίας για την κυβερνητική αναβλητικότητα: «Εν τω μεταξύ ας ζητωκραυγάσωμεν ημείς διά την κολοσσιαίαν επιτυχίαν που είχαμεν να μας κυβερνούν όλοι αυτοί οι αξιόλογοι άνθρωποι, οι γεμάτοι από δράσιν και μεγαλοφυΐαν, οι οποίοι, ενώ μαραινόμεθα και φθίνομεν και πίπτομεν τώρα και κρούομεν του κινδύνου τον κώδωνα... έρχονται να μας διαβεβαιώσουν με πολλή αισιοδοξίαν, ότι εντός πενταετίας... θα

Προκήρυξη της Εθνικοριζοσπαστικής Δράσεως (Διοίκηση Μακεδονίας-Θράκης) προς τους πρόσφυγες για τις εκλογές του Μαρτίου 1935. Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Συλλογή Εθνικοριζοσπαστικής Δράσεως.

742. «Ανά τον συνοικισμόν Χαριλάου. Οι τάφοι των ζωντανών-νεκρών», 6 Φεβρουαρίου 1926.

743. «Αι ανάγκαι των Γιαννιτών», 22 Απριλίου 1927.

744. Β.Α. Βασιλικός, «Η ζωή των επαρχιών. Αι ανάγκαι των Γιαννιτών», 24 Απριλίου 1927.

καταστήσουν την Ελλάδα αγνώριστον». ⁷⁴⁵ Τον ίδιο μήνα διεξάγεται «μεγάλη έρευνα» στις Σέρρες αυτή τη φορά. Ο πλήρης τίτλος του πρώτου άρθρου αντικατοπτρίζει ανάγλυφα το περιεχόμενό του: «Μεταξύ των θυμάτων της πολεμικής λαίλαπος. Εκεί όπου απλούται η δυστυχία και συμφορά. Η κόλασις των προσφυγικών συνοικισμών. Του Χάρωνος η χλωμή ευωχία. Δράματα αφαντάστου τραγικότητας. Το φυτώριον του θανάτου! – Η οσμή της σήψεως και της πτωμαϊνης. – “Πεινώ μαμά”, ενώ η μητέρα εκπνέει! – «Αι ωχραί ευωχίαι του Χάρωνος. Οι ξύλινοι τάφοι!. – Η πάλη των εντόμων επί των ατάφων πτωμάτων. – Σκηναί αφαντάστου φρίκης και απελπισίας». ⁷⁴⁶

Στα τέλη του 1928 η εφημερίδα υψώνει φωνή υπέρ του πλήθους των “ορφανών”, των “απροστάτευτων”, των “παρηγκωνισμένων”, των “λησμονημένων” προσφύγων που δεν έχουν ακόμα λάβει τις αποζημιώσεις τους ενώ άλλοι, οι επιδέξιοι προσφυγοπατέρες, καρπώθηκαν μυθικά ποσά. ⁷⁴⁷

Τον Ιανουάριο του 1929 το Φως επιστρέφει στον συνοικισμό Τούμπας για να περιγράψει, στο πλαίσιο άλλης μίας “μεγάλης έρευνας”, που δημοσιεύεται σε έξι μέρη, την πορεία του συνοικισμού από το 1920, όταν ήταν στρατόπεδο, έως το 1928: «Από την Τούμπα πέρασεν όλη η Ελληνική νεολαία. Ο,τι είχε να επιδείξη ένα Έθνος εις αλκήν και δύναμιν επέρασε κακοφορεμένο από τους ιδίους θαλάμους όπου σήμερα σαπίζουν στιβαγμένοι σαν τις σαρδέλλες οι πρόσφυγες... Όλοι μας λίγο πολύ έχουμε αφήσει ένα κομμάτι της ζωής μας εκεί επάνω. Μερικοί μάλιστα άφησαν και τα τομάρια τους. Έτσι το ήθελε η πολιτική των “δύο Ηπείρων και των πέντε θαλασσών”. Η ίδια πολιτική ακριβώς που εδημιούργησε και την σημερινή κατάσταση στην Τούμπα. Ας θρηνησωμεν λοιπόν ημείς οι παλαιοί με τους νέους κατοίκους επί των ανθρωπίνων ερειπίων της Τούμπας, όχι μόνον της παληάς αλλά και της νέας». Αφού αναφέρεται στις «άθλιες και ελεεινές συνθήκες», στις οποίες έζησαν οι πρόσφυγες επί οκτώ χρόνια εξαιτίας της εγκληματικής ολιγωρίας του κράτους, ο αρθρογράφος περιγράφει με γλαφυρότητα τη σημερινή πλήρη εξαθλίωση, την οικονομική καχεξία, την ηθική κατάπτωση, την άνιση μεταχείριση και την αγραμματοσύνη «ενός κόσμου... άλλοτε ευτυχισμένου», ο οποίος «σήμερα είναι καταδικασμένος να σαπίση μέσα στην υγρασία ή να κοκκαλιάση από το κρύο κάτω από τας παράγγας και τους θαλάμους της Τούμπας...». ⁷⁴⁸

Τον επόμενο μήνα το Φως καταγγέλλει «την αδιαφορία και την ανικανότητα της κυβερνήσεως... τα σκάνδαλα και τις καταχρήσεις... το ανήκουστο γεγονός ότι υπάρχουν ακόμη άστεγοι, ότι μυριάδες προσφύγων ζουν υπό σκηνάς και εις άθλια παραπήγματα, ενώ έπρεπε να είχανε όλοι αποκατασταθή, αφού τόσα δισεκατομμύρια εσπαταλήθησαν...». ⁷⁴⁹

Τον Ιούνιο του ίδιου έτους δημοσιεύεται σειρά άρθρων του απεσταλμένου του Εθνικού Κήρυκα της Νέας Υόρκης, Π.Ε. Ζαφειρόπουλου, με θέμα το δράμα που εκτυλίσσεται στους συνοικισμούς εξαιτίας της κρατικής κακοδιαχείρισης. Μπροστά στο απάισιο θέαμα του συνοικισμού της Νέας Καρβάλλης, όπου η ελνοσσία θερίζει, «η καρδιά του ανθρώπου σφίγγεται κόμπο, από τη φρίκη του πιάνεται η αναπνοή και του πιο σκληροτράχηλου, του πιο ασυγκίνητου... Η σκληρή πραγματικότητας, η απαισία αθλιότητας του χωριού με

745. «Φωνή απογνώσεως», 1 Νοεμβρίου 1928. Βλ. επίσης: Δ. Πανταζίδης, «Από τας ελληνικές αποικίας. Εδοκιμάσθησαν όλαι αι ιατρικαί επιστημότητες και όμως είναι ελεεινή η προσφυγική κατάστασις», 1 Νοεμβρίου 1928.

746. «Εκεί όπου απλούται η δυστυχία και συμφορά. Η κόλασις των προσφυγικών συνοικισμών. Του Χάρωνος η χλωμή ευωχία. Μεγάλη έρευνα του Φωτός. Α'», 15 Νοεμβρίου 1928. Βλ. επίσης τα επόμενα άρθρα στις 16, 17, 18 και 20 Νοεμβρίου.

747. «Αποζημιώσεις», 9 Δεκεμβρίου 1928.

748. «Έπειτα από οκτώ χρόνια. Εις τον συνοικισμό της Τούμπας. “Εκεί όπου εσάπιζε άλλοτε ο στρατός της Ελλάδος σαπίζουν σήμερα κατά χιλιάδας οι πρόσφυγες”. Μεγάλη έρευνα του Φωτός. Α'», 5 Ιανουαρίου 1929. – «Εικόνες απεριγράπτου αθλιότητος. Ο συνοικισμός της Τούμπας. Ανθρωποι ζώντες εις υπόστεγα ακατάλληλα και διά την στέγασιν κτηνών ακόμη. Πλήρης χαλάρωσις ηθών και κίνδυνοι του μέλλοντος. Το μέγαρον εμπορικού επιμ/ρίου και η ειδική φορολογία. Μεγάλη έρευνα του Φωτός, Β'», 6 Ιανουαρίου 1929. – «Από τον παράδεισον εις την κόλασιν. Ο συνοικισμός Τούμπας και οι κάτοικοί του. Οι ξύλινοι οικίσκοι και η χρέωσις των. Η οικονομική καχεξία των προσφύγων ενώ έγινε σπατάλη εκατομμυρίων. Γ'», 8 Ιανουαρίου 1929. – «Οι προσφυγικοί μας συνοικισμοί. Η Τούμπα και αι ανάγκαι της. Εγκληματική παραμέλησις & εκμετάλλευσις. Δύο μέτρα και δύο σταθμά. Αθλιεστάτη η κατάσταση της εκπαιδύσεως», 10 Ιανουαρίου 1929. – «Οι προσφυγικοί μας συνοικισμοί. Αι ανάγκαι της Τούμπας, Παντελής έλλειψις φωτισμού, υδρεύσεως και συγκοινωνίας. Το καθήκον του δήμου και κράτους. Στ'», 13 Ιανουαρίου 1929.

749. «Η συγκίνησις των», 6 Φεβρουαρίου 1929.

την πρώτη ματιά που θα ρίξει ο επισκέπτης... τον συγκινεί μέχρι δακρύων». ⁷⁵⁰ Η Χαλκιδική αποτελεί, για τον Π.Ε. Ζαφειρόπουλο, την «χώραν του ζόφου και του θανάτου». Στέλνοντας πρόσφυγες σε αυτό το μέρος, «ο Εποικισμός εν γνώσει του ελώδους του κλίματος ΕΔΟΛΟΦΟΝΗΣΕ διακοσίας ψυχάς και εξακολουθεί το έργο του διά της αυτόχρημα εγκληματικής τακτικής του». ⁷⁵¹

Τον Σεπτέμβριο του 1929 το Φως αποκαλύπτει στους αναγνώστες του το δράμα των ελονοσούντων προσφύγων του συνοικισμού “Αβέρωφ” στη Λάρισα. Αφού περιγράφει την όλη τραγωδία, ο αρθρογράφος απευθύνεται στον Βενιζέλο: «*Ηθελα, κύριε Κυβερνήτα, αντί να μεταβής εις τα λουτρά του Μπανιόλ να ήρχετο διά μίαν και μόνον στιγμήν εις τον συνοικισμόν του “Αβέρωφ” και να περιέφερες την σκιάν σου γύρωθεν των βρωμερών υλών, όπου θα εύρισκες την καλυτέραν θεραπείαν των παθήσεών σου...*». ⁷⁵²

Όπως είδαμε και πιο πάνω, στα 1929 πολλοί πρόσφυγες παραμένουν άστεγοι «ενώ δισεκατομμύρια ολόκληρα εσπαταλήθησαν και κατεπόθησαν. Άστεγοι, μολονότι επταετία παρήλθεν αφ’ ής ημέρας εισώρμησεν εις την Ελλάδα καταδιωκόμενοι, το τραγικόν πλήθος των προσφύγων. Και τώρα που εισερχόμεθα εις τον όγδοον χειμώνα, υπάρχουν χιλιάδες οικογενειών, που ζουν εις παραπήγματα διάτρητα, ή μέσα εις ερείπια ακάλυπτα, όπου εισέρχονται χωρίς όχλησιν και χωρίς εμπόδια ο άνεμος και η βροχή...». ⁷⁵³

Το ζήτημα των αστέγων «είνε ζήτημα μέγα, είνε τεράστιον και προδίδει ότι ακόμη κυλιόμεθα εις κατάστασιν ανθρωποφαγικήν και βάρβαρον... Αυτό, το οποίον παρουσιάζεται, ως το έσχατον όριον της ανθρωπίνης κατάντιας, ως η πλέον απίθανος, η πλέον τραγική κατάπτωσις του ανθρωπίνου όντος... αυτός ο κατατρεγμός, αυτή η σκυλοποίησης της ζωής... αποτελεί σήμερα κατάστασιν μόνιμον διά χιλιάδας προσφύγων... μολονότι ένας καταρράκτης ολόκληρος δισεκατομμυρίων εισέρρευσε, μολονότι επί πενήκοντα έτη και ημείς και τα παιδιά μας θα πληρώνωμεν φόρους καταθλιπτικούς και τερατώδεις διά τα δάνεια που έγιναν χάριν της εγκαταστάσεως των προσφύγων. Ας προσέξωμεν όλοι και προ παντός ας προσέξη η Κυβέρνησις. Η κατάστασις είνε σοβαρά. Μας έρχονται συνεχώς επιστολαί, που είνε κραυγή πόνου και απογνώσεως. Εις τας καλύβας και εις τας τρώγλας αυτάς ενεδρεύει ο χάρος... Και εάν παραταθή η κατάστασις αυτή, θα δημιουργηθή μία τάξις παουπερισμού, από τον οποίον τίποτε το καλόν δεν έχει να προσδοκά η ολότης». ⁷⁵⁴

Θέλοντας να στηρίξει με περισσότερα τεκμήρια τις θέσεις του, το Φως διεξάγει τον Δεκέμβριο μία νέα έρευνα σε συνοικισμούς, όπου εξακολουθούν να υπάρχουν άστεγοι. Στον συνοικισμό Χαριλάου τα «μνήματα ζωντανών ανθρώπων» και οι «εικόνες φρίκης» προκαλούν το αγωνιώδες επιφώνημα του δημοσιογράφου: «*Προς Θεού! Πώς ζουν αυτοί οι δυστυχείς, οκτώ ολόκληρα χρόνια μέσα εις αυτήν την κόλασιν; Πώς ζουν;*». ⁷⁵⁵ Στον συνοικισμό Τριών Ιεραρχών ο αρθρογράφος περιγράφει «*ερείπια σπητιών, μέσα εις τα οποία κατοικούν ερείπια ανθρώπων*». ⁷⁵⁶

Τον Δεκέμβριο του 1929 η εφημερίδα διεξάγει μεγάλη έρευνα στους προσφυγικούς καταυλισμούς Δράμας, όπου συναντά «*εικόνες απεριγράπτου αθλιότητος*». Γράφει ο συντάκτης της εφημερίδας: «... *Ό,τι είδα είναι αφάνταστον εις δυστυχίαν. Ραγίζει δυστυχώς η καρδιά και του πιο σκληρού ανθρώπου μπροστά στο θέαμα ομοίων του καταδικασμένων να ζουν κάτω από τις ελεεινές συνθήκες που αποτελούν αληθινό στίγμα για τον πολιτισμό του τόπου... Θα προσπαθήσουμε να δώσουμε μία αμυδρά εικόνα της φρίκης, η οποία απλώνεται μέσα εκεί, με την ελπίδα ότι ίσως συγκινούνται οι αρμόδιοι... Τα βασίλεια του Άδου δεν είναι δυνατόν να διαφέρουν*

750. Π.Ε. Ζαφειρόπουλος, «Όταν αμελέτητα κτίζονται συνοικισμοί. Στην κόλαση της Ν. Καρβάλλης», 6 Ιουνίου 1929.

751. Π.Ε. Ζαφειρόπουλος, «Ανά τας εγκαταλελειμμένας επαρχίας. Εις την χώραν του ζόφου και του θανάτου», 21 και 22 Ιουνίου 1929.

752. «Ενώ κυβερνά το πηδάλιον. Ανάμεσα στους κολασμένους», 11 Σεπτεμβρίου 1929.

753. «Οι άστεγοι», 23 Νοεμβρίου 1929.

754. «Εκεί που δεν έχουν πού την κεφαλήν κλίνα», 24 Νοεμβρίου 1929.

755. «Και όγδοον χειμώνα εις το ύπαιθρον. Η τραγωδία των αστέγων. Ανθρωποι που ζουν μέσα σε τρώγλες κι ετοιμορρόπους θαλάμους. Ο συνοικισμός Χαριλάου. Μνήματα ζωντανών ανθρώπων», 2 Δεκεμβρίου 1929.

756. «Και όγδοον χειμώνα άνευ στέγης. Η τραγωδία των αστέγων. Ανθρωποι που ζουν μέσα σε τρώγλες κι ετοιμορρόπους θαλάμους. Ο συνοικισμός των Τριών Ιεραρχών», 6 Δεκεμβρίου 1929. Βλ. επίσης «Και όγδοον χειμώνα άνευ στέγης. Η τραγωδία των αστέγων. Ανθρωποι που ζουν μέσα σε τρώγλες κι ετοιμορρόπους θαλάμους. Ο συνοικισμός της Αγίας Φωτεινής», 7 Δεκεμβρίου 1929. – «Και όγδοον χειμώνα άνευ στέγης. Η τραγωδία των αστέγων. Ανθρωποι που ζουν μέσα σε τρώγλες κι ετοιμορρόπους θαλάμους. Ο συν/μός σιδ/κού σταθμού», 8 Δεκεμβρίου 1929.

Γραμμ. Δοχ. 10. **ΛΑΧΕΙΟΝ** ΗΜΕΡΑ ΚΛΗΡΩΣΕΩΣ
 ΤΟΥ ΣΥΣΣΙΤΙΟΥ « ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΦΟΙΝΙΚΑ » 5 Ιουλίου 1928
 Αριθ. 12465

	Μέγας	Λαχνός	Τάτης	Άξιας	Δρ.
1	»	»	Μηχανή	Σίγγερ πολυτελείας	20.000
1	»	»	Σαλονάκι	»	7550
1	»	»	Μαχαιροπείρουνα	»	5000
4	»	»	Σερβίτσια	Λικέρ ανά 750 Δρ. ἕκαστον	2000
6	»	»	Μαξιλαράκια	ανά 300 Δρ.	3000
71	»	»	Ἀντικείμενα διάφορα	ανά 150	1800
					10650
					50.000

ΗΜΕΡΑ ΚΛΗΡΩΣΕΩΣ
 23 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ
 1928

Λαχείο για την ενίσχυση των συσσιτίων του «Προσφυγικού Φοίνικα», σωματείου αρωγής για τους πρόσφυγες της Θεσσαλονίκης. Δεκέμβριος 1928. Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Συλλογή Καραϊωσηφίδου-Ελευθερίου Μαρίας, Καραϊωσηφίδου-Πολίτου Ισμήνης.

ΣΚΟΠΟΣ τοῦ « Προσφυγικοῦ Φοίνικος » εἶναι ἡ παροχὴ μεσημβρινῆς τροφῆς εἰς ὄρφανὰ μαθητευόμενα καὶ εἰς ἀπόρους οἰκογενεῖς γηγενεῖς καὶ προσφυγικάς, παρέχει δὲ ἤδη τροφὴν εἰς 400 ὄρφανὰ καὶ 280 ἀπόρους οἰκογενεῖας.

Πρὸς τὸν Μακεδονικὸν λαὸν ὁ δλοῖος ποικιλοτρόπως ἀπέδειξε τὸ ἐνδιαφέρον του ὑπὲρ τοῦ μοναδικοῦ τούτου τῆς πόλεώς μας Συσσιτίου ποιούμεθα πάλιν θερμὴν ἐκκλήσιν εἰς τὰ φιλόνηθρα αὐτοῦ αἰσθήματα καὶ ἀναμένομεν ἰὴν ὑποστήριξίν του πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς λαχειοφόρου ἀγορᾶς μας πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν οἰκονομικῶν μας πόρων καὶ ἀνέγερσιν καταλλήλου ἰδρύματος πρὸς στέγασιν τοῦ ἰὸν Συσσιτίου καὶ Λαϊκοῦ τοιούτου μετ' ἐργασιῶν.

Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον

ϠϠ

από την επίγειο αυτή κόλαση που λέγεται προσφυγική αστική στέγασις... Μια κραυγή απελπισίας που σου παγώνει το αίμα μέσα στις φλέβες και σε κάνει να ανατριχιάζεις, ακούεται παντού: "Σώσατέ μας ή αν δεν μπορείτε σκοτώστε μας". Κραυγή γεμάτη αγωνία και φρίκη! Ζωντανώτερη εικόνα της κολάσεως... δεν είναι δυνατόν να συλλάβη μυαλό ανθρώπινο». Και αφού περιγράφει τη φρικαλέα κατάσταση των στοιβαγμένων ενοίκων σε ένα παλιό και ετοιμόρροπο χάνι, ο αρθρογράφος καταλήγει: «Παντού η ίδια φρίκη! Γαϊδούρια, γουρούνια, βόδια, άνθρωπος ανακατωμένοι φέρδην μίγδην, συγκατοικούν, συντρώγουν, συναναπνέουν. Παντού βρώμα, δυσωδία και αναθυμιάσεις. Εννενήκοντα τρία άτομα καταδικασμένα σε βέβαιο και ασφαλή θάνατο. Πραγματικό αίσχος διά το Κράτος, την Κοινωνία και τον Πολιτισμό». ⁷⁵⁷

Απογοητευμένο από την κατάσταση που συναντά στους προσφυγικούς συνοικισμούς, το Φως θα τονίσει, εν όψει της έλευσης στην Ελλάδα της υγειονομικής αποστολής της Κ.τ.Ε., ότι αυτή «θα έλθη και θα παρέλθη και θ' αφήση την Ελλάδα εις τας ασθενείας της και την γενειάδα του κ. Δοξιάδου». ⁷⁵⁸

Οι εξαιρέσεις από τον κανόνα της αθλιότητας είναι λιγοστές. Μία τέτοια περίπτωση αποτελεί το Πράβι, όπου οι πρόσφυγες: «...ζουν τρόπον τινά εις άλλο περιβάλλον, υπό άλλας συνθήκας εμπορεί να ειπή κανείς. Δρόμοι κανονικοί και καλαισθητικοί, σπίτια περιποιημένα και καθαρά και οι κάτοικοι είνε ευχαριστημένοι οπωσδήποτε από την παρούσαν εγκατάστασιν των. Νερό έχουν άφθονον και εντός ολίγου θα συμπληρώση την όλη ευμορφία του Συνοικισμού και μία ωραία μαρμάρινη βρύσις...». ⁷⁵⁹

Πάντως, ενώ από τη μια το Φως κατηγορεί Κυβέρνηση και Εποικισμό για εσφαλμένη διαχείριση του προσφυγικού ζητήματος, έρευνα της ίδιας της εφημερίδας υπό τον τίτλο «Ανά και την Θράκην και την Μακεδονίαν» οδηγεί σε πολύ διαφορετικά συμπεράσματα. Σύμφωνα με τον δημοσιογράφο: «... Ητο λοιπόν εξόχως ενδιαφέρουσα μία επιτόπιος επισκόπησις του εν Θράκη ελληνικού έργου, το οποίον τόσον εθαύμασαν οι κ.κ. Εξτραντ και Ντελάρα. Και θα έπρεπε την έρευναν ταύτην να κάμη πρόσωπον ευρεθέν εις Θράκην κατά την συμφοράν. Διότι μόνον τοιούτος παρατηρητής θα ήτο εις θέσιν να εκτιμήση αν όντως επιτελέσθη τι τόσον αξιόλογον και να εκτιμήση συνεπώς την Ελληνικήν προσπάθειαν». ⁷⁶⁰

Το Φως προβάλλεται και ως προστάτης των ασθενών προσφύγων, καθώς αναλαμβάνει, υπό τη μορφή ρεπορτάζ, να αποκαλύψει «Τι γίνεται εις νοσοκομείον προσφύγων»: «Μια βοή πέρασε μέσα από ένα ίδρυμα, βοή τρομακτική, φρικιαστική σαν πολλές φωνές μαρτύρων βασανιζομένων. Η βοή μεγάλωνε μα πνιγότανε καταλλήλως. Από ποιον; Από ποιους; Ποιοί ήσαν εκείνοι οι οποίοι ήθελαν να αποκρύψουν;... Αλλά η βοή αυτή έφθασε σε τέτοιο σημείο να πλήττη τα ότα μας ώστε να μας εξαναγκάση σήμερα να επιληφθώμεν της υποθέσεως και να βροντοφωνήσωμε. "Σώσατε τους ασθενείς πρόσφυγας που βρίσκονται μέσα στα κρεβάτια του Κεντρικού Νοσοκομείου Προσφύγων"». ⁷⁶¹

Δεν μπορούμε, τέλος, να μην υπογραμμίσουμε το ενδιαφέρον του Φωτός για το ζήτημα του συνοικισμού της Αγίας Φωτεινής. Ήδη από την άνοιξη του 1923, όταν λαμβάνεται η απόφαση για κατεδάφιση του συνοικισμού, το Φως σπεύδει να υποστηρίξει ότι κάτι τέτοιο αποτελεί μία βεβιασμένη ενέργεια και ότι το αρμόδιο υπουργείο πρέπει να αναλογισθεί τη δυστυχία που θα προκαλέσει. ⁷⁶² Στα 1927, ευθύνη για την απόφαση της κατεδάφισης του συνοικισμού Αγίας Φωτεινής και της ανέγερσης πάρκου στη θέση του επιρρίπτεται

757. Α. Πανταζίδης, «Αι μεγάλοι έρευναι του Φωτός. Εις τους προσφυγικούς καταυλισμούς Δράμας. Η φυματίωσις, η ελονοσία και αι λοιπαί επιδημιαί μαστίζουν κυριολεκτικώς τους δυστυχείς πρόσφυγας. Εικόνες απεριγράπτου αθλιότητος», 1 Ιανουαρίου 1929. – Του ιδίου, «Αι μεγάλοι έρευναι του Φωτός. Εις τους προσφυγικούς καταυλισμούς Δράμας. Η τραγική ζωή χιλιάδων προσφύγων καταδικασμένων υπό του κράτους εις θάνατον. Συγκατοικούν με τα γουρούνια και τα βόδια», 3 Ιανουαρίου 1929. – Του ιδίου, «Αι μεγάλοι έρευναι του Φωτός. Εις τους προσφυγικούς καταυλισμούς Δράμας. Η τραγική ζωή χιλιάδων προσφύγων. Σαπίζουν μέσα εις την υγρασίαν και την λάσπην. Η φυματίωσις κάμνει θραύσιν», 4 Ιανουαρίου 1929. – Του ιδίου, «Αι μεγάλοι έρευναι του Φωτός. Εις τους προσφυγικούς συνοικισμούς Δράμας. Η τραγική ζωή χιλιάδων προσφύγων. Πλήρης εγκατάλειψις και αδιαφορία του κράτους», 13 Ιανουαρίου 1929.

758. «Η αποστολή», 24 Ιανουαρίου 1929.

759. Σοφ. Τριανταφυλλίδης, «Από το Πράβι. Η ζωή εις τον συνοικισμόν», 25 Οκτωβρίου 1927.

760. Α. Κονιτόπουλος, «Αι μεγάλοι έρευναι του Φωτός. Ανά την Θράκην και την Μακεδονίαν. Η Θράκη μετά την καταστροφήν», 8 Ιουνίου 1925.

761. «Η τραγωδία των προσφύγων. Τι γίνεται εις Νοσοκομείον προσφύγων», 17 Οκτωβρίου 1924.

762. «Ο συνοικισμός Αγίας Φωτεινής», 21 Μαΐου 1923.

κατά πρώτο λόγο στον Μεταξά και κατά δεύτερο λόγο στον Παπαναστασίου. Η απόφαση ανέγερσης του πάρκου διακωμωδείται με ένα ιδιαίτερα οξύ ύφος: «... Πρόκειται, ως βλέπετε, περί πάρκου το οποίον θα εζήλευε κάθε ευρωπαϊκή μεγαλούπολις και όχι μία... ημieurρωπαϊκή πόλις... Είμεθα απολύτως βέβαιοι ότι το υπό κνοφορίαν ευρισκόμενον πάρκον θα είναι, επάνω βέβαια εις το χαρτί, το τελειότερον από όλα τα μέχρι σήμερον υπάρχοντα εις όλας τας μεγαλουπόλεις όχι μόνον της γηραιάς και αρτηριοσκληρωτικής Ευρώπης αλλά και των λοιπών Ηπειρών... Ως εκ των διαστάσεων του τούτων, θα περιλαμβάνη και τον συνοικισμόν της Αγίας Φωτεινής... Η θυσία είναι αναπόφευκτος...». ⁷⁶³ Σε άλλο άρθρο επισημαίνεται ότι η κατεδάφιση του συνοικισμού «δεν πρόκειται απλώς να πλήξη μίαν τάξιν πτωχών βιοπαλαιστών, οίτινες με τον ιδρώτα και το υστέρημά των έκτισαν την καλύβην των, δεν πρόκειται απλώς να δημιουργήση πρόβλημα στέγης σοβαρώτατον... θα δημιουργήση και ζήτημα τάξεως, η οποία δεν γνωρίζομεν κατά πόσον θα συγκρατηθή». ⁷⁶⁴

3. Οι πρόσφυγες ως παράγων ανάπτυξης και δημογραφικής τόνωσης

Μετά από την περιγραφή του προσφυγικού δράματος μέσα από τα άρθρα του Φωτός, είναι ενδιαφέρον να εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο η εφημερίδα προβάλλει την έλευση και επίδραση των προσφύγων, ως γεγονός τονωτικό για τη ζωή του τόπου, από πολλές απόψεις.

Ήδη από τον Φεβρουάριο του 1922 το Φως εξηγεί ότι «... όλοι αυτοί ταχέως, εγκαίρως και επαρκώς αποκαθιστάμενοι, θα συντελέσουν εις την αύξησιν της παραγωγής και από βάρη θα μεταμορφωθούν εντός ολίγου εις παραγωγικάς δυνάμεις...». Ωστόσο, τονίζεται ότι εάν οι αρμόδιοι δε λάβουν τα δέοντα μέτρα για την αξιοποίηση του προσφυγικού δυναμικού, η Ελλάδα θα βιώσει «κρίσιν... περισσότερον σοβαράν και περισσότερον κινδυνώδη». ⁷⁶⁵

Ιδανική λύση για την επίλυση του προσφυγικού προβλήματος, που αντιμετωπίζει η χώρα ήδη με την έλευση στην Ελλάδα των Ποντίων και των Καυκασίων, είναι η εγκατάστασή τους στη Μακεδονία. Ως παράδειγμα, προβάλλεται ο εποικισμός τριών χιλιάδων εργατικωτάτων οικογενειών Ποντίων και Καυκασίων στη Θράκη, οι οποίες, «όχι μόνον δεν τρώγουν από τον προϋπολογισμόν του κράτους, αλλά και συνεισφέρουν πολύτιμον συνδρομήν εις την εθνικήν οικονομίαν». ⁷⁶⁶ Με τον τρόπο αυτό, «εκπληρούμεν κατά πρώτον στοιχειώδη υποχρέωσιν προς τα καταδιωκόμενα και διασκορπιζόμενα μέλη της μεγαλομάρτυρος φυλής μας». Παράλληλα συντελείται «η πύκνωσις του προσωθέντος ελληνικού πληθυσμού της Μακεδονίας και Θράκης, ας επωφθαλμιούσιν ή επιβουλεύονται αδυσώπητα πολέμιοι του Ελληνικού Γένους» και η εθνική παραγωγή αυξάνεται, με αποτέλεσμα την ανακούφιση του κράτους από τα ξένα γεωργικά προϊόντα. ⁷⁶⁷

Στην Έδεσσα, η έλευση των προσφύγων έδωσε νέα ζωή. Η κύρια, όμως, επίδραση του γεγονότος δεν είναι η οικονομική αλλά η ηθική, καθώς –όπως εξηγεί ο αρθρογράφος– «διά της συγχωνεύσεως, ήτις θα επέλθη ιδίως εις τα χωρία εντοπίων και προσφύγων... θα μας εξασφάλιση απέναντι του φόβου της λαθραίας και σκορπισμένης βουλγαροφωνίας...». ⁷⁶⁸

Ζεϊδωρη υπήρξε η πνοή που έδωσαν οι πρόσφυγες στις περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν και οι εκ Βουλγαρίας πρόσφυγες. Σύμφωνα με το Φως, οι πρόσφυγες αυτοί αποτελούν «ανεκτίμητον κεφάλαιον δι' ολοκληρον την περιφέρειαν. Η εργατικότης, η φιλοπονία και τα τόσα άλλα προτερήματα των προσφύγων αυτών πρέπει να χρησιμεύσουν ως καλόν παράδειγμα διά τους λοιπούς παλαιούς πρόσφυγας μεμψιμοιρούντας διά

763. «Θα κατεδαφισθή οριστικώς ο συνοικισμός της Αγίας Φωτεινής. Η επιμονή των υπουργών Μεταξά και Παπαναστασίου», 12 Μαρτίου 1927. – «Τα έργα του μεταξισμού. Το ζήτημα της κατεδάφσεως του Συνοικισμού της Αγίας Φωτεινής», 20 Μαρτίου 1927.

764. «Η Αγία Φωτεινή», 30 Νοεμβρίου 1927.

765. «Η κινδυνώδης άποψις του προσφυγικού ζητήματος», 3 Μαρτίου 1922.

766. Σοφ. Τριανταφυλλίδης, «Ο Εποικισμός και τα 12 εκατομμύρια», 11 Ιουνίου 1922.

767. «Ο Εποικισμός των προσφύγων και ο κ. Στάης», 1 Ιουλίου 1922. – «Το προσφυγικόν δάνειον», 10 Ιουλίου 1923. – «Οικονομολογικά ζητήματα. Η έγκρισις του προσφυγικού δανείου», 13 Ιουλίου 1923.

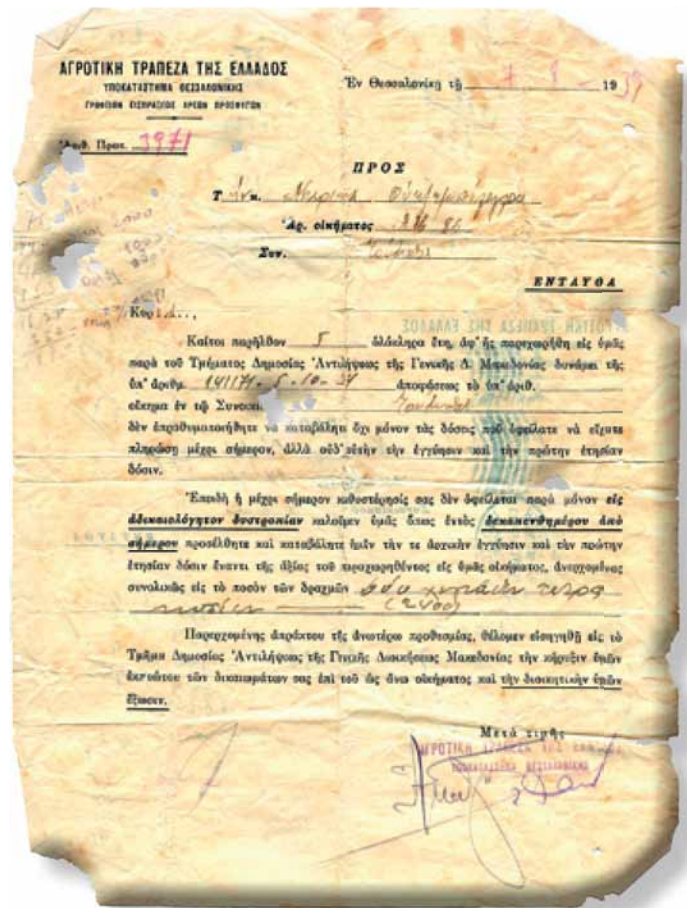
768. Π. Καρυωτάκης, «Από την Έδεσσα. Ο προσφυγικός συνοικισμός», 7 Φεβρουαρίου 1925.

την τύχην των... Λοιπόν οι πρόσφυγες αυτοί... έκαμαν κυριολεκτικώς θαύματα...».769

Στα 1927 το Φως βλέπει μία εθνική αναδημιουργία να συντελείται στους κάμπους της Μακεδονίας και της Θράκης, αναδημιουργία η οποία οφείλεται στη φιλεργία των προσφύγων. Και αυτή η φιλεργία και η αναδημιουργία αντιπαραβάλλονται με τη φαιά κατάσταση που κυριαρχεί στην υπόλοιπη χώρα. Όσοι ταξιδέψουν στην περιοχή, «θα βρεθούν μέσα εις έν λουτρό υπερτάτης εθνικής αισιοδοξίας. Και η αισιοδοξία αυτή δεν θα είναι δημιούργημα αρλουμπολογίας πατριδοκαπήλων, σπιρουνίσματος σπαθοφόρων, ρητορικής δικολάβων και κάθε άλλης ενδείξεως της εκμεταλλεύσεως που λυμαίνεται τον τόπον μας. Η αισιοδοξία αυτή θα είναι γέννημα και θρέμμα μιας ωραίας πραγματικότητας... Το λαμπρόν όραμα της προσφυγικής αναδημιουργίας εξακολουθητικά ξετυλίγεται μπρος στα μάτια μας... Και η δύναμις του προσφυγικού θαύματος ολοέν κι' εντείνεται. Η προσπάθεια μεγαλώνει, τόσο που νομίζεις πως κι' αυτή ακόμα η φύσις αναγκάζεται να διακηρύξη την ελληνικότητά της...».770

Δύο χρόνια αργότερα, η έλευση των προσφύγων στην Ελλάδα και η επίδρασή τους στη ζωή του τόπου παρομοιάζεται με την περίπτωση των Ελλήνων που μετά την Άλωση κατέφυγαν στην Εσπερία: «Όπως δε οι σοφοί του Γένους μας καταφυγόντες εις Ιταλίαν μετέδωσαν την Ελληνικήν παιδείαν και τας ελληνικάς τέχνας και επιστήμας δυνάμει των οποίων οι λαοί της Εσπερίας φωτισθέντες αναγεννήθησαν επιστημονικώς, ούτω και σήμερον διά της εισροής εις την Ελλάδα των εν Μικρά Ασία προσφύγων, νέα ζωή εδόθη εις το Γένος μας...».771

Η εμμονή του Φωτός στις ευεργετικές επιδράσεις της άφιξης των προσφύγων αποτελεί αναμενόμενη στάση για μία εφημερίδα που στα 1928 εξεγείρεται κατά της «ανηκούστου θεωρίας» της ύπαρξης σεορβικής μειονότητας στη Μακεδονία772 και έναν χρόνο αργότερα αρνείται την ύπαρξη οποιασδήποτε μειονότητας στην Ελλάδα.773 Είναι μία στάση απολύτως κατανοητή για ένα έντυπο που διεξάγει επανειλημμένα μελέτες για να προβάλλει την ελληνικότητα μιας χώρας, όπου «οργιάζουν αι ξένοι προπαγάνδες» και θεωρεί καθήκον και υποχρέωσή του «την καταπολέμησιν του εθνικού τούτου κακού».774

7 Αυγούστου 1939. Έγγραφο της Αγροτικής Τράπεζας προς χήρα πρόσφυγα, στο οποίο απειλείται με έξωση αν δεν καταβάλει το χρέος για την παραχώρηση σπιτιού στην Τούμπα. «... Η μέχρι σήμερα καθυστέρησίς σας δεν οφείλεται παρά μόνον εις αδικαιολόγητον δυστροπίαν ...». Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Συλλογή Οικογένειας Μείμαργλου.

769. «Αι ανάγκαι του Κιλκίς. Του περιοδεύοντος συντάκτου μας», 16 Μαρτίου 1927.

770. Τ. Οικ., «Η επιτελούμενη εθνική αναδημιουργία εις τους κάμπους Μακεδονίας και Θράκης. Η φιλεργία των προσφύγων θαυματουργός», 5 Οκτωβρίου 1927.

771. Ε. Πολιουδάκης, «Η ταπητουργία κινδυνεύει. Ανάγκη ιδρύσεως ταπητουργικού συνεταιρισμού», 27 Φεβρουαρίου 1927. – «Η προστασία της ταπητουργίας. Το ενδιαφέρον του Γεν. Διοικητού Θράκης κ. Ζαφειροπούλου. Τι εδήλωσεν προς το Φως», 5 Μαρτίου 1927.

772. «Η μειονότης», 2 Οκτωβρίου 1928.

773. «Αι μειονότητες», 29 Απριλίου 1929.

774. Δ. Αποστολίδης, «Ο ελληνισμός εν Μακεδονία. Να ενισχυθή η παιδεία», 3 Φεβρουαρίου 1926. – Δ. Ανασ., «Μακεδονία. Η

1924. Το Κεντρικό Νοσοκομείο Προσφύγων (σημερινή ονομασία «Γεώργιος Γεννηματάς»), Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού. Ιδιωτική Συλλογή Θεοφυλάκτου Άννας.

4. Τα σκάνδαλα του Εποικισμού

Η καταγγελία και η διερεύνηση των σκανδάλων, που ενεφυλοχώρησαν στη διαδικασία της προσφυγικής αποκατάστασης ή συνδυάστηκαν με οποιονδήποτε τρόπο με τη διαχείριση της προσφυγικής παρουσίας, αποτέλεσαν έναν άλλο τομέα δράσης του Φωτός. Η πλειονότητα των σκανδάλων που εξετάζονται έχει να κάνει με την Ε.Α.Π. αλλά η εφημερίδα δεν περιορίζεται σε αυτά. Η σκανδαλοθηρία αυτή μπορεί να ερμηνευθεί με βάση αφενός την αντιβενιζελική ταυτότητα του Φωτός και αφετέρου την διά παντός τρόπον προβαλλόμενη προσφυγοφιλία του.

Το πρώτο εποικιστικό σκάνδαλο, το οποίο παρουσιάζεται στο Φως, είναι, κατά το πρώτο τρίμηνο του 1922, το σκάνδαλο του Εποικισμού Βερροίας. Στο πλαίσιο αυτό, δημοσιεύονται επιστολές αμφοτέρων των ενδιαφερομένων πλευρών (προσφύγων και Εποικισμού). Η ίδια η εφημερίδα αποφεύγει να λάβει θέση επί του ζητήματος.⁷⁷⁵

Ενδεικτική του ζήλου, με τον οποίο το Φως αντιμετωπίζει από την αρχή τα σκάνδαλα του Εποικισμού, είναι, το Μάιο του 1924, η δημοσίευση σχετικών ειδήσεων πριν αυτές εμφανισθούν στα αθηναϊκά φύλλα. Η επιτυχία αυτή εξαιρείται σε ειδικό δημοσίευμα, χωρίς βεβαίως διάθεση «περιαντολογήσεως» αλλά «απλώς εξ επαγγελματικής υπερηφανείας».⁷⁷⁶ Η όλη δράση του Φωτός αφορμάται απλώς και μόνο από την πίστη του στην ιερότητα του προσφυγικού χρήματος.⁷⁷⁷

Χρυσή τομή για τη χρηστή διαχείριση του προσφυγικού χρήματος αποτελεί, κατά την εφημερίδα, η

χώρα εις την οποίαν οργιάζουν αι ξένα προπαγάνδα», 26 Οκτωβρίου 1929.

775. Γ. Ταξινόπουλος, «Ο Εποικισμός Βερροίας. Τι καταγγέλλουν οι πρόσφυγες», 15 Φεβρουαρίου 1922. – Α. Αναστασιάδης, «Ο Εποικισμός Βερροίας», 17 Φεβρουαρίου 1922.

776. Ο Αθηναίος, «Αι υπηρεσίαι του Εποικισμού», 6 Ιουνίου 1924.

777. «Το διεθνές ενδιαφέρον», 17 Σεπτεμβρίου 1925.

σύσταση Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, απαρτιζόμενης από πληρεξουσίους προσφύγων και εντοπίων, με σκοπό την άσκηση ευρύτατου ελέγχου επί των δαπανών των διαφόρων υπηρεσιών του Εποικισμού. Δύσπιστη, ωστόσο, προς την κυβέρνηση, η εφημερίδα προοικονομεί ότι οποιαδήποτε απόπειρα σύστασης μιας τέτοιας Επιτροπής, η οποία θα μπορούσε «διά του ελέγχου και της τιμωρίας των καταχραστών να φέρη την συναίσθησιν της ιερότητος του δημοσίου και του προσφυγικού χρήματος... θα σκοντάψη εις τους προθαλάμους του υπευθύνου υπουργείου», καθώς δεν «ωρίμασεν και παρ' ημίν η ανάγκη της φρουρήσεως των δημοσίων χρημάτων».⁷⁷⁸

Ένα άρθρο αλλιώτικο από τα άλλα αποτελεί ευθυμογράφημα, που δημοσιεύεται τον Σεπτέμβριο του 1924 και καυτηριάζει με σπαρταριστό τρόπο την πολιτική εκμετάλλευση πρώτα και την εγκατάλειψη ύστερα των προσφύγων: «*Διαταγαί. Επιτάσσεται το τσιφλίκιον των Μαντζαράδων και εγκαθίστανται εν αυτώ 150 προσφυγικά οικογένεια. Εκτέλεσις. Γίνεται η εγκατάστασις. Οι πρόσφυγες κάνουν τον σταυρόν των... Δόξα τω Θεώ... Θα ψηφίσωμεν εκείνον που θέλουν οι σωτήρες μας... Και το αποτέλεσμα... Ψηφίζουν, έρχονται οι σωτήρες Ιασωνίδηδες, Ποντικοί, Αλεκτοριάδηδες, Γονατάδες, διάφοροι ογλού μετατραπέντες εις άδης, ίδης και πούλος και εν τέλει το παν λησμονείται... Επιτροπαί... παραεπιτροπαί... ανεβοκατεβάσματα των κλιμάκων του Εποικισμού... Επιφωνήματα θαυμασμού και εκπλήξεις εκ μέρους των αρμοδίων... Η νεωτέρα διαταγή έρχεται. Το υπουργείον διατάσσει την έξωσιν των προσφύγων... Τα ζώα ψοφούν από δίψα. Το αυτό παθαίνουν και οι ψηφοφόροι του Ιασωνίδου και του Αλεκτοριάδου και των άλλων σωτήρων των προσφύγων. Το μάτι όλων μαυρίζει από απελπισία... Θαύμαζε Εποικισμέ... Θαυμάσατε πρόσφυγες πληρεξούσιοι... Πρόσφυγες ετοιμάσατε την ψήφον σας...*».⁷⁷⁹

Το Μάιο του 1925, η κατασπατάληση εντός ολίγων μηνών του προσφυγικού δανείου προσφέρει στο Φως το εφαλτήριο για άλλη μια επίθεση κατά του Εποικισμού: «*Αι Υπηρεσίαι του Εποικισμού είναι η μεγάλη καταβόθρα της οικονομικής ζωής της χώρας μας... Και τα μεν χρήματα εξοδεύθησαν ηρωικώς, ενώ μέγα μέρος των Προσφύγων μένει ακόμα άστεγον... ο δε αστικός προσφυγικός κόσμος, εγκαταλειφθείς, διευθύνεται ολοταχώς εις τας θερμάς αγκάλας του Κομμουνισμού*». Και οι πληρεξούσιοι των προσφύγων, αυτοί οι «*ανάξιοι φύλακες*» των προσφύγων που τώρα διαμαρτύρονται, δεν μίλησαν διότι «*έκαστος από αυτούς έλαβε από ένα κοκκαλάκι και το έγλυφε μετά λαιμαργίας*».⁷⁸⁰ Κατά την εφημερίδα, «*... Το φως της αληθείας πρέπει να εισδύση εις όλα τα σκοτεινά δώματα της Επιτροπής Αποκαταστάσεως και ο πέλεκυς της δικαιοσύνης πρέπει να καταπέση βαρύς επί των καταχραστών...*».⁷⁸¹

Σε άρθρο του Πληρεξουσίου Θεσσαλονίκης Ι. Πασαλίδη, που δημοσιεύεται τον Αύγουστο του 1925, όταν η κυβέρνηση οδηγεί στο Στρατοδικείο τον Διευθυντή του Εποικισμού και τους αρχιμηχανικούς με την κατηγορία της κατάχρησης, η Ε.Α.Π. στηλιτεύεται ως «*αμαρτωλόν συγκρότημα*», το οποίο θα προσπαθήσει –εν όψει των πιο πάνω εξελίξεων– να αμαυρώσει το κύρος του ελληνικού κράτους στο εξωτερικό. Επομένως «*ο ελληνικός λαός σύσσωμος χάριν αυτών των ζωτικωτάτων συμφερόντων, χάριν αυτής ταύτης της ζωής του, οφείλει... να χτυπήση αυτούς τους πλουτομανείς και αισχροκερδείς και αναλάβη αυτό το Κράτος το έργον της αποκαταστάσεως των προσφύγων*». Η κυβέρνηση, η «*ανορθωτική και εξυγιαντική κυβέρνησις του κ. Παγκάλου*», οφείλει να προβεί στη «*μεγάλη χειρονομία*» και να αναλάβει αυτή το έργο της Ε.Α.Π., γεγονός που θα «*είναι η σωτηρία του ταλαιπώρου προσφυγικού κόσμου*».⁷⁸² Σε άλλο άρθρο υποστηρίζεται ότι «*η Επιτροπή Α. Π. μετεβλήθη εις μίαν εκμεταλλευτικήν εταιρίαν, όπου τα περισσότερα πρόσωπα δεν δύνανται καν να φέρωσι ευθύνας διά τας πράξεις των, διότι εσυστηματοποιήθη πλέον η κακοήθεια εις τας εσωτερικάς σχέσεις εις δε τους υπαλλήλους απαγορεύεται η τιμιότης, ως ελάττωμα. Εις όλην δε αυτήν την αναρχίαν προσετέθη και η ανεξαρτησία της αναρχίας ταύτης...*».⁷⁸³

778. «Η ιερότης του προσφυγικού χρήματος», 29 Ιουνίου 1924.

779. Συρανών, «Από την ζωή. Μαλλιά κουβάρια», 2 Σεπτεμβρίου 1924.

780. «Οι πληρεξούσιοι των προσφύγων και αι ευθύνας», 28 Μαΐου 1925.

781. Ι. Πασαλίδης, «Ας πέση βαρύς ο πέλεκυς της δικαιοσύνης», 13 Ιουλίου 1925.

782. Ι. Πασαλίδης, «Το αμαρτωλόν συγκρότημα», 5 Αυγούστου 1925.

783. Γρ. Τηληκίδης, «Άρθρα συνεργατών. Η προσφ. εγκατάστασις», 27 Ιανουαρίου 1925.

Η έκβαση των σκανδάλων των εποικιστικών καταχρήσεων παρακολουθείται στενά από το Φως τόσο το 1925⁷⁸⁴ όσο και το 1928.⁷⁸⁵ Οι σχετικές δίκες περιγράφονται λεπτομερώς, εμπλουτισμένες με κατηγορηματικά σχόλια, στις σελίδες της εφημερίδας.

Τον Σεπτέμβριο του 1928 το Φως διεξάγει αγώνα για την αποκάλυψη των εποικιστικών σκανδάλων, ορμώμενο «από την τίμιαν πρόθεσιν να διαλευκάνη το μυστήριο της καταβροχθίσεως 15.000.000 λιρών χωρίς να έχη συντελεσθή η αποκατάστασις των προσφύγων. Και τον αγώνα αυτόν θα συνεχίση μέχρις ότου και οι πρόσφυγες πεισθούν ποίοι υπήρξαν οι εκμεταλλευταί της δυστυχίας των και πώς διεσπαθίσθησαν τα δι' αυτούς προοριζόμενα χρήματα».⁷⁸⁶

Ο αγώνας αυτός ευοδώνεται και η εφημερίδα θριαμβολογεί: «Πλήρης επιτυχία έστεψεν τον αγώνα ημών διά τα Εποικιστικά σκάνδαλα. Και δύο εκ των υποδείξεών μας επραγματοποιήθησαν ήδη. Ο καταχραστής ταμίας της Κοζάνης έλαβε την θέσιν η οποία του ανήκεν –εις τας φυλακάς– και οι πρόσφυγες βουλευταί απηυθύνθησαν προς την Κυβέρνησιν, ζητούντες όπως το Κράτος αναλάβη τον έλεγχον διά τας αποκαλυφθείσας καταχρήσεις. Υπολείπεται ο καταρτισμός της επιτροπής του ελέγχου, ο οποίος ασφαλώς δεν θα βραδύνη».⁷⁸⁷

Πρέπει πλέον να διενεργηθεί ευρύτατος έλεγχος στην Ε.Α.Π., καθώς το κράτος δεν είναι αυτή αλλά ο λαός και οι νόμοι. Ο λαός «ζητεί να διαφωτισθή. Ο λαός ζητεί να ιδη εις ποίους έχει εμπιστευθή το ιερόν έργον της αποκαταστάσεως των νέων κατοίκων της χώρας ταύτης. Οι Σύμβουλοι της Ε.Α.Π., χωρίς ποδογύρους, έχουν υποχρέωσιν να διαφωτίσουν τον λαόν...».⁷⁸⁸

Παράλληλα, σε κύριο άρθρο του το Φως υποστηρίζει με πειστικά επιχειρήματα την κατάργηση των προνομίων της Ε.Α.Π. Τα τελευταία εδόθησαν «εις εποχήν αναστατωμένην και ανώμαλον, κατά την οποίαν η παντοδυναμία ενός δικτάτορος επέτρεπε παντός είδους ιδιοτροπίας... Σήμερον όμως έχομεν νόμιμον Κυβέρνησιν και Βουλήν, έχομεν Σύνταγμα και νόμους και ομαλήν κρατικήν λειτουργίαν...». Κανείς δεν υποτιμά το συντελεσθέν υπό της Ε.Α.Π. έργο. Ωστόσο, πρέπει πλέον η ίδια η Επιτροπή να παραιτηθεί των προνομίων της, καθώς είναι πολλά τα ανομήματα που συντελούνται στους κόλπους της. «Τεσσαράκοντα εκατομμύρια λιρών ερρίφθησαν κατά περιόδους εις την χαίνουσαν αυτήν καταβόθραν και ακόμη δεν έχει συντελεσθή η στέγασις των προσφύγων. Διά τον λόγον τούτον η υπηρεσία αυτή πρέπει να παύση φρουρουμένη από προνόμια μειωτικά της αξιοπρεπείας του Κράτους και να υπόκειται, όπως και αι άλλαι κρατικάι υπηρεσείαι, εις τον έλεγχον και την επιτήρησιν της δικαιοσύνης».⁷⁸⁹

Κι ενώ το Φως παρουσιάζεται ως προστάτης των προσφύγων, ο Βενιζέλος εμφανίζεται ως προστάτης της Ε.Α.Π.: «Το Υπουργείον της Προνοίας εστράφη εναντίον της Επιτροπής Αποκαταστάσεως και μάλιστα με δριμύτητα με την οποία δεν μας είχε συνηθίσει έως τώρα. Εν τέλει όμως θα δικαιωθή... η Επιτροπή Αποκαταστάσεως και θα επιπληχθή ο Υπουργός της Προνοίας. Αυτό είναι το ευκολώτερον και προχειρότερον που θα μπορούσε να κάμη ο κ. Βενιζέλος».⁷⁹⁰

Άλλα σκάνδαλα που καταγγέλλονται ή και διερευνώνται είναι η περίπτωση των κτημάτων του Καπα-

784. Βλ. ενδεικτικά: «Αι ανακρίσεις διά τον Εποικισμόν. Η ενοχή του κ. Καραμάνου», 7 Ιουλίου 1925. – «Η αναστολή του έργου της Ε. Αποκαταστάσεως. Απειλείται συνολική παραίτησις των υπαλλήλων. Απεκαλύφθησαν και νέαι καταχρήσεις εις Καϊλάρια», 29 Ιουλίου 1925. – «Η υπόθεσις διά τα εποικιστικά σκάνδαλα παρεπέμφθη εις το τρίτον διαρκές στρατοδικείον», 31 Ιουλίου 1925.

785. Βλ. ενδεικτικά: «Αι εποικιστικά καταχρήσεις Κιλκίς ανέρχονται εις δέκα εκατομμύρια. Διετάχθησαν αθρόαι συλλήψεις ανωτέρων εποικιστικών υπαλλήλων», 25 Αυγούστου 1928. – «Εκ των αποκαλυφθέντων εποικιστικών οργίων», 27 Αυγούστου 1928. – «Εις τον λαβύρινθον των εποικιστικών καταχρήσεων», 4 Σεπτεμβρίου 1928. – «Και αρχίζει η αποκάλυψις», 7 Σεπτεμβρίου 1928. – «Χορός εκατομμυρίων. Πώς σπαταλάται το προσφυγικόν χρήμα», 12 Σεπτεμβρίου 1928.

786. «Ο Εποικισμός», 8 Σεπτεμβρίου 1928.

787. «Τα Εποικιστικά», 24 Σεπτεμβρίου 1928.

788. «Ευρύτατον έλεγχον», 29 Αυγούστου 1928. – «Ερωτώμεν!», 2 Σεπτεμβρίου 1928.

789. «Το προνόμιον», 14 Οκτωβρίου 1928. Βλ. επίσης «Μία παρατήρησις», 21 Δεκεμβρίου 1929.

790. «Με την Ε.Α.Π.», 8 Δεκεμβρίου 1928.

ντζή (το οποίο η ίδια εφημερίδα αποκαλύπτει),⁷⁹¹ η απομύζηση των κατοίκων του Θεοδωρόβου Κιλκίς,⁷⁹² τα σκάνδαλα της Περιθάλψεως Εγγύς Ανατολής,⁷⁹³ τα σκάνδαλα της Αστικής Ενώσεως Προσφύγων Κατερίνης,⁷⁹⁴ οι “κομματικές ασέλγειες” στο ζήτημα της στέγασης των προσφύγων Θεσσαλονίκης (συνοικισμός του “Τέκτονος”, Καλαμαριά, Τούμπα, Χαριλάου)⁷⁹⁵ και ο εμπαιγμός της φτωχολογιάς στην Ξηροκρήνη.⁷⁹⁶

Ο άλογος τρόπος αντιμετώπισης των προσφύγων του σηροτροφικού συνοικισμού Νέων Κιουπλίων καταγγέλλεται και αυτός ως εποικιστικό σκάνδαλο: «Σήμερα... έρχομαι ίνα μαστιγώσω ένα εποικιστικόν έγκλημα εις βάρος ενός ολόκληρου συνοικισμού, εξόχως εργατικών και λίαν παραγωγικών ανθρώπων, οίτινες εις την πατρίδα των ήσαν οικοκυραίοι της πρώτης σειράς, φιλόπονοι και παραγωγικώτατοι, ενώ εδώ κατεδικάσθησαν να γίνουν αραμπατζήδες, χαμάληδες, ημερομίσθιοι και να πλουτίσουν τον κοινωνικόν παρασιτισμόν... Και... είναι θλιβερόν πλην αληθές, ότι η επιπολαιότης μεθ’ ής διεχειρήσθησαν το ζήτημα των σηροτρόφων οι ταγοί του εποικισμού κατώρθωσε το μέγα έγκλημα, να μετατραπούν οι ατράνταχτοι αυτοί οικοκυραίοι εις ψωμοζήτες... Είναι εντροπή, είναι αίσχος!!...».⁷⁹⁷

Πάντως, το πλέον βαρυσήμαντο –για το Φως– σκάνδαλο μετά τα σκάνδαλα της Ε.Α.Π. είναι, για ευνόητους λόγους, η «λοβιτούρα των Μακεδονικών Νέων» (παράτυπη αγορά ακινήτου, «αντί πινακίου φακής») εις βάρος της προσφυγικής περιουσίας. Το γεγονός –μάννα εξ ουρανού για το Φως– τυροδοτεί τις οξύτατες μομφές της εφημερίδας για την εξαχρείωση της συναδέλφου και την αποτελμάτωση του βενιζελισμού, διαλέξεις περί ηθικής και επιδείξεις προσφυγοφιλίας. Αξιοσημείωτη είναι και η –ξέχειλη από φαρμάκι– εκδήλωση της αγαλλίασης του Φωτός από την ανάνηψη του πεπλανημένου πλήθους: «Ενέπνευσεν άνεμος και ανετάραξε την νηγεμούσαν επιφάνειαν του βενιζελικού τέλματος, απόθεν μόνον βαρείαι αναθυμιάσεις ανεδίδοντο μέχρι τούδε. Σκάνδαλα ανέκυψαν και ανεπήδησαν. Εκρήξεις εγένοντο, που αφήκαν όπισθέν των ατελείωτον ροήν ρυπαρότητος. Έγινεν ανακίνησης βορβόρου και εδόθη ευκαιρία εις το πλήθος το αμύητον, εις το πλήθος που εώρτασε με τόσην αγαλλίασιν την 19^{ην} Αυγούστου, να ίδη τι περιέχει το κρατούν κόμμα και ποίοι είνε οι πρωταγωνισταί αυτού. Η ανάγνωσις των βενιζελικών εφημερίδων κατά τας λαμπράς αυτάς ημέρας μας παρέχει τελείαν την εικόνα της αποσυνθέσεως και της εξαχρειώσεως».⁷⁹⁸

791. «Νέον τρομακτικώτερον από τα προηγούμενα σκάνδαλον έρχεται και πάλιν εις το φως διά της αχαρκτηρίστου πολιτικής του υπουργείου της Γεωργίας, σκάνδαλον το οποίον δέον να ληφθή σοβαρώς υπ’ όψιν αρμοδίων, δεδομένου ότι πλείστα μέρη της προσφυγικής ακινήτου περιουσίας της περιελθούσης εις Δημόσιον εκ της ανταλλαγής των Μουσουλμάνων κινδυνεύει και πάλιν να επιστραφή εις τους τέως ιδιοκτήτας των... Συντάκτης του Φωτός πληροφορηθείς τα του τηλεγραφήματος τούτου έσπευσε να ζητήσει σχετικής λεπτομερείας επί της όλης υποθέσεως, ούτω δε καθίστανται γνωστά τα εξής...». «Η σκανδαλώδης υπόθεσις των κτημάτων του Καπαντζή εις βάρος του Δημοσίου και των προσφύγων», 23 Ιουνίου 1925.

792. Σ. Ανθρακόπουλος, «Από τα σύνορα. Πώς εκμεταλλεύονται τους Ποντίους», 9 Αυγούστου 1925.

793. «Απεκαλύφθησαν κλοπαί ημίσεως εκατομμυρίου εις βάρος της Περιθάλψεως Εγγύς Ανατολής», 14 Μαΐου 1926.

794. «Πώς σπαταλάται το προσφυγικόν χρήμα. Τα σκάνδαλα της Αστικής Ενώσεως Προσφύγων Κατερίνης», 17, 18 και 19 Σεπτεμβρίου 1928.

795. «Εκεί όπου απλούται η δυστυχία. Οι πρόσφυγες Θεσσαλονίκης και η στέγασις αυτών. Ένα φοβερόν κομματικόν σκάνδαλον. Τα τριάκοντα εκατομμύρια του Τέκτονος. Μόνον διά την Καλαμαριάν. Απάνθρωπα μαρτύρια. Σκανδαλώδεις και εγκληματικά προτιμήσεις. Φωνή εκ του τάφου. Τραγικά εικόνες εκ του συνοικισμού Χαριλάου. Διάβημα των προσφύγων Τούμπας. Κομματικά ασέλγεια. Οι προσφυγικοί συνοικισμοί εν εξεγέρσει. Υπόμνημα των κατοίκων Τούμπας», 24 Νοεμβρίου 1928.

796. «Η διανομή των οικίσκων εις Ξηροκρήνην. Σκανδαλώδεις μεροληψία εις βάρος πτωχών προσφύγων», 18 Μαΐου 1929. – «Το σκάνδαλον εις Ξηροκρήνην. Οι άποροι έμειναν και πάλι άστεγοι εις τρώγλας. Αθρόαι και καταγγελία των αδικηθέντων», 19 Μαΐου 1929. – «Το σκάνδαλον της Ξηροκρήνης. Θα διενεργηθή νέα σύμπτυξις των εγκατασταθέντων. Τι μας καταγγέλλουν οι ενδιαφερόμενοι», 20 Μαΐου 1929. – «Το σκάνδαλον της Ξηροκρήνης. Ανεβλήθη η σκέψις περί συμπτύξεως. Ηρχισε χθες διενεργούμενος έλεγχος. Αι χθεσιναί σκηναί», 21 Μαΐου 1929.

Βλ. επίσης «Το χρήμα των προσφύγων», 9 Αυγούστου 1928. – Πρόφωξ, «Διά να μάθουν την αλήθειαν. Πώς ληστεύονται οι πρόσφυγες», 12 Αυγούστου 1928. – Το Διοικητικό Συμβούλιον Συλλόγου Δικαιούχων Ανταλλαξίμων, «Οι οικοπεδοφάγοι του Δοξάτου», 19 Οκτωβρίου 1928. – Πελ. Καραγεβρέκης, «Απάντησις των γηγενών εις δημοσίευμα προσφύγων», 28 Οκτωβρίου 1928.

797. Δημ. Κρεστενίτης, «Από την προσφυγικήν αθλιότητα. Το μέγα εποικιστικόν σκάνδαλον του σηροτροφικού συν/σμου Νέα Κιούπλια. Αντί σηροτρόφοι αραμπατζήδες και χαμάληδες. Μεγάλη έρευνα του Φωτός», 25 Νοεμβρίου 1928.

798. «Οι “ημέτεροι” και αι “λοβιτούρες” των. Πώς διαρπάζεται η προσφυγική περιουσία υπό των δήθεν κοπτομένων υπέρ των προσφύγων. Τα σκάνδαλα των “αγόνων ακινήτων”. Η λοβιτούρα των Μακεδονικών Νέων. Πού έγκειται το σκάνδαλον», 11 Ιανουαρίου 1929. – «Την ιστορίαν του», 16 Ιανουαρίου 1929. Βλ. και τα άρθρα στις 12, 13 και 15 Ιανουαρίου 1929.

5. Γηγενείς και πρόσφυγες

Τέλος, στο κεφάλαιο αυτό οφείλουμε να εξετάσουμε ένα θέμα, το οποίο προβάλλεται έντονα στο *Φως* και η δυναμική του οποίου σημάδεψε βαθιά την οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας για δύο και πλέον δεκαετίες. Το θέμα αυτό δεν είναι άλλο από τις σχέσεις γηγενών και προσφύγων, όπως προβάλλονται στα φύλλα ενός αντιβενιζελικού δημοσιογραφικού οργάνου που ως επί το πλείστον προβάλλει τη γραμμή της συμφιλίωσης και της ενότητας.

Ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1922 παρατηρούμε ότι το *Φως* προσπαθεί να βρει και να επιδείξει τη χρυσή τομή ανάμεσα στη διαφύλαξη των συμφερόντων των γηγενών και την περίθαλψη των προσφύγων. Ενώ προτείνει, λοιπόν, την αποφασιστική εκκένωση δημοσίων οικημάτων για τη στέγαση των προσφύγων, παράλληλα επισημαίνει ότι δεν πρέπει, για τον λόγο αυτό, να ριφθούν στους δρόμους οι υφιστάμενοι ένοικοι. Πρέπει, κατά το *Φως*, να περιορισθούν οι κάτοικοι στα απολύτως απαραίτητα δωμάτια και στα υπόλοιπα να στεγαστούν οι πρόσφυγες.⁷⁹⁹ Αργότερα η εφημερίδα θα προειδοποιήσει τους γηγενείς για τον κίνδυνο κατάληψης των οικοπέδων τους από τους πρόσφυγες, εφόσον «δεν αποκλείεται να ευρεθούν μίαν ημέραν μόνον με τα χαρτιά».⁸⁰⁰

Το *Φως* θα υποστηρίξει την ισότιμη αντιμετώπιση γηγενών πολεμοπαθών και προσφύγων, «διότι ουδείς αγνοεί ότι υπάρχουν, εν Μακεδονία ιδία, γηγενείς οι οποίοι κατεστράφησαν εκ του πολέμου... Από ολοκλήρους κωμοπόλεις δεν υπάρχουν παρά τα ερείπια και πολλοί γηγενείς έχουν μεταβληθή εις τρωγλοδύτας διαβιούντες υπό τα αμπρί και τας καλύβας. Και ουδείς αγνοεί ότι οι γηγενείς αγρόται όχι μόνον ουδέν έλαβον αλλά τουναντίον έχασαν ένα αριθμόν εκ των ολίγων στρεμμάτων τα οποία είχαν...».⁸⁰¹

Στα 1930, με αφορμή άρθρο της *Μακεδονίας*, όπου η τελευταία τάσσεται κατά των εξώσεων των προσφύγων από τα εκποιούμενα ανταλλάξιμα σπίτια, το *Φως* θα επισημάνει: «Διά τους πτωχούς γηγενείς δεν λέγει τίποτε η “Μακεδονία”. Αφίνει να υπονοηθή μόνον ότι πρέπει να εκδιωχθούν αμειλίκτως».⁸⁰²

Πρόσφυγες και γηγενείς πρέπει να καταλάβουν ότι μόνο η αρμονική συνύπαρξη μπορεί να οδηγήσει αμφοτέρους στην πρόοδο και την ευημερία. Οι πρόσφυγες οφείλουν να σέβονται τα δικαιώματα των γηγενών ενώ οι τελευταίοι πρέπει να αντιληφθούν ότι οι πρόσφυγες έχουν ανάγκη κάθε δυνατής βοήθειας. Η αποφυγή κάθε προστριβής αποτελεί υπέρτατο καθήκον προς την πατρίδα. «Προ παντός τα συμφέροντα των εντοπίων να μη θιγώσι, εφ’ όσον επιδεικνύνται τόσαι λύσεις απολύτως ικανοποιούσαι τους πρόσφυγας», τονίζει ο αρθρογράφος.⁸⁰³

Κυρίως όμως η ανάπτυξη αγαθών σχέσεων μεταξύ γηγενών και προσφύγων προβάλλεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για την πρόοδο και την ανόρθωση της πατρίδας.⁸⁰⁴ Η ευθύνη για τις προστριβές επιρροίπτεται από την αρχή στην κυβέρνηση, τον Εποικισμό και τους προσφυγοπατέρες. Στο πλαίσιο αυτό και με αφορμή προστριβές προσφύγων και γηγενών στην Καβάλα, το *Φως* θα γράψει: «... εις τινας περιφέρειας σημειούται ένταση των σχέσεων μεταξύ του εντοπίου και του προσφυγικού πληθυσμού και δημιουργούνται προστριβαί μη έχουσαι θέσιν μεταξύ πληθυσμού ομάκμονος, τον οποίον αν μη τι άλλο πρέπει να αδελφώνη η δυστυχία... Η οξύτης αποδοτέα εις παρεξηγησιν μέτρων τινών της Κυβερνήσεως, τα οποία οι εντόπιοι ηρμήνευσαν ως θίγοντα τα συμφέροντα αυτών επί ιδίαν ωφέλειαν των προσφύγων. Αλλά και οι πρόσφυγες... θεωρούν εαυτούς παραγκωνισμένους εκ μέρους των αρχών...».⁸⁰⁵ Ο δρόμος προς την απαραίτητη ομόνοια περνά αφ’ ενός μέσα από την κατανόηση του αμοιβαίου συμφέροντος και αφετέρου μέσα από την αμερό-

799. «Παν μέτρον άριστον», 30 Σεπτεμβρίου 1922.

800. «Η ιδιοκτησία των γηγενών», 25 Οκτωβρίου 1927.

801. «Και οι γηγενείς», 3 Σεπτεμβρίου 1928.

802. «Διά τα ανταλλάξιμα», 3 Νοεμβρίου 1928.

803. «Εντόπιοι και πρόσφυγες», 20 Μαΐου 1924. – «Από την Βέροιαν. Μετά διετίαν θα έχομεν νέους πρόσφυγας», 24 Ιανουαρίου 1926.

804. «Ο προσφυγικός χαιρετισμός», 14 Σεπτεμβρίου 1923.

805. «Αι σχέσεις προσφύγων και εντοπίων», 11 Σεπτεμβρίου 1923. Βλ. επίσης την περίπτωση των κατοίκων του Θεοδωρόβου Κιλκίς, Σ. Ανθρακόπουλος, «Από τα σύνορα. Πώς εκμεταλλεύονται τους Ποντίους», 9 Αυγούστου 1925.

ληπτη πολιτική της κυβερνήσεως.⁸⁰⁶ Άλλες φορές οι προστριβές αποδίδονται στη δεινή κατάσταση, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των Σερρών.⁸⁰⁷

Σε άρθρο του Πληρεξουσίου Θεσσαλονίκης Ι. Πασαλίδη υποστηρίζεται ότι εκείνοι που σπέρνουν ζιζάνια και διχόνοιες μεταξύ εντοπίων και προσφύγων είναι μερικοί ανώτεροι υπάλληλοι του κράτους και ολίγοι τσιφλικούχοι. Κατά τον ίδιο, εν όσω επικεφαλής του Εποικισμού βρίσκονται άνθρωποι συνδεδεμένοι με τους τσιφλικούχους και ανεύθυνοι απέναντι στο κράτος, οι πρόσφυγες θα ταλαιπωρούνται.⁸⁰⁸

Οι «αδελφοί γηγενείς» αποτελούν, κατά το Φως, απαραίτητο συντελεστή για την επίλυση του προσφυγικού ζητήματος.⁸⁰⁹ Οι πρόσφυγες «...έχουν... καθήκον αλλά και συμφέρον... ν' αποφεύγουν να έρχονται αντιμέτωποι μετά των εντοπίων... Οι συνετοί και οι διανοούμενοι καλούνται να παράσχουν την συμβουλή των διαφωτίζοντες, πείθοντες, κηρύσσοντες και διαλύοντες τας πλάνας... Η συμβουλή των θα είνε πράξις εθνικωτάτη...».⁸¹⁰

Όπως γράφει ο δικηγόρος Σ. Τριανταφυλλίδης σε άρθρο του τον Απρίλιο του 1925, «... το Προσφυγικόν ζήτημα δεν είνε οικογενειακή τις υπόθεσις των Προσφύγων, ως υπολαμβάνουσι επιπολαίως τινές Προσφυγισωτήρες. Είναι ζήτημα κατ' εξοχήν εθνικόν και διά τούτο ο Ελληνικός λαός προσφέρει υπέρ τούτου αγογγύστως τέσσαρα δισεκατομμύρια δραχμών... Οι πρόσφυγες δεν πρέπει ν' απομακρύνωσιν αυτό από τον πανελλήνιον χαρακτήρα, τον οποίον φέρει...».⁸¹¹

Ο ίδιος επισημαίνει σε άλλο άρθρο λίγες μέρες αργότερα: «Είνε μεγάλη πλάνη η θερμοκέφαλος αντίληψις, ότι οι πρόσφυγες δύνανται να επιβάλλωσι τας θελήσεις των διά του όγκου της εκλογικής των δυνάμεως... Η δύναμις των προσφύγων πρέπει να βασιζεται επί του παρόντος εις την προς αυτούς στοργήν και αγάπην του Ελληνικού λαού, όστις εδέχθη να μοιρασθή μετ' αυτών την γην των πατέρων του και τας πολυτεείς οικονομίας του...».⁸¹²

Την ίδια εποχή, ο Δ. Εφεντάκης θα υποστηρίξει την ενδιαφέρουσα άποψη ότι η διαφαινόμενη διάσπαση των προσφύγων «θα επιφέρη την πλήρη συγχώνευσιν των προσφύγων προς τους γηγενείς... Τότε το προσφυγικόν πρόβλημα θα τραπή προς την ασφαλεστέραν λύσιν του... θα αρχίση λησμονούμενον...».⁸¹³

Επί δικτατορίας Παγκάλου, το όραμα του τελευταίου για συμφιλίωση «διά της χρηστής και ακομματίστου διοικήσεως» προκαλεί τον ενθουσιασμό του Φωτός, που εξαίρει την ιδέα με την πεποίθηση ότι η τακτική αυτή θα θεραπεύσει όσα «κατέρρευσε και κατερράκωσε η βενιζελική εμπάθεια» και θα επιφέρει τη «συνδι-αλλαγή μεταξύ των λαϊκών μαζών, αδιαφόρων τελείως διά τους αρχηγούς των κομμάτων».⁸¹⁴

Όταν, στα 1925, εν όψει των πρώτων δημοτικών εκλογών, διατυπώνεται η θέση για την εκλογή γηγενούς υποψηφίου, το Φως προβάλλει με ένα πύρινο άρθρο του την ενότητα και την ισότητα όλων: «Όχι απλώς ατυχής αλλά και άστοχος από πολιτικής απόψεως υπήρξεν η θεωρία του κ. Μεταξά περί ΓΗΓΕΝΟΥΣ υποψηφίου. Εις πληθυσμόν εκλογικόν, οίον τον της Θεσσαλονίκης, όπου 4.200 εκλογείς είνε οι πρόσφυγες, 6.000 είνε Ισραηλίται, 8.000 εκ Παλαιάς Ελλάδος και μόλις 4.000 οι γηγενείς επιτρέπεται εις τον πολιτικόν, ο οποίος θέλει και αξιοί να διοικήση την χώραν ως Κυβερνήτης, να ομιλή περι γηγενών και ξένων; Και εν τίνι δικαιώματι γίνεται πλέον η απαισία και αντεθνική διάκρισις, διάκρισις την οποίαν εφηύρον οι Βούλγαροι, των αυτοχθόνων και ετεροχθόνων όταν καθ' όλην την Μακεδονικήν γην τα οστά των Ελληνοπαιδων της Παλαιάς Ελλάδος και των προσφύγων εθελοντών είνε σκορπισμένα κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους; Και ποίοι είνε αυτοί οι γηγενείς της Θεσσαλονίκης, οι οποίοι όλους τους άλλους Έλληνας τους θεωρούν φιλοξενουμένους εις την Ελληνικήν ταύτην χώραν; Δεν υπάρχουν εδώ διακρίσεις Παλαιοελλαδιτών, Προσφύγων και Μακεδόνων».

806. «Αι προστριβαί προσφύγων και εντοπίων», 22 Σεπτεμβρίου 1923.

807. «Το προσφυγικόν πρόβλημα. Σοβαραί προστριβαί εντοπίων και προσφύγων», 23 Σεπτεμβρίου 1923.

808. Ι. Πασαλίδης, «Το μεγάλο κοινωνικό μας πρόβλημα», 13 Μαΐου 1924.

809. Πρόσφυγες, «Το σημερινόν προσφυγ. συλλαλητήριον», 5 Απριλίου 1925.

810. Ο Παλαιός, «Πρόσφυγες και εντόπιοι. Πού οφείλονται αι προστριβαί», 6 Απριλίου 1925.

811. Σοφ. Τριανταφυλλίδης, «Επί των προσφυγικών διαμαρτυριών», 14 Απριλίου 1925.

812. Σοφ. Τριανταφυλλίδης, «Άρθρον του Σοφ. Τριανταφυλλίδου. Το προσφυγικόν ζήτημα», 17 Απριλίου 1925.

813. Δ. Εφεντάκης, «Πιστεύσατε εις εαυτούς», 15 Απριλίου 1925.

814. «Η συμφιλίωσις», 25 Αυγούστου 1925.

όλοι οι κατοικούντες την χώραν ταύτην είνε Έλληνες πολίται και δημόται της Θεσσαλονίκης και έχουν τα αυτά εξ ίσου πάντες δικαιώματα και καθήκοντα. Και ας συσπειρωθούν όλοι αυτοί οι Έλληνες δημόται Θεσσαλονίκης περί το πρόσωπον το δραστηριώτερον, το ικανώτερον, το καταλληλότερον διά να εξυπηρετήση τα συμφέροντα του Δήμου και ας εκλέξουν το πρόσωπον τούτο ως Δήμαρχον και αδιαφορήσουν προς την γνώμην του κ. Μεταξά περί γηγενούς υποψηφίου, διότι γηγενείς είνε οι τσιτσικες και οι βάτραχοι. Η πόλις όμως της Θεσσαλονίκης δεν δύναται να διοικηθή ούτε με τσιτσικας ούτε με βατράχους, τους οποίους η πολιτική απειρία του στρατηγού πολιτικού κ. Μεταξά υποδεικνύει». ⁸¹⁵ Όταν λίγους μήνες αργότερα, μετά τη δεύτερη εκλογή του Πατρικίου, προβάλλεται από ευάριθμους γηγενείς η άποψη ότι τα αιρετά αξιώματα πρέπει να καταλαμβάνονται από γηγενείς, η εφημερίδα θα υποστηρίξει ότι «η γνώμη αύτη δεν είνε ορθή. Είνε παράλογος και οπισθοδρομική. Είνε όπλον το οποίον βλάπτει αντί να ωφελή τους γηγενείς», καθώς με αυτόν τον τρόπο παρακωλύεται η αφομοίωση των κατοίκων και η πόλη καταδικάζεται σε επίφοβο διχασμό. ⁸¹⁶

Πάντως, παρά το μήνυμα της ενότητας που θέλει να μεταδώσει το Φως, δεν έλειψαν άρθρα του που μεταφέρουν στον αναγνώστη μία άλλη εικόνα, όπως για παράδειγμα το άρθρο του δικηγόρου Φιλ. Νικολαΐδη τον Νοέμβριο του 1927: «Από την αφέλειαν και την αμάθειαν ημών των προσφύγων επωφελήθησαν όλαι αι τάξεις των γηγενών αδελφών μας. Μας έχουσι εκμεταλλευθή όλοι οι επιτήδειοι ποικιλοτρόπως και ποικιλωνύμως με υποσχέσεις και με εράνους...». ⁸¹⁷

Και ενώ ο Βενιζέλος κατηγορείται ως δημιουργός της εμφύλιας διένεξης, ⁸¹⁸ το Λαϊκό Κόμμα προβάλλεται, εν όψει των εκλογών του 1928, ως φορέας ενότητας γηγενών και προσφύγων. Διότι «διά το Λαϊκόν Κόμμα οι πρόσφυγες δεν είνε πλέον πρόσφυγες. Είνε Έλληνες μεταξύ των Ελλήνων... Η αφομοίωσις παλαιών και νέων κατοίκων ήρχισεν από πολλού και εντός όχι μακρού χρονικού διαστήματος θα έχη συμπληρωθή... Και η αφομοίωσις αύτη, την οποίαν ποθεί και εύχεται το Λαϊκόν Κόμμα, θα είχεν επέλθει ήδη πλήρης, εάν η πολιτική του αντιπάλου πολιτικού κόσμου δεν εκράτει τους πρόσφυγας εις μίαν κατάστασιν σκοτεινήν διά να χρησιμοποίηση τούτους ως εκλογικόν και μόνον κεφάλαιον... Και έχουν ανάγκην διαφώτισεως οι πρόσφυγες... δι' αυτήν ταύτην την ομαλήν εξέλιξιν του πολιτικού βίου της χώρας...». Η απαραίτητη διαφώτιση περιλαμβάνει τη γνώση των δυσμενών συνθηκών πραγματοποίησης της μικρασιατικής εκστρατείας και τα ολέθρια σφάλματα του Βενιζέλου. ⁸¹⁹ Περιλαμβάνει τη γνώση του έργου των μετανοεμβριανών κυβερνήσεων, οι οποίες «ετριπλασίασαν την δύναμιν του ελληνικού στρατού... και ετόνωσαν το ηθικόν του με την παρουσίαν του Στρατηλάτου Βασιλέως, όστις ουχί άπαξ ωδήγησεν αυτόν εις την νίκην...». Τους πρόσφυγες δεν πρόδωσε η μετανοεμβριανή Ελλάδα αλλά «η βενιζελική οργάνωσις της φυλής». ⁸²⁰

Τις ίδιες μέρες σε λόγο του πρόσφυγα υποψήφιου του Λαϊκού Κόμματος Σιμιτόπουλου, που δημοσιεύεται στο Φως, διαβάζουμε: «Πάύσωμεν όλοι απονέμοντες τον κακόηχον τίτλον του πρόσφυγος εις τους Ίωνας της Ασίας». ⁸²¹

Ως οπαδός της συμφιλίωσης προβάλλεται και ο βασιλιάς Γεώργιος, ο οποίος με δηλώσεις του από το Παρίσι και «εν πνεύματι βαθυτάτης αλληλεγγύης προς τα ατυχή θύματα της μικρασιατικής εκστρατείας» τάσσεται κατά των διακρίσεων και υπέρ της ολοκλήρωσης της προσφυγικής αποκατάστασης. ⁸²²

Το φθινόπωρο του 1928 η διαμάχη προσφύγων και εντοπίων στη Νάουσα οδηγεί την εφημερίδα στη διενέργεια «μίας επιτοπίου αυστηράς, αμερολήπτου έρευνας» επί του ζητήματος. Στο πλαίσιο της έρευνας αυτής καταγράφονται οι απόψεις αμφοτέρων των πλευρών, αναζητούνται τα αίτια της ρήξης και καταγγέλλονται οι υπονομευτές της κατάστασης. Σύμφωνα με τα εξαγόμενα συμπεράσματα της έρευνας, «λόγοι παν άλλο ή

815. «Γηγενείς και ξένοι», 8 Οκτωβρίου 1925.

816. «Γηγενείς και έποικοι», 28 Οκτωβρίου 1925.

817. Φιλ. Νικολαΐδης, «Πώς απατώνται οι πρόσφυγες με την μέθοδον της δικηγορικής προστασίας», 1 Νοεμβρίου 1927.

818. «Ασφαλεστάτη η ήττα του Βενιζελισμού. Αισιόδοξοι προβλέψεις του γαλλικού τύπου. Αντικατέστησε τον αγώνα Βασιλοφρόνων-Δημοκρατικών εις διαμάχην μεταξύ γηγενών και προσφύγων», 5 Αυγούστου 1928.

819. «Τι πρέπει να μάθουν οι πρόσφυγες», 9 Αυγούστου 1928.

820. «Τι πρέπει να μάθουν οι πρόσφυγες. 2^{ον} Διατί κατέρρευσε το μέτωπον», 10 Αυγούστου 1928.

821. «Ο πρόσφυξ λαϊκός υποψήφιος κ. Σιμιτόπουλος προς τον προσφυγικόν κόσμον», 15 Αυγούστου 1928.

822. «Πώς σκέπτεται ο ανώτατος άρχων. Ομιλεί ο βασιλεύς», 11 Αυγούστου 1928.

Πρόσφυγες εργάζονται στα σφαγεία της Σωζόπολης Χαλκιδικής. Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Συλλογή Σταυρίδη Ράλλη.

ανταποκρινόμενοι προς το συμφέρον... των προσφύγων υπαγορεύουν την τήρησιν της στάσεως, την οποίαν τηρούν σήμερα οι θορυβούντες πρόσφυγες». Παράλληλα υπογραμμίζεται η δυνατότητα λύσης των προσφυγικών προβλημάτων διά των προτάσεων των γηγενών.⁸²³

Στα τέλη του 1928, η διένεξη γηγενών και προσφύγων οδηγεί στη σύσταση συλλόγων γηγενών. Η θέση που λαμβάνει η εφημερίδα απέναντι στην ίδρυση Συλλόγου Γηγενών στη Δράμα αποτελεί απόρροια της συμφιλιωτικής (με κλίση πλέον προς την πλευρά των γηγενών) και αντιβενιζελικής πολιτικής της. Σύμφωνα λοιπόν με τον αρθρογράφο, «οι κατά τόπους Σύλλογοι Γηγενών δεν ιδρύθησαν διά να καταπολεμήσουν τα προσφυγικά συμφέροντα... ιδρύθησαν διά να προσπίσουν των γηγενών τα συμφέροντα. Διά ν' αγωνισθούν όπως μη τίθενται εις ήσωνα μοίρα οι εντόπιοι. Και αι διαφοραί των δεν είνε με τους πρόσφυγας· είνε με το Κράτος. Οι προσφυγικοί Σύλλογοι ζητούν εξίσωσιν και δικαιοσύνην».⁸²⁴

Κατά το Φως, όσοι βλέπουν στη σύσταση των συλλόγων αυτών διένεξη μεταξύ προσφύγων και εντοπίων δεν υπολογίζουν σωστά. Τα όσα λέγονται και τα όσα γράφονται «αποτελούν εκδηλώσεις ανθρώπων διατελούντων εις κατάστασιν παροξυσμού και δεν έχουν καμμίαν σχέσιν με την βαθειάν πεποίθησιν του έθνους... Οι γηγενείς κατενόησαν πλέον ότι οι πρόσφυγες δεν είνε πληθυσμός ξένος, η εξόντωσις του οποίου πρέπει ν' αποτελέση σκοπόν και επιδίωξιν αυτών. Εξ άλλου και οι πρόσφυγες κατενόησαν ότι δεν θα επιστρέψουν πλέον εις τα μέρη των, παρά εάν το θελήση ο Θεός και εις μέλλον απώτατον. Κατά συνέπειαν είνε και αυτοί Μακεδόνες... Είνε και οι πρόσφυγες Μακεδόνες πλέον και η προσφυγική των ιδιότης διατηρείται μόνον διά λόγους στεγάσεως, διανομής γαιών και αποζημιώσεων... Είνε δε τόσον σχηματισμένη και τόσον στερεωμένη η πεποίθησις αυτή, ώστε και ο περιώνυμος Σύλλογος των Γηγενών... περιήλθεν εις ληθαργικήν μουμιοποίησιν και έμεινε χωρίς σκοπόν και χωρίς πεδίων δράσεως... Παρέμεινε ως εν όνομα, ένας μάταιος ήχος. Χωρίς βάσιν και χωρίς έννοιαν».⁸²⁵

823. «Εκεί όπου απειλείται η ρήξις. Ο προσφυγικός συνοικισμός Ναούσης», 8, 9 και 14 Οκτωβρίου 1928.

824. «Σύλλογοι γηγενών», 10 Δεκεμβρίου 1928.

825. «Οι σύνδεσμοι», 6 Νοεμβρίου 1929.

Και ενώ από άλλες εφημερίδες η ίδρυση της “Προσφυγικής Αμυνας”, τον Νοέμβριο του 1929, ερμηνεύεται ως απάντηση στην ίδρυση των συλλόγων γηγενών, τους οποίους θα πολεμήσει, το Φως εξηγεί ότι «ο νέος προσφυγικός Σύλλογος θα είναι απλώς ένας νέος Προσφυγικός Σύλλογος, όπως τόσοι άλλοι. Οι ρίψαντες την ιδέα της ιδρύσεως αυτού... δεν ζητούν... να θέσουν τον προσφυγικόν κόσμον ως σύνολον αντιμέτωπον του γηγενούς στοιχείου. Ζητούν απλώς να αγωνισθούν υπέρ της διεκδικήσεως των δικαίων των... Πρόκειται μάλλον περί ενδοπροσφυγικής εκδηλώσεως και εξεγέρσεως. Και ακόμη περί αποπείρας προς εκκαθάρισιν και καταπολέμησιν των προσφυγοπατέρων και δημιουργίαν μεταξύ των μαζών κοινής γνώμης, η οποία να μη τελή μαγνητισμένη υπό το γόητρον του Ελευθερίου Βενιζέλου...».⁸²⁶

Διαφορετική είναι η θεώρηση των συλλόγων γηγενών τον Οκτώβριο του 1929, καθώς το Φως περιγράφει την ίδρυση τέτοιου συλλόγου στη Θεσσαλονίκη ως φορέα διαίρεσης: «*Ιδρύθη Σύλλογος γηγενών με σκοπόν την αλληλοβοήθειαν των μελών. Παρίστατο και ο κ. Δήμαρχος, ο οποίος μάλιστα, ευρεθείς ενώπιον ανθρώπων ακουόντων, δεν ημπούσε να συγκρατηθή και έβγαλε... λόγον. Και είπεν ότι ο σκοπός του συνδέσμου είναι... βαθύς και ωραίος. Και είπεν ακόμη τα εξής συμβολικά: “Πρέπει να δείξωμεν εις τους διαφόρους, ότι δεν είμεθα αποπαίδια αλλά τα αγνά, τα πραγματικά παιδιά της Θεσσαλονίκης”. Αλλ’ αυτοί οι “διάφοροι” ποίοι είναι; Και τ’ αποπαίδια ποία είναι;...».*⁸²⁷

Όταν την επαύριο του Συμφώνου Φιλίας οι πρόσφυγες οργανώνουν συγκεντρώσεις, το Φως παρακινεί τους γηγενείς να παρίστανται και οι ίδιοι, καθώς πρέπει να γνωρίσουν τα αιτήματα και την ιδεολογία των προσφύγων.⁸²⁸

Τον Οκτώβριο του 1930, στον απόηχο ακόμα του Συμφώνου Φιλίας και εν όψει των δημοτικών εκλογών του Δεκεμβρίου, το Φως θα τονίσει: «...Δεν υπάρχουν δι’ ημάς γηγενείς και πρόσφυγες. Υπάρχει λαός ισότιμος εν ψηφοφορία, διηρημένος κατά το φρόνημα... Και τον λαόν αυτόν πάντοτε εθεωρήσαμεν εις τους κομματικούς αγώνας ως κομματικήν έκφρασιν, ουδέποτε λαμβάνοντας υπ’ όψιν την ιδιότητα του γηγενούς ή την ιδιότητα του πρόσφυγος... Και πάντοτε οι Φιλελεύθεροι εχρησιμοποίησαν τους πρόσφυγας ως εκλογικόν υλικόν. Αλλοτε, εις παλαιότερας εποχάς, το κήρυγμα εγένετο κατά τρόπον αντεθνικόν και με τας πλέον κυνικάς μεθόδους. Εκ μέρους των καταχθονίων αποστολών οίτινες περιήρχοντο του συννοικισμούς και την ύπαιθρον, οι γηγενείς παριστάνοντο ως καννίβαλοι, έτοιμοι... να πυρπολήσουν τα φτωχικά σπίτια των προσφύγων και να στείλουν αυτούς ως ποιμνιον επί σφαγήν, εις την χώραν όπου κορυβαντιούν οι δήμιοι του Κεμάλ... Η προπαγάνδα αυτή ευρήκεν ένα πληθυσμόν ανέτοιμον, δυστυχημένον, συντετριμμένον, αγωνιζόμενον διά την στοιχειώδη αυτού αποκατάστασιν και αναμένοντα την αποκατάστασιν αυτήν από το Κόμμα του κ. Βενιζέλου... Η προπαγάνδα εισέδυσσε και εκαρποφόρησεν. Ο Φιλελευθερισμός εβασίσθη επί του προσφυγισμού και περιέκλεισε το προσφυγικόν σύνολον ολόκληρον... Και τα χρόνια επέρασαν και οι παλαιοί φραγμοί έπεσαν και οι παλαιοί ενθουσιασμοί εξητμίσθησαν. Κατά την μεγίστην αυτών πλειοψηφίαν οι πρόσφυγες επέτυχον την κομματικήν αυτών χειραφέτησιν. Και τα παλαιά κηρύγματα δεν έχουν πλέον αποτελεσματικότητα. Εις το εξής οι πρόσφυγες κάτοικοι και αυτοί, όπως και οι εντόπιοι καλοί Θεσσαλονικείς, ενδιαφερόμενοι διά το καλόν της πόλεως... θα ψηφίσουν όχι ως πλήθος αλλά ως ψηφοφόροι...».⁸²⁹

Ο εκλεκτός του Φωτός Σωτήριος Γκοτζαμάνης προβάλλεται ως υπεράνω κομμάτων και φέρεται να αντιπροσωπεύει την ενότητα γηγενών και προσφύγων και να υποστηρίζεται από την πλειονότητα των δημοτών, τη «μεγάλη και υγιή μερίδα του λαού Θεσσαλονίκης».⁸³⁰ Διαβάζουμε στο Φως της 24^{ης} Νοεμβρίου 1930: «Και ωμίλησε (ο Γκοτζαμάνης) κατόπιν διά την ενότητα της Ελληνικής Φυλής. Με μίαν θαυμασίαν αποστροφήν, υπενθύμισε τους αγώνας της, τα σπαρμένα κόκκαλα των γηγενών και των προσφύγων ανά τα πεδία των μαχών, τους ήρωας και τους μάρτυρας της ιδέας, οι οποίοι αξιούν την κατάργησιν των διακρίσεων,

826. «Η νέα οργάνωσις», 7 Νοεμβρίου 1929.

827. «Σύλλογος γηγενών», 28 Οκτωβρίου 1929.

828. «Και οι γηγενείς», 25 Ιουλίου 1930.

829. «Το κήρυγμα», 23 Οκτωβρίου 1930.

830. «Ο κ. Γκοτζαμάνης κατέρχεται εις τον αγώνα αποδεχόμενος την παρά χιλιάδων δημοτών της Θεσσαλονίκης αξιωθείσαν υποψηφιότητα αυτού ως Δημάρχου. Ποίον χαρακτήρα δίδει εις την δημ. εκλογήν», 12 Νοεμβρίου 1930.

Στο δημοτικό σχολείο του προσφυγικού συνοικισμού Τούμπας Θεσσαλονίκης. Όλοι οι μαθητές είναι πρόσφυγες. Μεταξύ αυτών και ο πατέρας της δωρήτριας, Γιώργος Αδαμτσίλογλου, από την Καισάρεια της Μικράς Ασίας. Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Συλλογή Αδαμτσίλογλου-Κωνσταντινίδου Ευσεβίας.

την κατάργησιν του εγκληματικού χωρισμού μεταξύ γηγενών και προσφύγων. Δεν υπάρχουν γηγενείς και πρόσφυγες, ετόνισεν. Είναι όλοι τέκνα μιας μεγάλης και αγωνιστικής φυλής, η οποία εστάθη προπύργιον του πολιτισμού εις τον πόλεμον της Ευρώπης και της Ασίας. Νομίζω, κύριοι, ότι θα τρώσω τα πατριωτικά σας αισθήματα και την νοημοσύνην του ευγενούς τούτου ακροατηρίου, εάν απλώς και μόνον κάμω νύξιν ότι εν τω προκειμένω δημοτικώ αγώνι υπάρχει ζήτημα γηγενισμού και προσφυγισμού, ως σκοπίμως και υπούλως κατεβλήθη φροντίς να παρασταθή. Η αντεθνική αυτή διάκρισις και διαίρεσις του λαού εις γηγενείς και πρόσφυγας είναι καιρός πλέον να εκλείψη. Η πολιτικώς εκμεταλλεύσιμος αυτή νοοτροπία είναι καλώς να παραμείνη ως απλή ανάμνησις μιας παρωχημένης ζοφεράς εποχής... Γνωρίζω... κύριοι ότι μια ολόκληρος γεννεά Ελλήνων επότισε με το αίμα της τας ελληνικάς χώρας από της Αδριατικής μέχρι Ευξείνου και από του Αιγαίου μέχρι του Αλίου ποταμού. Εν μόνον γνωρίζω, ότι τα κόκκαλα του άνθους της ελληνικής φυλής ευρίσκονται σκορπισμένα στας χαράδρας, στους κάμπους και τα κορφοβούνια της Μικράς Ασίας, του Πόντου, της Θράκης και της Μακεδονίας... Εν μόνον γνωρίζω, ότι το άνθος της ελληνικής φυλής εξώρμησεν εντεύθεν με έναν σκοπόν, με μίαν ιεράν αποστολήν. Να λυτρώση αδέρφια αλύτρωτα και να σκορπίση την ελευθερίαν εκεί όπου εβασίλευεν η σκλαβιά. Και έν άλλο ακόμη γνωρίζω: ότι ένας λαός ολόκληρος εγκατέλειψε τας εστίας του, την χώραν των προγόνων του και συναποκομίζων τα ιερά κειμήλια, χήρας και ορφανά, γυμνά και ρακένδυτα, έφθασεν ζητών καταφύγιον εις την μητέρα πατρίδα. Και έν άλλο ακόμη γνωρίζω, ότι οι νεκροί τους οποίους ημείς αφήσαμεν εις τα πεδία των μαχών και εκείνοι τους οποίους σεις ως πρόσφυγες εγκαταλείψατε εις τα αυτά πεδία ως ομήρους και αιχμαλώτους, κοιμούνται αγκαλιασμένοι εις τας μακρυνάς εκείνας χώρας τον αιώνιον ύπνον, διά να πιστοποιούν την ενότητα της φυλής, να υπενθυμίζουν ότι εις υπήρξεν ο αγών και ο σκοπός... Ο εναγκαλισμός αυτός είναι το μεγαλύτερον τεκμήριον της εθνικής αλληλεγγύης και ο άρρηκτος κρίκος της ενότητος της φυλής. Εν ονόματι των νεκρών εκείνων, ας υψώσωμεν υψηλά τας ψυχάς και τας διανοίας μας διά να αισθανθώμεν βαθειά ότι δεν πρέπει, δεν ημπορεί να χωρή διαίρεσις, διότι είμεθα τέκνα μιας και της αυτής οικογενείας. Γηγενείς και πρόσφυγες, ήρωες ενός κοινού αγώνος, πρωταγωνισταί του μεγαλυτέρου δράματος, το οποίον η ελληνική φυλή έγραψεν εις τας δέλτους της ιστορίας, συνετρίβημεν εις την δίνην ενός

κοινού αγώνος αλλά με έναν κοινό σκοπό να δημιουργήσωμεν μίαν μεγάλη πατρίδα. Δι' αυτήν την πατρίδα κύριοι και εν ονόματι των νεκρών εκείνων, καλόν είναι να αφήσωμεν τας κουτοπονηρίας και την μικροπολιτικήν και να αναφωνήσωμεν εν τη ενώσει και τη εθνική αλληλεγγύη: Ζήτω η μεγάλη πατρίς μας!».⁸³¹

Λίγες ημέρες αργότερα «ανεξάρτητος παρατηρητής», αφού καυτηριάζει την «εθνοκτόνον απόπειραν» των Πατρικίου και Μάνου για διαχωρισμό των συμφερόντων των προσφύγων από εκείνα των γηγενών, καταλήγει: «Διερωτώμεθα: Εις ποίον χρησιμεύουν όλα αυτά; Η οργάνωσις της ζωής του Δήμου, η ανθηρότης και η πρόοδος του Κράτους απαιτούν όχι διχονοίας των τέκνων του ηνωμένου Ελληνικού Έθνους, αλλά όσον το δυνατόν απόλυτον πνευματικήν σύμπνοιαν και ψυχικήν ενότητα... Μέγιστοι εγκληματίαι, πνευματικοί διαφθορείς και δηλητηριασταί του ελληνικού λαού είνε εκείνοι οι αρχηγοί, οι οποίοι... ενσπείρουν διχονοίας εκεί όπου πρέπει να κυριαρχή η αδιάσπαστος ενότης, απομονώνουν τους πρόσφυγας εις ξεχωριστήν πολιτικήν ομάδα και παροτρύνουν την μίαν μερίδα των βιολαιούντων μαζών να επιτεθή κατά της άλλης. Αλλ' αυτή είνε τυφλή και καταστρεπτική πολιτική, πολιτική ηθικής αυτοαπομονώσεως και δημοτικής αυτοαπεργίας, τα δε αποτελέσματα επίσης θα είνε εις τον υπέρτατον βαθμόν λυπηρά... Αφού άπαξ επάτησαν εις την πάτριον γην οι πρόσφυγες, πρωτίστως πρέπει να λησμονήσουν την προσφυγιάν τους και να αγωνισθούν διά τα πραγματικά των συμφέροντα, όχι ως Μικρασιάται ή Κανκάσιοι αλλά ως καθάραιμοι Έλληνες, ενούμενοι και συγχωνευόμενοι με όλους τους Έλληνας ανεξαρτήτως τόπου καταγωγής... Όλα, και αυτά ακόμη τα προσφυγικά συμφέροντά των, θα ικανοποιηθούν πραγματικά μόνον με την απόλυτον και τελειωτικήν συγχώνευσιν των προσφύγων με τον εντόπιον αδελφικόν λαόν».⁸³²

831. «Η χθεσινή ογκώδης συγκέντρωσις εις τας αιθούσας του Λευκού Πύργου. Ο υποψήφιος δήμαρχος κ. Σωτ. Γκοτζαμάνης ανέπτυξε προς τον συγκεντρωθέντα λαόν της Θεσσαλονίκης το εκλογικόν του πρόγραμμα. Ενθουσιώδεις εκδηλώσεις του λαού υπέρ του κ. Γκοτζαμάνη. Ολόκληρος ο εστενογραφημένος λόγος του κ. Γκοτζαμάνη», 24 Νοεμβρίου 1930.

832. «Τα τελευταία έτη, εις την πολιτικήν ζωήν της Ελλάδος, παρατηρείται ένα φαινόμενον εις τον υπέρτατον βαθμόν λυπηρόν, απειλούν διά το μέλλον να έχη πολύ βαρεία και νοσηρά επακόλουθα – και διά την ακρίβειαν, η ταχέως αυξανόμενη απομάκρυνσις των προσφύγων από τους εντοπίους κατοίκους της χώρας... Το πνεύμα αυτό του ηθικοκοινωνιολογικού σεπαρατισμού ιδιαιτέρως χτυπά στα μάτια εις τας δημοτικές εκλογάς, κατά τας οποίας μερικοί... προσφυγοπατέρες, όχι μόνον χωρίζουν τα συμφέροντα των προσφύγων από τα συμφέροντα του γηγενούς στοιχείου, αλλά και τα αντιπαρατάσσουν προς τα συμφέροντα εκείνου... Εις τους προεκλογικούς λόγους υπέρ του Πατρικίου, συχνά επαναλαμβάνεται το γεγονός ότι αυτός εβελτίωσε την ύδρευσιν της Καλαμαριάς και ετοποθέτησε μερικές ηλεκτρικές λάμπες εις τας οδούς που οδηγούν από τα προάστεια εις την πόλιν... ως εξέχουσα δε εκδούλεσις θεωρείται ότι έδωκεν εργασίαν... εν τη Δημαρχία εις πολλούς πρόσφυγας, τους οποίους ο κ. Μάνος αντικατέστησε με γηγενείς του κόμματός του...»

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η αρπακτική και εκμεταλλευτική κατανόησις της δημοτικής ζωής θα οδηγήσει απ' ευθείας εις την τελειωτικήν πτώχευσιν και εις τον απόλυτον εκφυλισμόν της αυτοδιοικήσεως του Δήμου και εις την φυσικήν αντικατάστασιν της διά της κρατικής διοικήσεως των πόλεων... Αλλά βαρύτερον πάντων θα υποστούν τας συνεπείας της αρπακτικής πολιτικής οι ίδιοι οι πρόσφυγες. Η λογική των πραγμάτων υποδεικνύει ότι ο σχηματισμός προσφυγικής παρατάξεως εις τας δημοτικές εκλογάς πρέπει αναμφιβόλως διά την αντικατάστασιν της ισορροπίας να προκαλέση τον σχηματισμόν αντιπροφυγικής παρατάξεως των γηγενών κατοίκων της πόλεως.

Όσον και αν πυκνοκατοικούν οι πρόσφυγες την Θεσσαλονίκην, οι ηγέται των δεν πρέπει να ξεχνούν ότι οι γηγενείς εδώ είναι πολύ περισσότεροι και ότι εάν και αυτοί επίσης ενωθούν με ιδιοτελείς σκοπούς και εκστρατεύσουν εναντίον των ξένων αυτών στοιχείων, τούτα ωρισμένως δεν θα καλοπεράσουν.

Εκδηλώσεις τοιαύτης ενώσεως των γηγενών εσημειώθησαν κατά τας του Μάνου και προεδίκασαν την νίκην του κατά του Πατρικίου...

Εάν ο Πατρικίος, σήμερον αναλάβη τυχόν την αρχήν..., όλοι οι απολυθέντες δημαρχιακοί υπάλληλοι, βιοπαλαισταί γηγενούς προελεύσεως, θα υποθάλουν αισθήματα έχθρας και διαμαρτυρίας εναντίον της "προσφυγικής" Δημαρχίας, εις τας ψυχάς των εντοπίων πληθυσμών, θα ανάψουν περισσότερον τον τοπικόν πατριωτισμόν και θα ευρύνουν το καταστρεπτικόν χάσμα μεταξύ των νεοελθέντων και των γηγενών στοιχείων.

Διερωτώμεθα: Εις ποίον χρησιμεύουν όλα αυτά;

Η οργάνωσις της ζωής του Δήμου, η ανθηρότης και η πρόοδος του Κράτους απαιτούν όχι διχονοίας των τέκνων του ηνωμένου Ελληνικού Έθνους, αλλά όσον το δυνατόν απόλυτον πνευματικήν σύμπνοιαν και ψυχικήν ενότητα, διά την πραγματοποίησιν των κοινών ανθρωπιστικών εθνικών και τοπικών συμφερόντων και δικαιωμάτων. Μέγιστοι εγκληματίαι, πνευματικοί διαφθορείς και δηλητηριασταί του ελληνικού λαού, είνε εκείνοι οι αρχηγοί, οι οποίοι, προς χάριν των καθαρών ατομικών συμφερόντων ενσπείρουν διχονοίας εκεί όπου πρέπει να κυριαρχή η αδιάσπαστος ενότης, απομονώνουν τους πρόσφυγας εις ξεχωριστήν πολιτικήν ομάδα και παροτρύνουν την μίαν μερίδα των βιολαιούντων μαζών να επιτεθή κατά της άλλης. Αλλ' αυτή είνε τυφλή και καταστρεπτική πολιτική, πολιτική ηθικής αυτοαπομονώσεως και δημοτικής αυτοαπεργίας, τα δε αποτελέσματα επίσης θα είνε εις τον υπέρτατον βαθμόν λυπηρά...

Αφού άπαξ επάτησαν εις την πάτριον γην οι πρόσφυγες πρωτίστως πρέπει να λησμονήσουν την προσφυγιάν τους και να αγωνισθούν διά τα πραγματικά των συμφέροντα, όχι ως Μικρασιάται ή Κανκάσιοι αλλά ως καθάραιμοι Έλληνες, ενούμενοι και

Β. ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΩΣ ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΠΕΛΑΤΕΙΑ

1. Οι πρώτες απόπειρες πολιτικής χειραγώγησης: 1922-1925

Για πρώτη φορά το Φως αντιμετωπίζει τους πρόσφυγες ως δυνητική εκλογική πελατεία και όπλο κατά των Φιλελευθέρων τον Αύγουστο του 1923. Σύμφωνα με τον συντάκτη του σχετικού άρθρου, «η φρόνησις και ο πατριωτισμός των νεοελλήνων προσφύγων έρχεται να σώση τον τόπον αυτόν από την κακοδαιμονίαν της κομματικής αδιαλλαξίας. Οι πρόσφυγες δίδουσι το παράδειγμα ότι δεν είναι εκείνοι, επί των οποίων εζήτει να ακουμβήση η αδιάλλακτος πολιτική του κόμματος των Φιλελευθέρων». Όλοι οι πρόσφυγες φέρονται να είναι ταγμένοι «με τους συνδυασμούς της Συμφιλίωσης, οι οποίοι είναι και οι συνδυασμοί της επιτυχίας».⁸³³

Βέβαια, η εφημερίδα δεν παραλείπει να επισημάνει ότι «ουδέν εκλογικόν όφελος προσδοκώμεν ημείς εκ της εκλογικής κατευθύνσεως του προσφυγικού κόσμου». Οι σκέψεις που διατυπώνονται επί του ζητήματος, «αποτελούν συμβουλήν ανιδιοτελή και εκφράζουν τον πόνον όν και ημείς και το σύνολον των ταχθέντων υπό την συσταθείσαν σημαίαν του κόμματος της Συμφιλίωσης δοκιμάζομεν... Το ζήτημα το προσφυγικόν δεν είναι ζήτημα τούτου ή εκείνου του κόμματος... Δυστυχώς όμως αι ενέργειαι των αυτοτιτλοφορημένων προστατών του προσφυγικού κόσμου ωθούν τον προσφυγικόν λαόν μέχρι σημείου ακροατής εχθρότητος προς το σύνολον του αντιθέτου κόμματος... Οι πρόσφυγες είναι ελεύθεροι να ενασκήσωσιν ελευθέρως και άνευ επιρροίας την ψήφον αυτών... Επαναλαμβάνωμεν ότι τους πρόσφυγας επιθυμώμεν και συνιστώμεν να κρατηθούν εκτός παντός φανατισμού και την ψήφον αυτών να διαθέσουν άνευ πάθους και άνευ φατριασμού...».⁸³⁴

Η προσήλωση των προσφύγων στο κόμμα των Φιλελευθέρων άλλοτε παρουσιάζεται ως επινόηση του κόμματος και άλλοτε ως ένας δεσμός -ένα πελατειακό ζήτημα καλύτερα- που πρέπει να πάψει να υφίσταται, καθώς το προσφυγικό ζήτημα αποτελεί ζήτημα όλων των πολιτικών δυνάμεων: «... Ο προσφυγικός κόσμος διά τους Φιλελευθέρους πρέπει να παύση αποτελών είδος εκλογικής παρακαταθήκης ή εκλογικού αποθεματικού κεφαλαίου... Πρέπει να παύσωσιν οι ωρισμένοι κύκλοι να εκμεταλλεύονται την προσφυγικήν ιδέαν και να χρησιμοποιούν τας προσφυγικάς ψήφους ωσάν να απετέλουν κέρματα κρατούμενα...».

Η καλύτερη λύση, τον Σεπτέμβριο του 1923, είναι η σύνταξη των προσφύγων με το Αγροτικό Κόμμα, το οποίο πρεσβεύει τη συμφιλίωση, την ειρήνη και την εργασία. Η όλη προπαγάνδα του Φωτός παρουσιάζεται ως αρωγή προς τους νέους πολίτες της Ελλάδας: «Ρίπτομεν τον σπόρον της ιδέας ημείς και ελπίζομεν, ότι ούτος θα πέση εις πρόσφορον έδαφος και ότι την καλλιέργειαν αυτού θα ευρεθώσιν άλλοι να αναλάβωσι, προς ούς ημείς δεν θέλομεν αρνηθή την συνδρομήν ημών».⁸³⁵

Το Νοέμβριο του ίδιου έτους το Φως αναλαμβάνει να δια φωτίσει τους πρόσφυγες «περί της σπουδαιότητος της ψήφου, την οποίαν θα δώσουν προς εκλογήν των πληρεξουσίων της μελλούσης Εθνοσυνελεύσεως». Κι αυτό διότι οι πρόσφυγες «όχι μόνον δεν είναι φωτισμένοι διατί ψηφοφορούν, αλλά και θα ψηφίσουν χωρίς να είναι επαρκώς φωτισμένοι και διά τα αποτελέσματα, τα οποία θα έχη η τοιαύτη διάθεσις της Παντοδυναμίου ψήφου των... Τας ανωτέρω σκέψεις εγέννησεν ημίν... η προτροπή προς τους πρόσφυγας εξ ωρισμένης μερίδος του τύπου και οι επισειόμενοι κίνδυνοι, ίνα ταχθώσιν ούτοι ηνωμένοι προς μίαν ωρισμένην φιλικήν πολιτικήν μερίδα... Και όμως δεν υπάρχουν επιβλαβέστεραι συμβουλαί των τοιούτων διά τους πρόσφυγας. Καλούνται να χρωματισθώσι κομματικώς, καλούνται να τεθώσιν αντιμετώποι προς τους... αδελφούς των... Και εν τούτοις πόσον ευσυνείδητον, πόσον πατριωτικόν έργον θα έκαμνον οι υποψήφιοι, αν ήθελον... οδηγήση ... τους πρόσφυγας εις την ορθήν οδόν της μη αναμίξεως από τούδε εις την πάλιν των εντοπίων πολιτικών

συγχωνευόμενοι με όλους τους Έλληνας ανεξαρτήτως τόπου καταγωγής... Όλα, και αυτά ακόμη τα προσφυγικά συμφέροντά των, θα ικανοποιηθούν πραγματικά μόνον με την απόλυτον και τελειωτικήν συγχώνευσιν των προσφύγων με τον εντόπιον αδελφικόν λαόν».

Ιπ. Γκοφστέττερ, «Αμερόληπτοι γνώμαι. Η δημοτική εκλογή και από αποπειρώμενοι να δημιουργήσουν το χάσμα μεταξύ προσφύγων & εντοπίων. Πώς καυτηριάζει την εθνοκτόνον απόπειραν ένας ανεξάρτητος παρατηρητής», 13 Δεκεμβρίου 1930.

833. «Η φρόνησις των προσφύγων», 14 Αυγούστου 1923.

834. «Εκλογαί και πρόσφυγες», 21 Σεπτεμβρίου 1923. Βλ. σε αυτό το άρθρο τις επεμβάσεις της λογοκρισίας.

835. «Πρωτοπορεία Καυκασίων», 29 Σεπτεμβρίου 1923. – «Πρόσφυγαι & εκλογαί», 16 Οκτωβρίου 1923.

Καλαμαριά, 1932. Το νοσηλευτικό προσωπικό του Προσφυγικού Νοσοκομείου Καλαμαριάς.
 Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Συλλογή Πασαλίδου Ιωάννας.

κομματών...». Και αν μία παράταξη νικήσει λόγω της υποστήριξης των προσφύγων, «δεν θα αναπτυχθούν μίσση και πάθη μεταξύ αυτοχθόνων και προσφύγων...; Δεν θα αυξηθούν οι υπάρχουσες ήδη εκασταχού προστριβαί και διαπληκτισμοί;...». ⁸³⁶

Απαραίτητη προϋπόθεση για την επίλυση του προσφυγικού ζητήματος είναι η εσωτερική γαλήνη, την οποία πρεσβεύουν οι φιλοβασιλικοί συνδυασμοί. Οι αντίπαλοι, από την άλλη, πρεσβεύουν την «πολιτειακή αβεβαιότητα», την «πολιτική ακαταστασία» και τα «πολιτειακά σκαμπανεβάσματα», τα οποία θα επιφέρουν για όλους -και ιδιαίτερα για τους πρόσφυγες- «ολεθρίας συνεπείας». ⁸³⁷ Κι ενώ Φιλελεύθεροι και Δημοκρατικοί βυσοδομούν για την εξασφάλιση της υποστήριξης του προσφυγικού κόσμου, το Φως υποστηρίζει την ανάγκη της συστάσεως ιδιαίτερων Προσφυγικών Συλλόγων «διά να κρατηθώσιν οι πρόσφυγες αμέτοχοι των κομματικών παθών και ανεκμετάλλευτοι υπό των φατριών, να περιβάλλωνται δε υφ' όλων των αποχρώσεων με στοργήν και σεβασμόν...». ⁸³⁸

Η «ανίερος εκμετάλλευσις» των προσφύγων από τον βενιζελικό και -παραδόξως- και τον αντιβενιζελικό τύπο καταγγέλλεται δριμύτατα: «Ο Βενιζελικός και αντιβενιζελικός τύπος από τινών ημερών ήρχισαν σφοδρόν συναγωνισμόν ποίος να αναδειχθή προστάτης και αντιλήπτωρ του προσφυγικού κόσμου... Η συνεχιζομένη ανίερος εκμετάλλευσις του προσφυγικού κόσμου, ο οποίος δεν έχει ανάγκην προστατών αλλά υποδείξεων διά να επιτελέση το καθήκον του, προκαλεί τα ειρωνικά μειδιάματα αυτού εις βάρος αυτοκλήτων προστατών του». ⁸³⁹

Υπέρμαχος της Βασιλείας και πολέμιος της Δημοκρατίας, το Φως δημοσιεύει στις 17 Νοεμβρίου του 1923 τηλεγράφημα του Αλ. Πάλλη, αντιπροσώπου της Ελλάδας στην Επιτροπή της Ανταλλαγής. Το τηλεγράφη-

836. Αγ. Παπαζαχαρίου, «Εκλογαί και πρόσφυγες», 16 Νοεμβρίου 1923.

837. «Πρόσφυγες και εκλογαί», 17 Νοεμβρίου 1923. – «Ο λαός επιθυμεί προ παντός ησυχίαν», 30 Νοεμβρίου 1923.

838. «Η κηδεμονία των προσφύγων», 5 Δεκεμβρίου 1923.

839. «Ανίερος εκμετάλλευσις», 19 Σεπτεμβρίου 1923.

μα αναφέρεται σε δηλώσεις του πρωθυπουργού της Αγγλίας «περί των κινδύνων, εις οποίους εκθέτουν την Ελλάδα επιδιώκοντες σήμερον εγκαθίδρυσιν Δημοκρατίας». Ιδίως ο προσφυγικός κόσμος, «όστις αναμένει σωτηρίαν εξ εκδοθησομένου εν Αγγλία δανείου, δέον σταθμίση καλώς συνεπείας οικονομικού αποκλεισμού, όν σαφώς υπαινίσσεται ο άγγλος Πρωθυπουργός και οφείλει μη παρασυρθή εις άκαιρον δημοκρατικόν πείραμα...». ⁸⁴⁰

Σε άρθρο του Σ. Τριανταφυλλίδη, που δημοσιεύεται τον Απρίλιο του 1925, τονίζεται ότι «...η κυριωτέρα αιτία της αποτυχίας του Εποικισμού, είναι διότι η Επανάστασις και Κυβερνήσεις αυτής κατέστησαν το προσφυγικόν ζήτημα υπόθεσιν κομματικήν... Αυτό ήτο έγκλημα, και έφερε καταστρεπτικά αποτελέσματα. Αφήρεσαν από αυτό τον εθνικόν, τον Πανελλήνιον χαρακτήρα, τον οποίον έχει, το έκαμαν οικογενειακήν υπόθεσιν του Βενιζελισμού... Διά να γίνουν οι πρόσφυγες εκλογικόν υλικόν προς ενίσχυσιν του Βενιζελισμού... Αλλ' η πολύτιμος εκείνη περιουσία των 60 χιλιάδων μουσουλμανικών οικογενειών εχάθη, διηρπάγη, εξηφανίσθη, διότι όλοι... εφρόντιζον δι' εκλογικά βιβλιάρια των προσφύγων και διά τον πλουτισμόν των επιτηδείων...». ⁸⁴¹

Λίγους μήνες αργότερα το Φως, αφού χαρακτηρίζει τον βενιζελισμό υπεύθυνο της δεκαετούς εσωτερικής ανωμαλίας και εχθρό της κυβέρνησης του Πάγκαλου, διακηρύττει ότι «η θέσις... κάθε τιμίου Έλληνοσ είνε παρά το πλευρόν της Κυβερνήσεως, εφ' όσον βεβαίως αυτή θα επέμεινε εις την αρχήν της όπως προσφύγη εις μεγάλας και εθνικάς αποφάσεις, αίτινες θα ησφάλιζον καλύτερον μέλλον εις την Ελλάδα. Ο Ελληνικός λαός αναμένει την τελευταίαν και ηρωικήν χειρονομίαν της Κυβερνήσεως, ήτις θα έθετε τέρμα εις την δεκαετή εσωτερικήν ανωμαλίαν και θα επέφερε την γαλήνην και την συναδέλφωσιν εις την χώραν». ⁸⁴²

2. Οι δημοτικές εκλογές του 1925

Στις δημοτικές εκλογές του Οκτωβρίου του 1925 –τις πρώτες δημοτικές εκλογές στη Θεσσαλονίκη– το Φως υποστήριξε τον Νικόλαο Γερμανό, προβάλλοντας το σύνθημα «Έργα-Λαός-Γερμανός». ⁸⁴³ Κατά την εφημερίδα, οι πρόεδροι και σύμβουλοι των Συνομοσπονδιών και Ομοσπονδιών, που στη συνέλευσή τους «έκριναν και απεφάσισαν μεταξύ τριών υποψηφίων της ιδικής των κομματικής δυναστείας (Αγγελάκης, Συνδίκας, Καρβωνίδης)», «εσκέφθησαν ως συγγενολόγι και όχι ως πολίται έχοντες υποχρέωσιν... να συγκαλύψωσι κάπως τον φανατισμόν, όστις εμπνέει και κανονίζει αυτών τας αποφάσεις». ⁸⁴⁴ Όσον αφορά στον προσφυγικό κόσμο, το Φως θεωρεί ότι «είναι τραγικόν το συμβεβηκός, διότι οι πρόσφυγες μετά τριετή συμβίωσιν μεταξύ του παλαιότερου ελληνικού πληθυσμού, παρίστανται και πάλιν πολιτικώς κηδεμονευόμενοι και υπό των ολίγων χρησιμοποιείται η ψήφος αυτών... ως ανθρωπίνων μαζών κινουμένων, ζώντων και ψηφίζόντων κατ' επιταγήν». ⁸⁴⁵ Παρόλα αυτά, ο αρθρογράφος εναποθέτει τις ελπίδες του στην ορθοφροσύνη του κόσμου αυτού: «Αι επικείμεναι εκλογαί παρέχουν την ευκαιρίαν εις τους νέους συμπολίτας να αποδείξουν, ότι έπαυσαν πλέον να αποτελούν μάζας ετεροκινήτους, αλλ' ότι ανέκτησαν την ελευθερίαν της σκέψεως και την ελευθερίαν της διαθέσεως της ψήφου αυτών κατά βούλησιν». ⁸⁴⁶

Η εκλογή του Μηνά Πατρίκιου στις εκλογές της 26^{ης} Οκτωβρίου αποτέλεσε για το Φως ένδειξη ότι «ο λαός, γηγενής και προσφυγικός, εσοιχάθηκε πλέον τα κόμματα, τους Κομματάρχας και τους εκμεταλλευτάς της Προσφυγικής Συνομοσπονδίας. Δεν αισθάνεται κανέναν ενθουσιασμόν και καμμίαν εκτίμησιν διά τους σημερινούς αρχηγούς των κομμάτων, διά τους κενοδόξους κομματάρχας, διά τους προσφυγοπατέρας των Ομοσπονδιών... Ζητά ανεξαρτησίαν, θέλει να εκλέγη μόνος του τους άρχοντάς του και δεν ανέχεται να διορίζουν τους δημάρχους και τους δημοτικούς συμβούλους οι καγκελάριοι των κομμάτων... Μετά πολυνηκτίους διασκέ-

840. «Βαρουσήμαντον τηλ/φημα του κ. Πάλλη. Εφιστά ιδιαιτέρως την προσοχήν του λαού επί δηλώσεων του Άγγλου πρωθυπουργού», 17 Νοεμβρίου 1923.

841. Σοφ. Τριανταφυλλίδη, «Άρθρον του Σοφ. Τριανταφυλλίδου. Το προσφυγικόν ζήτημα», 18 Απριλίου 1925.

842. «Οι συνομώται», 8 Αυγούστου 1925.

843. «Άνευ σκοπού και προγράμματος», 14 Οκτωβρίου 1925.

844. «Οι προσφυγοπατέρες», 14 Οκτωβρίου 1925.

845. «Το καθήκον των προσφύγων», 15 Οκτωβρίου 1925. – Πρόσφυξ, «Ίδέ οι άνθρωποι», 23 Οκτωβρίου 1925.

846. «Οι πρόσφυγες εκλογείς», 12 Οκτωβρίου 1925.

ψεις, ηυδόκησεν η ερίτιμος Συνομοσπονδία των προσφύγων, να παραγγείλη εις τους 40 χιλιάδας πρόσφυγας εκλογείς όπως ψηφίσουν τους δύο Βενιζελικούς υποψηφίους, Αγγελάκη η Συνδίκαν, να μαυρίσωσι δε τους άλλους υποψηφίους, αλλ' οι Πρόσφυγες όχι μόνον δεν υπακούουσι εις τας διαταγάς των Προσφυγοπατέρων αλλά και προς πείσμα αυτών έδωκαν όλας τας ψήφους των εις τον κ. Πατρίκιον, έναν άγνωστον δικηγόρακον, διότι ακριβώς ουδείς ισχυρός και ουδείς κομματάρχης τον επροστάτευε και ουδέν αυτοκίνητον περιήγαγε ανά την πόλιν τας εικόνας του και τα προγράμματά του. Πόσον μεγαλοπρεπής και αξιοθαύμαστος μας παρουσιάζεται η πρώτη αύτη εκδήλωσις της λαϊκής Κυριαρχίας εναντίον της προπετούς αναμίξεως των αρχηγών εις τας Δημοτικάς εκλογάς... Και διά τούτο επιδοκιμάζομεν και επικροτούμεν την λαϊκήν ψήφον της Κυριακής. Δί' αυτής καταλύονται οι κομματάρχαι και οι προσφυγοπατέρες. Οιωνός άριστος».⁸⁴⁷

3. Η πολιτική οργάνωση των προσφύγων

Τον Σεπτέμβριο του 1926 η κίνηση για τη συγκρότηση Παμπροσφυγικού Συνεδρίου θεωρείται ως «ασφαλές εχέγγυον ότι ο προσφυγικός κόσμος, αμέτοχος των παθών των προσφυγικών κομμάτων, θα αποκτήση ιδικήν του αντιπροσωπείαν, αγνήν και φιλοπάτριδα...».⁸⁴⁸ Όταν οι ταγοί των προσφύγων φλερτάρουν με την ιδέα της αποχής από τις εκλογές, το Φως επισημαίνει ότι η λύση του προβλήματος δε βρίσκεται στην αποχή αλλά στην επιλογή προσφύγων αντιπροσώπων, ώστε να δημιουργηθεί στη Βουλή πραγματική προσφυγική αντιπροσωπεία.⁸⁴⁹

Σαφές σημάδι της πολιτικής μεταστροφής των προσφύγων θεωρείται, τον Φεβρουάριο του 1926, η απόφαση των προσφυγικών οργανώσεων να μην τελέσουν μνημόσυνο υπέρ των φονευθέντων στη Μικρά Ασία και τη Θράκη την ημέρα τέλεσης του μνημοσύνου του βασιλιά Κωνσταντίνου. Όπως εξηγεί ο αρθρογράφος, η απόφαση αυτή «αποδεικνύει ότι ο προσφυγικός κόσμος έπαυσε να είναι ασυνείδητον όργανον εις χείρας ωρισμένων ανθρώπων, οίτινες των εξεμεταλλεύθησαν πολιτικώς. Οι κύριοι αδιάλλακτοι πατριώται παντός Βενιζελισμού πιστεύομεν ότι θα συνετισθούν από την ψυχρολουσίαν αυτήν των προσφύγων».⁸⁵⁰

Τον Απρίλιο του 1926, εν όψει των προεδρικών εκλογών, το Φως τάσσεται υπέρ του Παγκάλου και κατά του κοινού υποψηφίου Φιλελευθέρων και Λαϊκών, Κωνσταντίνου Δεμερτζή. Σε σχετικό άρθρο πρόσφυγα δημοσιογράφου, οι Δεμερτζής και Πάγκαλος σκιαγραφούνται ως εξής: «Ο πρώτος, αρτηριοσκληρωτικός, δίσελπις, οπισθοδρομικός, διεφθαρμένος, υπόσχεται τον μαρασμόν της Ελλάδος. Ο δεύτερος, άλκιμος, υγιής, εύρωστος, εύελπις, υπόσχεται να χύση νέους χυμούς, νέαν ζωήν εις το σώμα της πατρίδος. Αυτό ας σκεφθούν οι Μικρασιάται και Θράκαι ως Έλληνες». Εξάλλου, οι πρόσφυγες πρέπει να αναλογισθούν ότι «ο κ. Δεμερτζής και οι περι αυτών... είναι εκείνοι οι οποίοι υπήρξαν διά τους πρόσφυγας πάντοτε άστοργοι και εγκληματικώς αδιάφοροι, ότι χάριν των συμφερόντων των φίλων εσφαγίασαν ουχί άπαξ τα προσφυγικά τοιαύτα, και ότι αν υπάρχη σήμερα μία μερίς κόσμου πονούσα τους πρόσφυγας, η μερίς αύτη προέρχεται από τον στρατιωτικόν κόσμον, ούτινος εκλεκτός είναι ο ένδοξος αρχιστράτηγος και δημιουργός της στρατιάς του Έβρου... Ψήφος κατά του κ. Παγκάλου είναι ψήφος κατά της πατρίδος. Τίς πρόσφυξ θα θελήση να πλήξη την πατρίδα του;».⁸⁵¹ Η εφημερίδα η ίδια δηλώνει λίγες μέρες πριν τις εκλογές την πίστη της στη νίκη του Παγκάλου, ο οποίος υποστηρίζεται συλλήβδην από τον προσφυγικό και τον αντιβενιζελικό κόσμο.⁸⁵²

Η απόφαση της κατάρτισης αμιγών προσφυγικών συνδυασμών πριν από τις εκλογές του Οκτωβρίου

847. «Κατέλυσε τους κομματάρχας & προσφυγοπατέρας», 27 Οκτωβρίου 1925. Βλ. επίσης: Ι. Πασαλίδης, «Γύρω από τας δημοτικάς εκλογάς. Η σημασία της εκλογής του κ. Μηνά Πατρκίου», 28 Οκτωβρίου 1925.

848. «Η Παμπροσφυγική παράταξις», 17 Σεπτεμβρίου 1926.

849. «Η προσφυγική αποχή», 21/19/1926.

850. «Οι πρόσφυγες», 10 Φεβρουαρίου 1926.

851. Π. Καψής, «Επί των εκλογών. Το καθήκον των προσφύγων», 2 Απριλίου 1926.

852. «.. Εάν και εις τους δύο τούτους παράγοντας υπολογίσωμεν και την ομοφώνως εκδηλωθείσαν γνώμην του προσφυγικού κόσμου υπέρ της υποψηφιότητος του κ. Παγκάλου, δεν θα είμεθα μακράν της πραγματικότητος, μαντεύοντες ότι η προσεχής Δευτέρα θα εμφανίση τους συνασπισθέντας κολεούς άνευ κολλιπτέρων πτερύγων και γυμνούς πάσης εκλογικής δυνάμεως». «Γυμνούς κομματικής δυνάμεως», 3 Απριλίου 1926.

του 1926 στη συνέλευση των προσφύγων της Καβάλας συναντά την υποστήριξη του Φωτός. Σε άρθρο του Κασ. Κυριακίδη στο *Φως* επισημαίνεται ότι ο κ. Εξηντάρης πρέπει να καταλάβει πως οι αποφάσεις αυτές «ουδέν τι το νέον απετέλουν, αλλ' ήσαν και είνε απήχησις μιας δικαίας λαϊκής αγανακτήσεως και κατακραυγής του ενός τετάρτου του πληθυσμού του Κράτους, την οποίαν μόνον άνθρωποι εθελουφλούντες και μηδέποτε δοκιμάσαντες τας πικρίας και τα μαρτύρια της προσφυγικής τραγωδίας θα παρεγνώριζον». Και αφού περιγράφει ως αναξιοπρεπέστατη για τη νοημοσύνη των προσφύγων την “μονοπωλιακή υπαγωγή” στους βενιζελικούς, ο Κυριακίδης καταλήγει: «Συνεπώς έγκλημα θα απετέλει το να οδηγώμεθα ως πρόβατα επί σφαγήν ακολουθούντες με τυφλά μάτια τον κ. Εξηντάρην και τους οπαδούς του και ουχί το να συσπειρούμεθα περίξ των αμιγών προσφυγικών συνδυασμών προς επίλυσιν των ζητημάτων και προς σωτηρίαν μας».⁸⁵³

Από την πλευρά του, ο αρθρογράφος του Φωτός υπογραμμίζει: «Ο πρόσφυξ πρέπει να παύση πλέον να είναι επαίτης του δικαίου του και αναμένη την ελεημοσύνην διά χειρός Καφαντάρη ή Παπαναστάση να λάβη ό,τι δικαιούται να λάβη. Θα παύση δε να επαιτή όταν αντιπροσωπευθή δι' ιδίων αντιπροσώπων, οι οποίοι υπεράνω του κομματικού συμφέροντος του Καφανταρικού Κόμματος ή του τοιούτου του κ. Παπαναστάση θα θέσουν το προσφυγικόν συμφέρον».⁸⁵⁴

Το ίδιο χρονικό διάστημα, σε επιστολή-άρθρο του ο Αλέξανδρος Πάλλης διατυπώνει την άποψη ότι οι υποσχέσεις του Βενιζέλου για την έκδοση των προσφυγικών ομολογιών πριν από τις εκλογές –υπό την απειλή της αποχής των προσφύγων από τις εκλογές– αποτελεί καθαρή προεκλογική δημοκοπία, με σκοπό την εξασφάλιση ψήφων. Η επίλυση του ζητήματος εντός των ειρημένων χρονικών ορίων είναι αδύνατη. Και καταλήγει ο Πάλλης: «Δεν πιστεύω οι πρόσφυγες να είναι τόσο απλοϊκοί και να εξαρτήσουν την ψήφον των υπό τοιούτου είδους υποσχέσεις, αι οποίαι παρέρχονται εύκολα διότι δεν κοστίζουν τίποτε».⁸⁵⁵

4. 1927: Η πολιτική μεταστροφή των προσφύγων

Στα τέλη του 1927, το *Φως* τείνει πλέον να ταυτίσει την ορθοφροσύνη με την φιλοβασιλεία και την προσήλωση στο Λαϊκό Κόμμα. Είναι άξιο προσοχής ότι η προσήλωση αυτή της εφημερίδας “επισύρει” και τη στρόφη των προσφύγων στους Λαϊκούς. Την ίδια εποχή, λοιπόν, «και οι πρόσφυγες συνέρχονται». Δηλαδή και από τον προσφυγικό κόσμο «ήρχισε να γίνεται αντιληπτή η αλήθεια, καθ' ήν αίτιος και της των προσφύγων καταστροφής, την οποίαν υπέστη ο ατυχής και ανθών άλλοτε ελληνισμός της Τουρκίας και της κακοδαιμονίας εις την οποίαν σήμερον διατελεί ο τόπος μετ' αυτόν δε και οι πρόσφυγες, είναι αποκλειστικώς και μόνον ο βενιζελισμός...».⁸⁵⁶ Παράλληλα, όμως, εκφράζεται και η απαισιόδοξη άποψη ότι «... ακόμη δεν αφυπνίσθη δέοντως ο προσφυγικός κόσμος και μέχρι κομματικής και πολιτειακής διαπαιδαγωγήσεως οφείλει να υποκύψη τον αυχένα του επί τινά έτη ακόμα εις τους επιτηδείους ψηφοθήρας πολιτευτάς και ηγέτας...».⁸⁵⁷

Τον Δεκέμβριο του 1927 ο Φιλ. Νικολαΐδης απευθύνει στους προέδρους των προσφυγικών οργανώσεων Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης οργισμένη έκκληση για ανασύνταξη και κοινή δράση. Ο επιφανής δικηγόρος καταγγέλλει την αδράνεια των προσφύγων Θεσσαλονίκης και τον εκφυλισμό των ηγετών τους σε πολιτικολόγους, σε βουβά και τυφλά όργανα των πολιτικών: «Την προσφυγικήν μας ιδιότητα, έχει απορροφήση η πολιτική ημών ιδιότης, τώρα δεν σκεπτόμεθα ως πρόσφυγες αλλά ως κομματικοί παράγοντες, οι αρχηγοί και οι ηγέται μας έχουσι θέσει φύμωτρα εις τα στόματά μας και δεν δυνάμεθα ν' ανοίξωμεν αυτά...». Μεταξύ των ηγετών των προσφύγων βασιλεύουν πλέον η φιλοπρωτία και η άμιλλα για τα οφφίκια. Απαραίτητη προϋπόθεση για την επίλυση των προσφυγικών ζητημάτων θεωρείται η σύμπτυξη σε μία ισχυρή και ενιαία

853. «Από την Καβάλλαν. Δηλώσεις Κασσάν. Κυριακίδου. Οι πρόσφυγες δεν θα επαιτούν», 7 Οκτωβρίου 1926.

854. «Οι αμιγείς προσφυγικοί...», 7 Οκτωβρίου 1926.

855. «Πολιτικά φυσιογνωμία. Ο κ. Αλέξ. Πάλλης θεωρεί δημοκοπία τας υποσχέσεις διά προσφυγικάς ομολογίας», 21 Σεπτεμβρίου 1926.

856. «Ολόκληρος ο ορθόφρον λαός της Ανατολικής Μακεδονίας εκκολάπτει ιδέας ζωηράς φιλοβασιλείας. Αι εντυπώσεις του βουλευτού κ. Κρανιωτάκη από τα αισθήματα του λαού της Καβάλλας», 30 Οκτωβρίου 1927. – «Ο κ. Τσαλδάρης ανεχώρησε εις Αθήνας. Απέρχεται ικανοποιημένος από τας εκδηλώσεις του λαού», 7 Νοεμβρίου 1927.

857. Θεατής, «Εξ αφορμής της αυριανής προσφυγ. συγκεντρώσεως. Χειραφέτησις προσφύγων», 17 Δεκεμβρίου 1927.

προσφυγική οργάνωση, η οποία θα επιβληθή στους πολιτικούς.⁸⁵⁸ Τον ίδιο μήνα ο μόνιμος συντάκτης του *Φωτός* στην Αθήνα ανακοινώνει με περισσή αγαλλίαση την ανάπτυξη «ενδοπροσφυγικής αντιβενιζελικής κινήσεως». Το γεγονός θεωρείται φυσιολογική συνέπεια της εκμετάλλευσης του προσφυγικού ζητήματος από τον βενιζελισμό, της κατασπατάλησης εκατομμυρίων λιρών, του νεποτισμού και της έκβασης του ζητήματος των αποζημιώσεων.⁸⁵⁹

5. Οι εκλογές του 1928

Στις παραμονές των εκλογών του 1928 το *Φως*, που υποστηρίζει με ζήλο το Λαϊκό Κόμμα, περιγράφει κάτω από πηχιαίους και πλήρεις ενθουσιασμού τίτλους την αποθέωση του Τσαλδάρη από γηγενείς και πρόσφυγες κατά τις προεκλογικές περιόδους του. Τα στοιχεία που προβάλλονται ιδιαίτερα κατά την περιγραφή των εκδηλώσεων αυτών είναι ο συμφιλιωτικός ρόλος του Λαϊκού Κόμματος, η διαριετική πολιτική του Βενιζέλου και το όνειδος της ύπαρξης αστέγων προσφύγων. Οι περιγραφές συνοδεύονται από τεράστιες φωτογραφίες που επιβεβαιώνουν τα γραφόμενα.⁸⁶⁰ Και ενώ ο Τσαλδάρης αποθεώνεται από τους πρόσφυγες, ο Βενιζέλος αποδοκιμάζεται αγρίως. «*Να φύγη ο δολοφόνος. – Εσύ μας κατέστρεψες*», φέρονται να φωνάζουν μενόμενοι οι πρόσφυγες κατά τις περιόδους στους συνοικισμούς.⁸⁶¹ Στην Κορινθία ο Βενιζέλος «*αντί ψήφων εύρε σανίδα ετοιμούς να κινηθούν κατ' αυτού*».⁸⁶² Σε ομιλία του, που δημοσιεύεται στο *Φως*, ο πρόσφυγας υποψήφιος του Λαϊκού Κόμματος Σιμιτόπουλος χαρακτηρίζει τον Βενιζέλο «*αιματηρό δολοφόνο, εγκληματία και εκβιαστή*». Κατά τον ίδιο, η θέση των προσφύγων δεν είναι με τον Βενιζέλο, τον υπεύθυνο για τον εκπατρισμό τους και την παραμονή τους ακόμα σε ανήλιαγα και ετοιμόρροπα οικήματα, αλλά στο Λαϊκό Κόμμα, το οποίο συμβολίζει την ενότητα και θα επιλύσει τα ζητήματά τους.⁸⁶³

Παράλληλα, ο τέως υπουργός του Λαϊκού Κόμματος Αθανάσιος Αργυρός μιλά στο *Φως* περί δικτατορικών βλέψεων του Βενιζέλου και τρομοκράτηση των αφελών προσφύγων: «*Και οι άνθρωποι εφ' όσον ημπορούν να χωνεύουν τας ανοησίας του πνιγμού και του εμπρισμού των υφ' ημών, έχουν δίκαιον να γράφουν εις τα παλαιά των τα παπούτσια τας πολιτικάς ελευθερίας του ελληνικού λαού και να ψηφίσουν δυνάστην και τύραννον της Ελλάδος τον Βενιζέλον, διότι εφ' όσον τουλάχιστον τον ψηφίζουν, δεν υπάρχει φόβος να τους κάψη με πετρέλαιον ουδέ να τους ξεριζώση και εκ του Ελληνικού εδάφους διά να τους στείλη, δεν ξέρω πού αλλού, πρόσφυγας εκ νέου...*».⁸⁶⁴

Το ίδιο διάστημα και στο πλαίσιο πάντα του προεκλογικού αγώνα, το *Φως* δημοσιεύει σειρά άρθρων υπό τον τίτλο «*Από την δράσιν του επιδρομέως. Αι συμφοραί των προσφύγων και ο Ελευθέριος Βενιζέλος*».⁸⁶⁵ Γράφει η εφημερίδα παρουσιάζοντας τη μελέτη της: «*Ποίος πρόσφυξ σήμερον αναμετρών τα αποτελέσματα της απελευθερωτικής εκστρατείας του ελληνικού στρατού εν Μ. Ασία, δεν προσφέρει... την βέβηλον αλλά δικαίαν κατάραν κατά της στιγμής καθ' ήν ούτω απαρασκευώς και αμελετήτως απεβιβαζόμεθα εις τα εδά-*

858. Φιλ. Νικολαΐδης, «Προς τους Προέδρους των Προσφυγικών Οργανώσεων Ανατολικής Μακεδονίας-Θρακίας», 4 Δεκεμβρίου 1927. Βλ. επίσης του ιδίου, «Τα δίκαια των προσφύγων», 24 Νοεμβρίου 1927.

859. Έλλην, «Ενδοπροσφυγική αντιβενιζελική κίνησις», 21 Δεκεμβρίου 1927.

860. «Ο λαός της Θεσ/νίκης εν εξάλλω ενθουσιασμό απετίναξε χθες τον μαύρον ζυγόν και την βενιζελικήν τυραννίδα. Η ιστορική ημέρα της αποθεώσεως υπό γηγενών και προσφύγων του αρχηγού του Λαϊκού Κόμματος κ. Π. Τσαλδάρη. Οι Βενιζελικοί μπράβοι απογοητευθέντες επετέθησαν την νύκτα κατά των γραφείων *Φωτός* και Λαϊκής Λέσχης», 13 Αυγούστου 1928. – «Ο λόγος του αρχηγού του Λαϊκού Κόμματος κ. Π. Τσαλδάρη. Είνε αισχύνη και όνειδος διά το κράτος ότι δεν συνεπληρώθη ακόμη η εγκατάστασις του προσφυγικού κόσμου», 13 Αυγούστου 1928. – «Ο κ. Τσαλδάρης απευθύνει διάγγελμα προς τον Μακεδονικόν λαόν. Επετεύχθη η ενιαία εμφάνισις του αντιβενιζελικού κόσμου», 14 Αυγούστου 1928.

861. «Ο Βενιζέλος απεδοκιμάσθη αγρίως εις τους προσφυγικούς συν/σμούς. “*Να φύγη ο δολοφόνος. – Εσύ μας κατέστρεψες*”», 13 Αυγούστου 1928.

862. «Το πρώτον μάθημα», 17 Ιουλίου 1928.

863. «Ο πρόσφυξ λαϊκός υποψήφιος κ. Σιμιτόπουλος προς τον προσφυγικόν κόσμον», 15 Αυγούστου 1928.

864. «Εδώ αρχίζει ο προεκλογικός αγών. Χαιρετισμός της Παλαιάς προς την Νέαν Ελλάδα. Η θέσις των προσφύγων έναντι του Βενιζελισμού. Δηλώσεις του τέως υπουργού κ. Α. Αργυρού», 15 Ιουλίου 1928.

865. «Από την δράσιν του επιδρομέως. Αι συμφοραί των προσφύγων και ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Μερικαί σελίδαι προσφάτου ιστορίας», 19 Ιουλίου 1928.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ
ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ Δ/ΣΙΣ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Πρωτ. 7959
Δ.Υ. 260
Α.Υ. 26
Α.Υ. αριθ.
Γραφείον
Συν/σιμός

**ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ
ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΛΑΒΗΣ ΟΙΚΙΣΚΩΝ ΔΕΧΑΤΕΓΚΕ**

Εν Γκιρμπασί, σήμερα την 30ην Ἀπριλίου 1927 ὁ ὑπογεγραμμένος
ὀφείτω Βαλασιώ, ὑπάλληλος Γ.Ε.Κιλκίς, ἐνεργῶν κατόπιν τῆς ὑπ' ἀριθ.
110967/9204 Διαταγῆς τῆς Γ. Δ. Ε. Μ. καὶ τῆς ὑπ' ἀρ. 1855/20 τοῦ γραφείου
Σ.Π.Κιλκίς, προσέβην εἰς τὴν παράδοσιν τῆς κίτῳ περιγραφομένης οἰκίας Δεχάτεγκε
εἰς τὸν πρόσφυγα Χουρμουζιάδης Θεὸς Ἰωάννη κίτοχον τοῦ ὑπ' ἀριθ. 91127
βιβλικρίου καὶ κατχόμενον ἐκ τοῦ χωρίου Κασταλέου τῆς Ἰπποδοικίσεως
Βαλασιῶ καὶ περιφερείας Θρακίης

Τύπος οἰκίσκου A
Συνολικὴ ἀξία οἰκίσκου μὲ : *
1) Ἐπένδυσιν δι' ἐργολάβων . . . . .
2) » διὰ δανείων . . . . .
Ἐκτασίς οἰκοπέδου . . . . .
Ἀξία οἰκοπέδου . . . . .
Συνολικὴ ἀξία χρεώσεως . . . . .

Τετραγών μέτρα	Ἀξία εἰς Δραχ	Ἰσότιμον Εἰς Λίρας Ἀγγλ	Μέση κτηρ Λίρας
	18200	63.636	286
			286
600			
	500	1.748	
	δρ. 18700	£ 65.384	

Κεκαλυμμένη ἐπιφάνεια Τύπος Α' 35,70 τ.μ. Τύπος Β' 47,05 τ.μ. Τύπος Δ' 52,85 τ.μ.
Χῶρος οἰκίσκου εἰς Κυβ. μ. » Α' 97,65 κ.μ. » Β' 128,75 κ.μ. » Δ' 150,70 κ.μ.

ΔΗΛΩΣΙΣ

Ὁ κίτῳ ὑπογεγραμμένος πρόσφυγ Χουρμουζιάδης Θεὸς Ἰωάννη
δηλῶ ὅτι παρέλαβον ἤν ὡς ἔνω περιγραφομένην οἰκίαν καὶ ἀποδέχομαι τὴν ἀξίαν αὐτῆς
ἐκ λιρῶν Ἀγγλίαις £ 65.384 / 00

με ὕπερ πωρὸν δέχομαι
νὰ χρεωθῆ ἢ μερὶς μου καὶ ἀντιγνωρίζω ὅτι δὲν δικαιούμαι νὰ πρὸχωρήσω εἰς οἰονδήποτε
εἶσαν τὴν κατοχὴν ἢ χρῆσιν αὐτῆς ἄνευ ἐγγράφου ἀδείας εἰδικῆς τῆς Γ. Δ. Ε. Μ.

Ο ΠΑΡΑΔΟΥΣ

ΔΙΑ ΤΟΝ ΑΓΡΑΜΜΑΤΟΝ Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ο ΠΑΡΑΛΑΒΩΝ

Βαλασιώ

Χουρμουζιάδης

* Οἱ τίμοι τῶν οἰκίσκων Δεχάτεγκε ἐπισημάνθησαν, εἴτε ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν ἀκρίβειαν μὲ τοὺς ἐργολάβους κτλ, εἴτε ἀπὸ τοὺς πρόσφυγους μὲ δάνεια, καὶ
τοὺς οἰκίσκους καὶ τὴν ἀκρίβειαν ἢ ἀκρίβειαν.
1) Ἐπένδυσιν δι' Ἐργολάβων
Αἱ τίμοι τῶν οἰκίσκων καὶ τῶν οἰκιστῶν ἀπὸ τοὺς ἐργολάβους διακρίνον γὰρ κατὰ τὸν τύπον χωριστά, ἀπὸ 14.000 ἕως 18.500 διὰ τὸν τύπον Α, ἀπὸ 16.500
ἕως 21.000 διὰ τὸν τύπον Β' καὶ ἀπὸ 20.200 ἕως 25.500 διὰ τὸν τύπον Δ.
Καὶ ἡ διαφορὰ αὐτῆς προέχεται ἀπὸ τὸ ὅτι, ἄλλο αἰτίαι ἔχουν ὀφθαλμοί, ἄλλο εἶχαν ἐπιπέδους (κακοὶ ἀσπίδων), ἄλλο ἔχουν κλίνας, ἄλλο
εἶχαν κλίματα μὲ τοῖς ἄλλοις, ἄλλο ἀπὸ κλιτῶν διόλου καὶ ἄλλο ἀπὸ τοιμητιστοῦ. Ἐπιπλέον οἱ ἄλλοι ἔχουν κλίμα κατὰ παραπάνω ἀκρίβειαν, εἴτε οἱ
τοκοδοκίαι καὶ ἐπισημάνθησαν—ὅπως τὸ κλίμα μὲς ὅπως—εἴτε ἡμεῖς ἐπισημάνθησαν γὰρ τὸ κλίμα ἀσπίδων ἀπὸ κλίμα, εἴτε οἱ κλίματα τοῖς ἄλλοις καὶ
κλίμα (κακοὶ ἀσπίδων), εἴτε οἱ κλίματα γὰρ νὰ παρασῶν ὁ ὀφθαλμὸς, εἴτε τὸ κλίμα μὲ Κερκελίνθου, εἴτε οἱ κλίμα ἔχουν κλίμα κλίματα ἀκρίβειαν
ἀπὸ κλίμα καὶ ἔπειτα, εἴτε οἱ τοκοδοκίαι ὅπως τὸ ὄνομα μὲς ὅπως εἰ καὶ κατὰ ἀκρίβειαν κλίματα τοκοδοκίαις τὰ ἔχουν μόνον τοὺς οἱ πρόσφυγους, μὲ
κλίμα ἢ ἐπισημάνθησαν, εἴτε οἱ κλίματα, τὰ ἄλλοι, καὶ ὅμοια, καὶ ἔπειτα καὶ οἱ πρόσφυγους μόνον τῶν. Ἐπιπλέον ἀπὸ τῶν κλίμα, οἱ κλίμα
ἔχουν κλίμα οἱ τίμοι γὰρ διαφορὰς κακοδοκίαις καὶ δεύτην ἀκρίβειαν ὀφθαλμῶν ἢ καὶ γὰρ ὄχι καὶ κατὰ κλίμα κλίμα.
Ἐπισημάνθησαν ἀπὸ τῶν οἰκίσκων εἶναι χρεωμένοι καὶ μὲ ἕνα δάνειον εἰς χρέος καὶ ὄμοια καὶ ὄμοια ἕως 1800 δρχ. διὰ τὸν τύπον Α' 1500 διὰ
τὸν τύπον Β' καὶ 1300 διὰ τὸν τύπον Δ. Γ' ἀπὸ τῶν λατομῶν ἰλιμῶν γὰρ κατὰ αἰτίαι χωριστά καὶ εὐθείας ἢ πραγματικῆς ἀξίας καὶ μόνον γὰρ νὰ χρεωθῆ
εἰς τὸν πρόσφυγα.
2) Ἐπένδυσιν διὰ δανείων
Αἱ τίμοι κατόπιν τῶν οἰκιστῶν Δεχάτεγκε καὶ ἐπισημάνθησαν ἀπὸ τοὺς πρόσφυγους μὲ δάνεια καὶ ἔχουν χρεωθῆ ἢ μὲ τὰ δάνεια αὐτῶν, διακρίνον
γὰρ κατὰ τὸν τύπον χωριστά ἀπὸ 10.100 ἕως 12.479 διὰ τὸν τύπον Α' ἀπὸ 12.100 ἕως 12.500 διὰ τὸν τύπον Β' καὶ ἀπὸ 14.700 ἕως 19.500 διὰ τὸν τύπον Δ.
Καὶ αὐτὸ συμβαίνει, γιὰτι ἄλλο αἰτίαι ἔχουν ὀφθαλμοί, ἄλλο ἐπιπέδους, ἄλλο κλίμα καὶ ἄλλο κλίμα καὶ ὄμοια καὶ χωριστά ἀπὸ μόνον.
Τὰ οἱ κλίμα αἰτίαι ἔχουν καὶ κατὰ μικρὰς παραπάνω ἀκρίβειαν.
Γὰρ τὰ κλίμα αἰτίαι εἶναι χρεωμένοι τὰ χρέος καὶ τὰ ἄλλο καὶ δάνεια γὰρ τὸ κλίμα τῶν οἰκιστῶν καὶ ἢ χρέος, ὅμοια ἕως 1500
τὸν τύπον Α', 1.400 δρχ. γὰρ τὸν τύπον Β' καὶ 1.310 δρχ. τὸν τύπον Δ.

Γενικὴ Διεύθυνση Εποικισμοῦ Μακεδονίας, 30 Ἀπριλίου 1927. Πρωτόκολλο παραδόσης-
παραλαβῆς οἰκίας στο Γκιρμπασέλ Κιλκίς, σε πρόσφυγα ἀπὸ τὴν Ἰπποδοικίση Τσατάλ-
τῆς τῆς Ανατολικῆς Θρακίης. Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Πρόσφυγικῆς Ἑλληνισμοῦ, Συλλογὴ Τζιάρρα
Κωνσταντίνου.

φη της Ανατολής... Μία ιστορική ανάλυσις των γεγονότων της κρισιμωτάτης και ουσιώδους διά την όλην μικρασιατικήν υπόθεσιν εποχής εκείνης, ρίπτει πλήρες φως επί του ρόλου εκάστου λαού των πραγματικών ευθυνών επί της επακολουθησάσης μικρασιατικής τραγωδίας». Μέσα από τη γνώση των γεγονότων, το Φως ευελπιστεί ότι ο προσφυγικός κόσμος θα αναγνωρίσει έστω και αργά «τους πραγματικούς προστάτας και τους πραγματικούς σφαγείς του». ⁸⁶⁶

Στην επιχείρηση αμαύρωσης του ειδώλου του Βενιζέλου εντάσσονται και τα άρθρα, όπου προβάλλεται η ευθύνη του Βενιζέλου για την αποστολή του ελληνικού στρατού στην Ουκρανία το 1919, αποστολή που οδήγησε στην εξόντωση του ελληνισμού της Ρωσίας. ⁸⁶⁷

Παράλληλα, διατυπώνεται η θέση ότι η ανταλλαγή των πληθυσμών «εγένετο αποκλειστικώς και μόνον διά την πραγμάτωσιν των σκοπών και των σχεδίων του νεωτέρου τούτου Κρόνου όστις επέδραμε εις την Ελλάδα διά να συντρίψη ό,τι απέμεινεν όρθιον...». Ο Κρόνος αυτός (ο Βενιζέλος) «δεν εδίστασεν ούτε τας ανθούσας Ελληνικάς κοινότητας να καταστρέψη, ούτε μάζας να μετακινήση και να μετακινή ακόμη διά την δημιουργίαν του απαραίτητου εκλογικού κεφαλαίου και διά να εξοντώση και αυτούς τους φίλους του, οίτινες ηρνήθησαν να ικανοποιήσουν τας μελλοντικές φιλοδοξίας του». Δηλαδή οι πρόσφυγες αποτελούν για τον Βενιζέλο «εκμεταλλεύσιμον εκλογικόν κεφάλαιον» και τίποτε παραπάνω. Επομένως, «οι νέοι κάτοικοι της χώρας ταύτης ας ενισχύσουν τους παλαιούς –οίτινες δεν τους ηρνήθησαν ούτε στέγην, ούτε γην, ούτε χρήμα– εις την προσπάθειάν των όπως απομακρύνουν από την Ελλάδα τον άνθρωπον, όστις συμβολίζει την διαίρεσιν και το μίσος, τον αλληλοσπαραγμόν και την καταστροφήν». ⁸⁶⁸

Την 1^η Αυγούστου 1928 το Φως δημοσιεύει μία “κατά Βενιζέλον” επιστολή προσφύγων «Προς τους πρόσφυγας»: «Αδελφοί μας, ο Βενιζέλος θεωρώντας εσάς ως αγέλη, σας καλεί, διά των διαφόρων επιτηδείων και εκμεταλλευτών του ιδρώτος σας τάζοντας λαγούς με πετραχείλια να τον ψηφίσετε εις τας εκλογάς της 19^{ης} Αυγούστου. Το κυριώτερο όμως αντάλλαγμα που σας δίδει είναι τούτο: Την 1^{ην} Σ/ρίου σας διατάζει να εγκαταλείψετε, απάνω στη βράσι της εργασίας και σε παραμονές του χειμώνας... τα σπίτια σας... και να πάτε όλοι σας, από 28 έως 35 ετών, στρατιώται. Ο απαίσιος άνθρωπος διψάει από νέο αίμα και θέλει να σας ετοιμάσει για το μεγάλο σφαγείο... γιατί μόνον σε κόκκαλα νεκρών αρέσκεται να στηρίζη το θρόνο του... Πριν δώσητε τον ψήφον σας, σκεφθήτε πρώτα καλά ποίος είναι ο πραγματικός εχθρός σας, ο εχθρός των παιδιών σας... Πρόσφυγες, μαυρίσατε τον εχθρό μας που μας ξεσπίτωσε και μας έρριψε γυμνούς και πεινασμένους στους πέντε δρόμους». ⁸⁶⁹

Είναι, πάντως, αξιοσημείωτο ότι ενώ το Φως εμφανίζεται στις εκλογές του 1928 με τη σημαία της ενότητας, υποθάλλει-έως έναν βαθμό- και την περιορούσα πόλωση γηγενών και προσφύγων. Περιγράφοντας το κλίμα των ημερών, η εφημερίδα γράφει: «... Είναι η ακριβώς αντίθετος ψυχολογική κατάσταση εκείνης, εις την οποίαν ήρθε το έθνος το 1909. Τότε εδόνει το Έθνος ο ιερώτερος οργασμός. Η ιδέα της Εθνικής αποκαταστάσεως, της ηθικής εξυψώσεως, της εθνικής αναπλάσεως... Από τον οργασμόν εκείνον ανεπήδησεν η Μεγάλη γενεά. Εκείνη, ήτις έφερε τα αποτελέσματα του 1910-1915. Εκείνη, της οποίας την λατρείαν απώλεσεν από του 1915 ο Βενιζέλος... Εκείνη, ήτις αποβαλούσα αργότερον το αμπέχονον του πειθαρχικού στρατιώτου, είναι σήμερα ο ώριμος πολίτης, κρίνων και δικάζων καθαρώς αντιδρών κατ’ αυτού... Απέναντι της μάζης αυτής... θα εμφανίση ο Βενιζέλος ποίους; Τους πρόσφυγας. Αλλ’ οι πρόσφυγες δεν είναι η πρόθυμος δι’ αυτοθυσίας οιαδήποτε μάζα. Δεν έχει την αγωγήν της πολεμιστρίας Ελλάδος του 1917-1922. Τους ενδιαφέρει προ παντός η αποκατάστασις των. Εξελίχθησαν άλλωστε. Το μίσος του γηγενούς πληθυσμού κατά του κ.

866. «Από την δράσιν του επιδρομέως. Αι συμφοραί των προσφύγων και ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Μερικαί σελίδαι προσφάτου ιστορίας», 20, 21, 22, 23, 24 και 25 Ιουλίου 1928.

867. Αλκέτας, «Διά να μάθουν οι πρόσφυγες. Η εθνική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου. Αι εκστρατείαί Δαρδανελλίων και Ουκρανίας. Πώς κατεστράφη ο ελληνισμός της Ρωσίας. Αι προσπάθειαι του Λούδ Τζωρτζ. Αποκαλυπτικόν άρθρον του Μάϊλυ Εξπρές», 31 Ιουλίου 1928. – «Διά να μάθουν οι πρόσφυγες την ιστορίαν της χώρας. Η εκατόμβη της Ουκρανίας. Αναμνήσεις αξιωματικού μετασχόντος της εκστρατείας», 1 και 2 Αυγούστου 1928.

868. «Ας ενισχύσουν!», 27 Ιουλίου 1928.

869. Πολλοί πρόσφυγες, «Ο Βενιζέλος και οι πρόσφυγες», 18 Ιανουαρίου 1928. Βλ. επίσης «Είνε οι πρόσφυγες βενιζελικοί», 11 Αυγούστου 1928.

Βενιζέλου εκλόνισε τον τυφλόν αρχικώς ενθουσιασμόν των. Αναγινώσκουν και αντιβενιζελικός εφημερίδας. Εξετάζουν, πληροφορούνται, ανασκαλεύουν την ιστορίαν των τελευταίων ετών. Δεν είνε πλέον αμνός άμωμος επί σφαγήν αγόμενος. Εάν σήμερον βρίσκονται παρά το πλευρόν του, το πράττουν διότι νομίζουν κακώς, ότι μόνον διά του βενιζελισμού θα αποκατασταθούν. Συντόμως όμως θα αντιληφθούν ότι τα προβλήματα της αποκαταστάσεως των είνε εθνικά, πανελληνια και όχι αποκλειστικώς βενιζελικά... Θα γνωρίσουν εκ του πλησίον ότι Βενιζέλος θα είπη ανατροπή, πατριδοκαπηλία, νεοφασκκρατία χείρων πάσης προηγουμένης εν Ελλάδι. Εν τω μεταξύ τον κυρίως αγώνα θα διεξαγάγη ο γηγενής πληθυσμός, ο παλαιός πληθυσμός της Ελλάδος. Και θα νικήση παρασύρον ως κάρφος αχύρου όλους τους υπολογισμούς της παρανομίας, τας απάτας, την βίαν εφ' ών βασίζη ως επί άμμου το εναγές συγκρότημά του ο βενιζελισμός...». ⁸⁷⁰

Η βαρύτερη ήττα στις εκλογές της 20^{ης} Αυγούστου αποδίδεται στη διάσπαση του αντιβενιζελικού κόσμου και όχι στη δύναμη του Βενιζέλου. Παράλληλα το Φως σπεύδει να δηλώσει: «Θ' αγωνισθώμεν διά την ανάκτησιν των ελευθεριών του λαού, τας οποίας αφήρεσαν αι εκλογαί της Κυριακής. Θ' αγωνισθώμεν διά την ανόρθωσιν του Κράτους, μεταβληθέντος εις όργανον κομματικής φατριάς. Θ' αγωνισθώμεν διά την ενότητα και την αδελφωσιν του παλαιού και νέου πληθυσμού, τον οποίον εζήτησαν προχθές να χωρίσουν εις δύο αλληλοσπαρασσόμενα στρατόπεδα...». ⁸⁷¹

Είναι αξιοσημείωτο ότι την επαύριο των εκλογών η ψήφος των προσφύγων προς τους Φιλελεύθερους αντιμετωπίζεται με κατανόηση: «Δεν πρέπει να αδικούμεν τους πρόσφυγας εκλογείς διότι εψήφισαν υπέρ του Βενιζέλου και εναντίον ημών και δεν τους αδικούμεν. Εν τω προσώπω του κ. Βενιζέλου διαβλέπουν τον πολιτικόν, όστις θα εβελτίωνε την θέσιν των... Επίστευσαν ότι ο κ. Βενιζέλος θα στεγάση τας 35.000 οικογενείας των αστών προσφύγων, αίτινες ασφυκτιώσι εις τρώγλας και καταγώγια. Επίστευσαν ότι αυτός είναι ο μόνος που θα τους εξασφάλιση την πληρωμήν της υπολοίπου δόσεως των αποζημιώσεων... Εις ημάς δεν ειμπορούσαν να έχουν τοιαύτας ελπίδας... διότι... δι' ημάς και το Λαϊκόν Κόμμα το προσφυγικόν ζήτημα δέον να λυθή εν δικαιοσύνη και ισότητι με τους γηγενείς... Ας ευχηθώμεν να πραγματοποιηθούν οι πόθοι των. Να στεγασθούν και να αποκατασταθούν αποζημιούμενοι». ⁸⁷²

Παράλληλα, όμως, εξαπολύεται προς τους πρόσφυγες η μομφή για πολιτική ανωριμότητα και κακοδαιμονία, η οποία αντιδιαστέλλεται με την πολιτική ωριμότητα των γηγενών. ⁸⁷³ Η μομφή αυτή διατυπώνεται με τρόπο απόλυτα απροκάλυπτο, με αφορμή τα δάκρυα του Βενιζέλου στη Βουλή, το Νοέμβριο του 1928: «... Εδάκρυσεν ο αρχηγός των Φιλελευθέρων όπως λέγουν ότι δακρύει ο κροκόδειλος. Ανοικτοί και πρόθυμοι οι αδένες του οι δακρυγόνοι. Και οσάκις χρειάζεται κάτι με το οποίον να συγκινηθή το πλήθος το ανόητον, αντί απαντήσεων, αντί επιχειρημάτων, αφίνει να ρεύσουν εις την ρόδινην παρειάν του ολίγα δάκρυα. Άλλοτε, όταν ήθελε να παρασύρη τον λαόν εις πόλεμον, μετέβη εις την Λέσβον... αντίκρυσε τα μικρασιατικά παράλια και εδάκρυσε. Και ο λαός συνεκινήθη και τον εστήριξε με την εμπιστοσύνην και τον θαυμασμόν του. Και τώρα, που ήρχισε πλέον η δυσφορία να ψυχραίνη τον φανατισμόν τον αναφλεγόμενον, κατέφυγε και πάλιν εις την δύναμιν των δακρύων ο φοβερός αυτός Αρχηγός. Αμφιβολία δεν υπάρχει πλέον ότι επί χρόνον μακρόν δεν θα καταστή δυνατόν να κακολογίσουν οι συνοικισμοί άνθρωπον, ο οποίος κλαίει με την τύχην των δεινοπαθόντων αδελφών... Το δάκρυ του Βενιζέλου... θα γίνη άρθρον, πύρινος λόγος και συζήτησις... Έρχεται πλέον η σειρά των κυβερνητικών οργάνων και των καφενειακών πρακτόρων και ρητόρων, οι οποίοι θα αναλάβουν να συγκινήσουν τα πλήθη τα αμύητα». ⁸⁷⁴

Στα τέλη του 1928, το Φως θεωρεί ότι η διαίωσιση των προσφυγικών ζητημάτων είναι το τίμημα που πληρώνουν οι τελευταίοι για την υποστήριξή τους στον Βενιζέλο. Ωστόσο και τώρα ακόμα «... μέσα εις την προσφυγικήν ολότητα ηχεί ως παιάν το όνομα του Βενιζέλου και φέγγει η προσωπικότης του, ως ήλιος. Και

870. «Εκδικήτρια εγγίζει η 20^η Αυγούστου», 23 Ιουλίου 1928.

871. «Διατί θ' αγωνισθώμεν», 22 Αυγούστου 1928.

872. «Δεν τους αδικούμεν», 23 Αυγούστου 1928. – «Συμπεράσματα επί των εκλογών. Πού οφείλεται η ήττα μας. Αι παγίδες του Βενιζελισμού», 25 Αυγούστου 1928.

873. «Η νίκη και ο λαός», 23 Αυγούστου 1928.

874. «Τα δάκρυα», 21 Νοεμβρίου 1928.

διά να παύση αυτό το θάμβος, αυτή η μέθη η προσωπολατρική, πρέπει να περάσουν μήνες μακροί, κατάφορτοι από μαύρην δυστυχίαν». ⁸⁷⁵ Η διάψευση των ελπίδων των προσφύγων αντιμετωπίζεται με σκληρότητα και ειρωνεία: «Διά να πείσουν τους πρόσφυγας να τους ψηφίσουν, οι φιλελεύθεροι εκκυκλοφόρησαν προκηρύξεις προ των εκλογών, εις τας οποίας έγραφον ότι μεταξύ άλλων εγκλημάτων των εσκέπτοντο να διαπράξουν οι αντίπαλοι των αν επετύγχανον, θα έκαιον τους συνοικισμούς των... Καίτοι όμως δεν επέτυχον οι αντίπαλοι, ήρχισαν καιόμενοι οι συνοικισμοί, υπετιμήθησαν αι ομολογίαι, αφηρέθησαν τα οικόπεδα των οικοδομικών συνεταιρισμών, εματαιώθη η ανέγερσις του συνοικισμού του Τέκτονος και πλείστα άλλα επί των προσφύγων ενέσκυψαν δεινά. Ο Θεός ας τους φυλάξη από χειρότερα». ⁸⁷⁶ Το ίδιο χρονικό διάστημα δημοσιεύονται στην εφημερίδα “δηλώσεις μετανοίας” των προσφύγων για την υποστήριξή τους στον Βενιζέλο. ⁸⁷⁷

6. 1929: Οι γερουσιαστικές εκλογές, οι αποζημιώσεις και η “ανάνηψη” των πεπλανημένων

Όπως παρατηρούμε, στα 1929 η αγαλλίαση για την ανάνηψη των πεπλανημένων προσφύγων απαντάται σε μεγάλο αριθμό άρθρων, με πλήθος γεγονότα να προβάλλονται ως αποδείξεις για τη μεταστροφή (η αντίδραση στη “λοβιτούρα” των Μακεδονικών Νέων, διενέργεια Παμπροσφυγικού Συνεδρίου, προσφυγικές προκηρύξεις, δημοσιεύματα βενιζελικών εφημερίδων, ρήξεις στους κόλπους των προσφύγων). ⁸⁷⁸ Η εξέλιξη του ζητήματος των αποζημιώσεων, τον Μάρτιο του 1929, προβάλλεται ως επαλήθευση των προβλέψεων (= προσδοκιών) του Φωτός και διάψευση των φρούδων ελπίδων των προσφύγων: «Ηλλθε λοιπόν ο Μεγαλουργός με όλας τας καλὰς διαθέσεις. Και αφού έφερε την χώραν εις το χείλος της αβύσσου... εθεώρησεν καλόν... να παρατηρήση ότι οι πρόσφυγες πρέπει να εγκαταλείψουν κάθε ελπίδα και να θεωρήσουν οριστικῶς ως λελυμένον το προσφυγικόν ζήτημα...». ⁸⁷⁹

Σε άλλο άρθρο υποστηρίζεται ότι «το βενιζελικόν πλήθος και ιδιαιτέρως η μάζα η προσφυγική φαίνεται ότι έχουν αρχίσει κάπως ν’ ανανήφουν. Έχουν αρχίσει ν’ απαλλάσσονται από τον παλαιόν φανατισμόν, υπό την επήρειαν του οποίου εδημιουργήθη εις την φαντασίαν της Ελληνικής πλειοψηφίας ο θρύλος του Πηδαλιούχου. Και από του σημείου αυτού μέχρι του σημείου του καλῶς σκέπτεσθαι η απόστασις δεν είνε μεγάλη... Τώρα, εις τας παραμονὰς των εκλογών της Γερουσίας, ήτοι μετά παρέλευσιν ολίγων μηνών, ευρισκόμεθα εις το στάδιον των παρατηρήσεων και των δυσφοριών. Δεν θα περάσουν μήνες πολλοί ακόμη και θα καταστή α γνώριστος όχι η Ελλάς, αλλ’ ο βενιζελοπροσφυγικός κόσμος». ⁸⁸⁰

Τον Απρίλιο του 1929 οι γερουσιαστικές εκλογές σηματοδεύτηκαν από την απαίτηση των προσφύγων για την άμεση καταβολή αποζημιώσεων και την απειλή των προσφυγικών οργανώσεων για αποχή. Είναι αξιοσημείωτο, πάντως, το γεγονός ότι η προεκλογική εκστρατεία του Φωτός προς τους πρόσφυγες εγκαινιάζεται δύο μήνες νωρίτερα, με τον αρθρογράφο του να προοικονομεί: «Και θα προσέλθουν οι πρόσφυγες, κινούμενοι από μίαν σταθεράν αντίληψιν πειθαρχίας, από έν είδος μηχανικής συνηθείας και από μίαν υπόσχεσιν περί στεγάσεων, αποκαταστάσεων και αποζημιώσεων. Αραιότεροι μεν, λόγω του ότι απέθανεν εις την ψυχήν των ο παλαιός ενθουσιασμός και εσμικρύνθη σημαντικῶς εις την φαντασίαν των η ιδέα, την οποίαν είχαν σχηματίσει εν σχέσει με την προσωπικότητα του Αρχηγού, αρκετοί όμως πάλιν, ώστε να μη αποδειχθή ότι ο Βενιζελισμός έχει υποστεί μέχρι τούδε φθοράν αξιοσημείωτον». Ωστόσο, «προτού οδηγηθούν τα πλήθη προς την ψηφοδόχον, όπως οδηγούνται συνήθως, με μίαν ασυνείδητον μιμητικότητα, ας γνωρίζουν οι πρό-

875. «Το Συνέδριον», 19 Δεκεμβρίου 1928. Βλ. επίσης «Και αι ιδικαί μας ευχαί», 6 Σεπτεμβρίου 1928.

876. «Ο Θεός ας τους φυλάξη», 5 Οκτωβρίου 1928.

877. Βλ. ενδεικτικά: Α. Πανταζίδης, «Η κυβέρνησις και τα προσφυγικά ζητήματα», 21 Οκτωβρίου 1928.

878. Βλ. ενδεικτικά: «Οι Πόντιοι», 25 Ιανουαρίου 1929. – «Συγκροτείται Παμπροσφυγικόν Συνέδριον όπως διαμαρτυρηθή κατά της Κυβερνήσεως διά τα λαμβανόμενα αντιπροσφυγ. μέτρα και την αποτελεμάτως των προσφ. ζητημάτων», 17 Ιανουαρίου 1929. – «Φαύλος κύκλος», 4 Μαρτίου 1929. – «Βιασιότητα προκήρυξις των προσφύγων κατά του κ. Βενιζέλου. Κατεβλήθησαν προσπάθειαι προς ματαίωσιν της σημερινής συγκεντρώσεως των προσφύγων. Το διάγγελμα του κ. Βενιζέλου εις απάντησιν των προσφυγικών αξιώσεων. Αποκαλεί δημαγωγούς τους ηγέτας της προσφυγικής κινήσεως», 14 Απριλίου 1929. – «Η χθεσινή παμπροσφυγική συγκέντρωσις των Αθηνών», 15 Απριλίου 1929.

879. «Επί του προσφυγικού», 3 Απριλίου 1929.

880. «Το στάδιο των δυσφοριών», 27 Φεβρουαρίου 1929.

σφυγες, ότι αυτοί ειδικώς, αυτοί που δίδουν την πλειοψηφίαν με τον αδιαίρετον όγκον των, έχουν ωρισμένα καθήκοντα, απέναντι του εαυτού των και απέναντι της χώρας. Κατά τας παρελθούσας εκλογάς, έβγαλαν τον Βενιζέλον με διακοσίους είκοσι πέντε βουλευτάς... Και εδημιούργησαν αυτοί, με τον φανατισμόν και με την ψήφον των, μίαν κυβέρνησιν τόσον ισχυράν, ώστε προ αυτής τίποτε να μην αντιστέκεται. Και εδημιούργησαν... μίαν Βουλήν τόσον άφωνον, ώστε εντός αυτής να μη καθίσταται δυνατόν ν' ακουσθή καμμία αντίρρησις... Η αντιπολίτευσις εξεμηδενίσθη. Και αυτοί ακόμη οι προσφυγικοί παράγοντες, οι οποίοι ήσαν τόσον λάλοι και τόσον πρόθυμοι εις την προηγούμενην Βουλήν, εξηφανίσθησαν τώρα εις την σιγήν και εις την αφάνειαν. Γι' αυτό, «κατά τας ερχομένας εκλογάς της Γερουσίας θα σκεφθούν ποίον είνε το καθήκον των οι πρόσφυγες. Και ας φροντίσουν να μη δημιουργήσουν μίαν Γερουσίαν κατ' εικόνα και ομοίωσιν της Βουλής. Ας φροντίσουν να δώσουν μίαν αντιπολίτευσιν ισχυράν εις την Γερουσίαν με την ψήφον των». Όπως μπορούμε να αντιληφθούμε από το συγκεκριμένο άρθρο, ο αντιβενιζελισμός του Φωτός είναι μεγαλύτερος και από την προσήλωσή του στο Λαϊκό Κόμμα. Καταλήγει λοιπόν η εφημερίδα: «Δεν θέλομεν να κάμωμεν προσηλυτισμούς και προπαγάνδας ματαίας. Ούτε δε φανταζόμεθα ότι θα είνε δυνατόν να παρασύρωμεν πρόσφυγες προς το Λαϊκόν Κόμμα, το οποίον έχει καταρρίψει εις την συνείδησιν των μία συνεχής και βδελυρά συκοφαντία. Υπάρχουν όμως και κόμματα συγγενή προς την ιδεολογίαν των και έχοντα το πλεονέκτημα ότι αγωνίζονται υπέρ λαοκρατικών ιδεωδών και εναντίον της τραπεζικής και χρηματιστηριακής φανλοκρατίας του περί τον Ελευθέριον Βενιζέλον κύκλου. Οι πρόσφυγες προτού δώσουν την ψήφον των, ας σκεφθούν ολίγον και διά τ' αποτελέσματα αυτής».⁸⁸¹

Σε γενικές γραμμές, τις παραμονές των εκλογών το Φως βρέθηκε να υποστηρίξει τα αιτήματα των προσφύγων και να προβάλλει την απαγκίστρωσή τους από τον Κρητικό πολιτικό. Όπως διαβάζουμε σε σχετικό άρθρο, «η προσφυγιά δεν είνε πλέον το σκοτεινόν εκείνο πλήθος, το οποίο εσύρετο ωσάν μαγνητισμένον από το όνομα του Ελευθερίου Βενιζέλου. Ηρχισε πλέον να κινείται από κάποιαν δυσφορίαν και κάποιαν εξέγερσιν. Και όπως τονίζεται εις την προκήρυξιν, ήρχισε να γίνεται το ξεκρέμασμα των εικόνων του θαυματουργού Κυβερνήτου. Ημείς δε, οι οποίοι ηγωνίσθημεν πάντοτε διά την απαλλαγήν του προσφυγικού πλήθους από την κομματικήν δουλειάν του Βενιζελισμού, δεν ήμεθα διόλου δυσηρεστημένοι με την αισθηματικήν αυτήν επανάστασιν των προσφυγικών οργανώσεων».⁸⁸²

Τις ίδιες μέρες δημοσιεύεται στο Φως «Διάγγελμα της Εκτελεστικής Επιτροπής του Προσφυγικού Αγώνος προς τον αδελφό γηγενή λαόν Μακεδονίας-Θράκης και της Παλαιάς Ελλάδος», όπου καταγγέλλεται η πολιτική «ενίων δημοσιογραφικών οργάνων της Βενιζελικής παρατάξεως, τεινούσης όπως δημιουργήση οιωνεί ταξικόν και φυλετικόν ζήτημα μεταξύ γηγενών και προσφύγων παραμονάς εκλογών». Η Επιτροπή καταγγέλλει επίσης τον Βενιζέλο «ότι προσεπάθησε να θέση αντιμετώπους τους πρόσφυγας προς τους γηγενείς» και «ως επιβουλεύομενον την ζωήν και τας τύχας ενός δεινοπαθούντος λαού...».⁸⁸³ Στην ίδια σελίδα, στο ίδιο πλαίσιο δημοσιεύεται «Προκήρυξις Εκτελεστικής Επιτροπής Προσφυγικού Αγώνος», η οποία καλεί τους πρόσφυγες σε αποχή από τις εκλογές ως διαμαρτυρία προς τον Βενιζέλο: «Ο κ. Βενιζέλος... υπερέβη και του χειροτέρου εχθρού μας εις την αντιπροσφυγικήν του πολιτική... Η πείνα και η φτώχεια μας δέρνει... περισσότερο από άλλη φορά. Και επί πλέον ο κ. Βενιζέλος δεν αναγνωρίζει ούτε τα δικαιώματα των αποζημιώσεών μας, εκατέβασε τον τόκον των ομολογιών του συμπληρωματικού, δεν εκδίδει τας ομολογίας, αρνείται ν' αποζημιώση τους αγρότας... και έτσι με την πολιτική αυτή μας έρριξε εις την απόγνωσιν και εις την απελπισίαν... Αλλοίμονον... σε μας εάν ψηφισθή αυτή τη φορά από τους πρόσφυγας η παράταξις του κ. Βενιζέλου... "Αποχή πρόσφυγες", "Αποχή από τας εκλογάς"».⁸⁸⁴

Παράλληλα δημοσιεύονται εγκύκλιοι υποψήφιων γερούσιαστών του Λαϊκού Κόμματος, που καλούν

881. «Εις τους πρόσφυγας», 17 Φεβρουαρίου 1929.

882. «Η διαφορά των», 15 Απριλίου 1929.

883. Ανδ. Διον. Παπαχρηστόπουλος, «Διάγγελμα της Εκτελεστικής Επιτροπής του Προσφυγικού Αγώνος προς τον γηγενή λαόν της Μακεδονίας-Θράκης και της Παλαιάς Ελλάδος», 18 Απριλίου 1929.

884. Η Εκτελεστική Επιτροπή του Προσφυγικού Αγώνος, «Προκήρυξις Εκτελεστικής Επιτροπής Προσφυγικού Αγώνος», 18 Απριλίου 1929.

Θεσσαλονίκη, 1924. Τα εγκαίνια του πρώτου παιδικού συσσιτίου του φιλανθρωπικού σωματείου “Προσφυγικός Φοίνικας”. Στο κέντρο, η Ελένη Καραϊωσηφίδου, ιδρύτρια και πρόεδρος του σωματείου για περισσότερο από μία δεκαετία. *Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού, Συλλογή Καραϊωσηφίδου-Ελευθερίου Μαρίας και Καραϊωσηφίδου-Πολίτου Ισμήνης.*

Λαϊκούς και πρόσφυγες να προσέλθουν «χειροκρατούμενοι εις τας κάλπας» για να ενισχύσουν την αντιπολίτευση.⁸⁸⁵ Δημοσιεύονται, επίσης, επιστολές προσφύγων που καταγγέλλουν τη βενιζελική πολιτική και καλούν το Φως να υψώσει φωνή διαμαρτυρίας υπέρ των προσφύγων.⁸⁸⁶

Ο βανδαλισμός των αφισών των Φιλελεύθερων υποψηφίων στην Τούμπα περιγράφεται με ύφος θριαμβευτικό: «Αι εικόνες των βενιζελικών υποψηφίων ευρέθησαν... αθλίως καταξοχισμένα. Μερικοί εκ των δυσηρεστημένων είχαν μαυρίσει τους οφθαλμούς των πολιτενομένων... Και ενώπιον αυτών... των μαυρισμένων οφθαλμών, ενώπιον των προσώπων τα οποία εκαρικατούρισε μία φαιδρά διάθεσις των αγνώστων που είχαν τοποθετήσει μούσια και παραγναθίδας, επέρασεν η Τούμπα ολόκληρος και με αγαλλίασιν εκάγχαζε...».⁸⁸⁷

Η προσφυγοφιλία των Λαϊκών υποψηφίων αποτελεί μία από τις αρετές, η οποία προβάλλεται στα βιογραφικά τους σημειώματα, κάτω από τις φωτογραφίες τους. Για παράδειγμα, ο Κωνσταντίνος Γούναρης «λατρεύεται υπό των Θρακών και των εκ Βουλγαρίας προσφύγων, οι οποίοι επέμενον να θέση υποψηφιότητα Γερουσιαστού».⁸⁸⁸

Η νίκη των Βενιζελικών στις εκλογές της 21^{ης} Απριλίου προκάλεσε την απογοήτευση του Φωτός, που

885. Αθ. Αργυρός, Δ. Δούκας, Χαρ. Ακριβόπουλος, «Λαϊκοί και πρόσφυγες προσέλθετε χειροκρατούμενοι εις τας κάλπας διά να ενισχύσητε την αντιπολίτευσιν», 18 Απριλίου 1929.

886. Αλκέτας, «Αι εκλογαί και οι πρόσφυγες», 19 Απριλίου 1929. – Αρ. Αποστόλου, «Ο πατήρ της Φυλής και οι πρόσφυγες δικαιούχοι», 20 Απριλίου 1929.

887. «Εις την Τούμπαν. Αι εικόνες των υποψηφίων», 19 Απριλίου 1929.

888. «Οι υποψήφιοί μας. Κωνστ. Γούναρης», 21 Απριλίου 1929.

κατέληξε στο συμπέρασμα ότι: «Οι πρόσφυγες συνεκινήθησαν και εψήφισαν τον πρωθυπουργόν με την μυστηριώδη ευγνωμοσύνην του δερομένου, ο οποίος ευλογεί την χείρα του δέροντος και αναγνωρίζει εις αυτόν επιβολήν και δύναμιν...». ⁸⁸⁹ Αποχή δεν σημειώθηκε, διότι οι πρόσφυγες «δεν κατενόησαν το σκόπιμον της επιδείξεως της δυνάμεώς των. Οι πρόσφυγες εψήφισαν με θλίψιν, αλλά με επιμέλειαν». ⁸⁹⁰

Τον Ιούνιο του 1929, η πρόταση των Φιλελευθέρων για διαχωρισμό των προσφυγικών συνοικισμών από την πόλη και δημιουργία χωριστών κοινοτήτων ερμηνεύεται από το Φως ως συνέπεια της ρήξης των Βενιζελικών με τους πρόσφυγες και του συνακόλουθου φόβου των πρώτων: «Γνωρίζουν ότι... οι συνοικισμοί είνε κέντρα κατ' εξοχήν ευδημαγώγητα... όπου θα επικρατήσουν τα αριστερά στοιχεία, που θα προκαλέσουν εξεγέρσεις μέσα εις ένα πλήθος πτωχών και εγκαταλελειμμένων». Και ακόμα περισσότερο, οι συνοικισμοί θα διαδραματίσουν «τον ρόλον, τον οποίον έπαιξαν εις τας θυελλωδεστέρας εποχάς της ιστορίας τα προάστεια των Παρισίων». Βέβαια, η εφημερίδα δεν παραλείπει τον παραλληλισμό με την πρόταση των αντιβενιζελικών για ξεχωριστούς εκλογικούς καταλόγους το 1924, πρόταση που στηλιτεύθηκε άγρια από τη βενιζελική παράταξη. «Αλλ' ιδού», γράφει το Φως, «αλλ' ιδού ότι αι καταστάσεις μεταβάλλονται. Ιδού ότι οι Φιλελεύθεροι αρχίζουν να φοβούνται από τους συνοικισμούς, από την αμφίβολον στάσιν αυτών... Ιδού ότι ζητούν να απαλλαγούν από τους πτωχούς κατοίκους των μακρυνών προαστίων και από τας ψήφους τους...». Και καταλήγει, με ύφος Τειρεσία, ο αρθρογράφος: «Έκαστος δε φαντάζεται εις ποίαν κατάπτωσιν θα περιέλθουν οι συνοικισμοί... οι οποίοι θα μαρανθούν και θα καταστραφούν ευθύς ως αποτελέσουν ιδίας κοινότητας». ⁸⁹¹

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι στα 1929 το Φως γράφει για δύο κατηγορίες προσφύγων: εκείνους που διά της κοινωνικής ανόδου και του πλούτου εκφυλίσθηκαν και εκείνους, τους πένωντες και εγκαταλελειμμένους, που διατηρούν ακόμα την προσφυγική τους ιδιότητα. Ανάμεσα στους τελευταίους, που αποτελούν και την πλειονότητα, «άλλαι ζυμώσεις συντελούνται. Δεν ακούεται πλέον το αιώνιον, το μόνιμον, επίμονον και εκνευριστικόν βέλασμα υπέρ του Μεγαλουργού. Ήδη γίνονται συσκέψεις, συνέρχονται επιτροπαί, οργανούνται συλλαλητήρια... Και είναι αι εκδηλώσεις αυταί η πρώτη απαρχή της δυσαρρεσκείας και η πρώτη απόφασις από τον φανατισμόν, ο οποίος συσκοτίζει το λογικόν και φονεύει την κρίσιν». ⁸⁹²

Ως ένδειξη για τη μεταστροφή προβάλλεται και επιστολή της Παμπροσφυγικής, η οποία διαψεύδει δηλώσεις του Πλαστήρα περί υπαιτιότητας των προσφύγων για την εκτέλεση των Έξι: «Κακοποιεί φρικτώως την αλήθειαν ο κ. Ν. Πλαστήρας, προσπαθών να αποκρύψη τους σκοτεινούς σκοπούς της τότε υπ' αυτόν κυβερνήσεως, της υπευθύνως αναλαβούσης τον τυφεκισμόν των Εξ, διά να την επιρρίψη εις την ράχην άλλων, μη υπευθύνων, χαρακτηρίζων τους πρόσφυγας ως "μαινόμενον συρφετόν, απειθάρχητον και αχαλιναγωγητόν". Μαινόμενος λοιπόν ήτο ο προσφυγικός κόσμος, όστις μετά την καταστροφήν... ως άκακον και ήρεμον αρνίον ενεκλείσθη εις τας τρώγλας και εις τα σκουπιδαριά των Αθηνών και Πειραιά;... Απειθάρχητος λοιπόν ο προσφυγικός κόσμος, όστις πειθαρχεί από επταετίας, δίκην χαλιναγωγημένων αλόγων ζώων, εις τα κελεύσματα και τας οδηγίας των μετά το 1922 κυβερνήσεων. Ο προσφυγικός κόσμος δεν ήτο μαινόμενος, απειθάρχητος και αχαλιναγωγητος. Δυστυχώς δεν ήτο τοιούτος, ενώ έπρεπε να ήτο. Διότι εάν ήτο τοιούτος, σήμεραν προσφυγικόν πρόβλημα δεν θα υφίστατο... Ο προσφυγικός κόσμος είνε αμέτοχος της μαιφονίας της 15 Νοεμβρίου του 1922». ⁸⁹³

Τον Ιούλιο του 1929 η παύση του αριστερού δημάρχου Πατρικίου, με απόφαση του υπουργού των Εσωτερικών, περιγράφεται ως η μοιραία κατάληξη του ανελέητου πολέμου του βενιζελισμού εναντίον του. ⁸⁹⁴ Ακολούθως, η υποψηφιότητα του Κύρκου στις δημοτικές εκλογές παρουσιάζεται ως συνέπεια του οικονο-

889. «Η επιτυχία των», 23 Απριλίου 1929.

890. «Περί αποχής», 23 Απριλίου 1929.

891. «Οι Φιλελεύθεροι και οι πρόσφυγες», 25 Ιουνίου 1929.

892. «Η θέσις των προσφύγων», 29 Ιουνίου 1929.

893. «Επί των δηλώσεων Πλαστήρα. Μία αρχή αφυπνίσεως. Πώς κρίνουν οι πρόσφυγες την εκτέλεσιν των πολιτικών. Οι εκμεταλλευταί της δυστυχίας», 27 Ιουνίου 1929.

894. «Αι δύο συμπτώσεις», 14 Ιουλίου 1929.

μικού ανταγωνισμού των βενιζελικών εφημερίδων της πόλης.⁸⁹⁵

Στις δημοτικές εκλογές του 1929 το Φως υποστήριξε τον Μηνά Πατρίκιο. Στις 28 Ιουλίου ο εκδότης της εφημερίδας Δ. Ρίζος εκφωνεί λόγο υπέρ της υποψηφιότητας του κ. Πατρίκιου σε συγκέντρωση της Αριστερής Παρατάξεως.⁸⁹⁶ Σε ένα από τα πολλά “υπέρ Πατρίκιού” άρθρα των ημερών τονίζεται ότι: «Οι συννοικισμοί, αι συννοικίαι, τα μεγάλα πολυάριθμα κέντρα, παντού όπου υπάρχει κόσμος εργαζόμενος και μοχθών, παντού όπου εξαπλούται μεγάλη και δραματική φτωχολογία, την οποίαν εξευγενίζει ο πόνος, έχουν ήδη εκπεφρασμένην την γνώμην των. Δεν θα ψηφίσουν τον κ. Κύρκον, τον άνθρωπον της βουλιμιωτάτης κεφαλαιοκρατίας, δεν θα ψηφίσουν τον κ. Αγγελάκην, τον άνθρωπον των σπειρών, που ελλοχεύουν, δεν θα ψηφίσουν τον κ. Μάνον, τον αποκηρυγμένον... Και εις όλα τα πολυάριθμα κέντρα, εν όνομα ακούεται μόνον ΠΑΤΡΙΚΙΟΣ. Δι’ αυτό και οι αντίπαλοί μας μαίνονται. Δι’ αυτό καταφεύγουν εις την συκοφαντίαν, την προεκλογικήν, την ασύστολον, την βδελυράν, η οποία απλώς φανερώνει όλην την ψυχικήν των κατωτερότητα, όλην την ελύν που έχει κατακαθήσει εις το βάθος των ψευδών των ιδανικών του αχρείου ταρτουφισμού των...».⁸⁹⁷

Εκείνο που προξενεί εντύπωση εν όψει των δημοτικών εκλογών του 1929 είναι, πέρα από την αριστερή παλινδρόμηση του Φωτός, η συγκλονιστική υπεράσπιση του ζητήματος της ενότητας του γηγενούς και του προσφυγικού στοιχείου: «Εθεσε, λοιπόν, ζήτημα γηγενισμού, ο Ταχυδρόμος και εκήρυξε εναντίον των προσφύγων τον πόλεμον. Εχαρακτήρισε ΤΟΥΣ ΕΒΡΑΙΟΥΣ ΩΣ ΑΔΕΛΦΟΥΣ ΚΑΙ ΩΣ ΕΧΘΡΟΥΣ ΤΟΥΣ ΠΡΟΣΦΥΓΑΣ. Αλλά το όργανον του κ. Μάνου, παρουσιάζεται πολύ σαφέστερον, ωμόν και χυδαίον μέχρι του σημείου ώστε να προκαλή την βδελυγμίαν και εις τους απαθείς και εις τους πλέον αμερολήπτους... Επιδιώκει το πτωχόν όργανον του κ. Μάνου να συναδελφώση τους Ισραηλίτας με τους γηγενείς και να τους στρέψη κατά των προσφύγων. Επιδιώκει να δημιουργήση πνεύμα γηγενισμού, φιλοεβραϊσμού και αντιπροσφυγισμού. Κατάπληκτοι και ημείς, οφείλομεν να ομολογήσωμεν ότι χρειάζεται πάρωσις και εκφυλισμός διά να φθάση κανείς εις τοιούτον ηθικόν και αντεθνικόν κατήφορον».⁸⁹⁸

7. Το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας και Συνεργασίας του 1930

Το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας και Συνεργασίας του 1930, το οποίο σήμανε την οριστική απαγκίστρωση των προσφύγων από τον Βενιζέλο, καταγγέλθηκε δριμύτατα από το Φως. Το διάστημα που ακολούθησε την υπογραφή και επικύρωσή του δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα πλήθος άρθρα, όπου προβάλλονται το εθνικό όνειδος, η οικονομική ζημία και το ξεπούλημα των προσφύγων. Παράλληλα το Φως δεν παραλείπει να περιγράψει την προσφυγική οργή κατά του Βενιζέλου, όπως αυτή εκδηλώνεται με συλλαλητήρια, διακηρύξεις και επιστολές.⁸⁹⁹

Σε συγκλονιστικό άρθρο, που δημοσιεύεται στις 3 Ιουλίου του 1930, καυστηριάζονται με τον πλέον οξύ τρόπο οι ενέργειες του πρωθυπουργού: «Το ποδοβολητό των αλόγων του Ασιάτη κατακτητή αντηχεί ακόμη εις τα ώτα των Ελλήνων και οι ανίκανοι ιδιοτελείς αντιπρόσωποι ενός δυστυχισμένου κόσμου ψηφίζουν αδιαμαρτύρητα την καταδίκη του, καταδίκη που την επέβαλε ωμά και στεγνά ένας μοιραίος άνθρωπος διά να

895. «... Η μία εξ αυτών υποστηρίζει από της πρώτης στιγμής τον κ. Αγγελάκην. Η άλλη... ελάνσαρε τον κ. Κύρκον. Και ενεφανίσθη ο ά νθρωπος αυτός σαν μαινόμενος ταύρος, υβρίζων, συκοφαντών και ασχημονών προς όλας τας διευθύνσεις. Διότι παρουσιάσθη ως πολιτευόμενος μετά τον καταποντισμόν. Και διότι θέλει να φανή ευχάριστος εις τους άρχοντας και τους αυθέντας αυτού. Άρχονται και αυθένται του κ. Κύρκου, καθώς θρυλλείται, είνε το περιώνυμον οικονομικόν “συγκρότημα” του Ελευθ. Βήματος – Καφαντάρης – Κύρκος – Μακεδονία – ιδού η άλυσος. Και είναι ανακριβές ότι ο κ. Κύρκος παρητήθη διά να γίνη βενιζελικός. Μάλλον η Μακεδονία ρέπει προς τον καφανταρισμόν και την αγκάλη του “Συγκροτήματος”, το οποίον θέλει να γίνη κυρίαρχον εις τον Δήμον διά να κάμη το μέγα δάνειον και ν’ αναλάβη τα έργα οδοποιίας. Πρόκειται περί συμφερόντων μεγάλων. Εκατοντάδες εκατομμυρίων στροβιλίζονται εις τον ορίζοντα. Και δι’ αυτό τόσοι απεγνωσμένοι αγώνες και δι’ αυτόν τόσοσν θανασίμως μισείται η Αριστερά Παράταξις». «Η νέα εμφάνισις», 19 Ιουλίου 1929.

896. «Ο υποψήφιος της Αριστεράς κ. Πατρίκιος εσπατάλησεν και θα σπαταλά διά τας ανάγκας του λαού», 27 Ιουλίου 1929.

897. «Ανεπίληπτος, μετά τας συκοφαντίας και τας αθλιότητας», 2 Αυγούστου 1929.

898. «Με τους Εβραίους εναντίον των προσφύγων», 13 Αυγούστου 1929.

899. «Η προσφυγ. άποψις επί της Ελληνοτουρκικής... Η κυβέρνησις διχάζει τον λαόν και ωθεί τον τόπον εις νέας περιπετείας», 7 Ιουλίου 1930. – «Το κόμμα των Φιλελευθέρων και η προσφυγική εξέγερσις», 16 Ιουλίου 1930. – «Χήραι και ορφανά», 28 Οκτωβρίου 1928.

εξυπηρετήση μία αμφίβολη πολιτική... Αλλ' οι νωποί τάφοι του απεράντου Μικρασιατικού Νεκροταφείου θα τρίξουν, δεν θα μείνουν ασυγκίνητοι. Τα θαμμένα και άταφα κόκκαλα θα τρίξουν από αγανάκτηση και το αστέγνωτο ακόμη παρθενικό αίμα των ατιμασθέντων κοριτσιών, θα μεταβληθή σε ορμητικούς χειμάρρους για να παρασύρη στην ορμητική του εκδίκησι πεπορωμένες συνειδήσεις... Και ενώ εκεί κάτω στα αγιασμένα χώματα των επτά μαρτυρικών εκκλησιών θα εξακολουθούν να ορχούνται οι θύται, εδώ τα βουρκωμένα μάτια της Μικρασιάτισσας γιαγιάς δεν θα μπορέσουν να κρατηθούν. Και τα πεινασμένα ορφανά εγγονάκια της... θα ρωτήσουν με τρόμο!! – Γιαγιά γιατί κλαις; Μήπως για το χωροφύλακα που ήρθε το πρωί και είπε πως θα μας πετάξει στο δρόμο αν δεν πληρώσουμε το νοίκι στην Αποκατάσταση; Μα τότε πούναι τ' αμπέλια, τα σπήτια και τα καλά μας που ένας άλλος πατέρας, καλός σαν εκείνον που μας έσφαξαν οι Τούρκοι, θα φρόντιζε, καθώς μας έλεγες, και για κείνα και για μας; – Μα παιδιά μου! Αυτός ήταν πατριός!! Και τα σπήτια μας και τ' αμπέλια μας και τα καλά μας, άλλα έδωσε στον Τούρκο και άλλα εκράτησεν αυτός!! Και αφού έπνιξε όλο το είναι και το δίκιο μας δεν χόρτασε, μας βγάζει λογαριασμό λέει πως του χρωστάμε!! αυτά ζητεί ο χωροφύλακας... Πριν από 2.300 χρόνια περίπου ένας άλλος άστοργος πατέρας... ο Ανταλκίδας... αφήρει την ελευθερίαν των Ελληνικών νήσων και των Ελληνίδων πόλεων της Μ. Ασίας και σκλάβας τα παρέδιδε σ' έναν άλλο Ασιάτη δυνάστη... Δυστυχώς η ιστορία αντιγράφεται...». ⁹⁰⁰

Τις ίδιες μέρες δημοσιεύονται και δύο άρθρα του Μ. Μαραβέλια με θέμα και πάλι την ατιμωτική συμφωνία και τον συμψηφισμό των περιουσιών. Αφού εξηγεί τις συνέπειες των ανωτέρω ενεργειών για τον προσφυγικό λαό, ο συντάκτης προβάλλει τις απώτερες συνέπειες των πράξεων του πρωθυπουργού: «Ημείς, ατυχή θύματα της πολιτικής των διατηρούντα όμως αναλλοίωτον και άκαμπτον την εθνικήν μας συνείδησιν, πιστεύομεν ότι τα κράτη δεν έγιναν διά να ζουν όσον τα άτομα και ότι είναι φρικτόν και απαίσιον έγκλημα όταν αφαιρούνται από τας μέλλουσας γενεάς δικαιώματα και τίτλοι αφορώντας τον εθνικόν πλούτο και την διά μέσον των αιώνων τιμητικήν σταδιοδρομίαν ενός λαού να εκπολιτίζη, εξευμενίζη και εξημερώνη το ανθρώπινον υλικόν της υφηλίου... Είναι όθεν ανίερος η πράξις και ιερόσυλος ο τολμών να θυσιάση εις τον βωμόν των προσωπικών του αδυναμιών εθνικά κειμήλια, τιαύτης μάλιστα τεραστίας σημασίας...». Ακολουθώς, ο Μαραβέλιας προβλέπει ότι η κατάπτυστη επιλογή του Βενιζέλου θα οδηγήσει τη χώρα σε νέες πολιτικές και κοινωνικές περιπέτειες, στην πτώση της «σημερινής κοινοβουλευτικής δικτατορίας» και σε μια «αγρίαν και οδυνηράν περίοδον αναρχίας». ⁹⁰¹

Η απογοήτευση των προσφύγων και ο κατακρημνισμός του ειδώλου του αρχηγού περιγράφονται γλαφυρότερα σε άρθρο του Κασ. Κυριακίδη: «Αντί όλων των προσδοκιών μας τούτων και της προεκλογικώς δοθείσης παρ' αυτού υποσχέσεως ότι θα μας κάμη αγνώριστον την Ελλάδα, ο κ. Βενιζέλος, μεγαλουργών την φοράν ταύτην κατά τρόπον Ηροστράτιον, επροτίμησε να παραδώση ταύτην δεμένη χειροπόδαρα εις τους Τούρκους... Σμικρουργών την φοράν ταύτην ο γέρων Πρωθυπουργός έφθασε μέχρι του σημείου να συνηγορήση μάλιστα από της έδρας της Βουλής υπέρ των Τουρκικών απόψεων και των Τουρκικών διεκδικήσεων, δυσχυριζόμενος ότι αι εν Τουρκία εγκαταλειφθείσαι περιουσίαι 2.000.000 ανταλλαγέντων και εξοντωθέντων Ελλήνων ήτο αδύνατον να υπερβούν τας περιουσίας των κανονικών ανταλλαγέντων 300.000 Τούρκων... Ιδού τα βαθύτερα ελατήρια της προσφυγικής εξεγέρσεως κατά του κ. Βενιζέλου και των δουλοπρεπών εν τη Βουλή οπαδών του. Καταρράκωσις της Εθνικής και Κρατικής ημών υποστάσεως διά των τελευταίων ελληνοτουρκικών συμφωνιών αφ' ενός, αυθαίρετος δήμευσις μιας ξένης και ορφανικής περιουσίας αφ' ετέρου...». ⁹⁰²

Σε πιο δόκιμο ύφος από τα υπόλοιπα, είναι γραμμένα δύο άρθρα του Γεωργίου Καφαντάρη, που δημοσιεύονται στις 13 και 14 Ιουλίου. Σε αυτά ο πολιτικός καταγγέλλει με εμπειριστατωμένη επιχειρηματολογία τις ολέθριες συμφωνίες, οι οποίες «επεσφράγισαν την εθνικήν καταστροφήν διά νέων, ανυπολογίστων, αδι-

900. Δημ. Βαρθολομαίος, «Ο νέος Ανταλκίδας», 2 Ιουλίου 1930. Βλ. επίσης Ευρ. Ρήγας, «Η συγκέντρωσις της Τούμπας και ο κυβερνητικός τύπος. Τι λέγουν οι πρόσφυγες», 15 Ιουλίου 1930.

901. Μ. Μαραβέλιας, «Το προσφυγικόν ζήτημα. Τα έναντι της Τουρκίας ιστορικά δικαιώματα του Ελληνισμού. Πώς διαμορφούται η κατάσταση», 6 και 7 Ιουλίου 1930.

902. Κασ. Φ. Κυριακίδη, «Τα βαθύτερα αίτια της παμπροσφυγικής εξεγέρσεως», 4 Αυγούστου 1930.

καιολογήτων και ασκόπων του Ελληνισμού θυσιών».⁹⁰³ Οι πρόσφυγες βουλευτές που παραιτήθηκαν από το κόμμα των Φιλελευθέρων εξαιτίας του Συμφώνου είναι αξιέπαινοι, είναι οι πρωτοπόροι «της προσφυγικής κινήσεως της κατατεινούσης εις την απελευθέρωσιν από τα κομματικά δεσμά». Διότι οι θαρραλέοι αυτοί πρωταγωνιστές τόλμησαν να κηρύξουν «εν μέσω των συνοικισμών το κήρυγμα της αληθείας», να πολεμήσουν την αδράνεια και την τύφλωση και να φωνάξουν «το πόσον ολεθρία υπήρξεν εις τα προεκλογικά συμφέροντα η στάσις των Κόμματος των Φιλελευθέρων». Κατ' αυτόν τον τρόπο, «ενώπιον του προσφυγικού κόσμου ο κ. Βενιζέλος έπαυσε να είναι το ολόλαμπρον είδωλον, το οποίον έφεγγεν επάνω εις το ανάβαθρόν του. Οι πρόσφυγες τρέπονται ήδη προς την Αντιπολίτευσιν».⁹⁰⁴

Όταν λοιπόν οι βενιζελικές εφημερίδες καταγγέλλουν τις ενέργειες του «ρήτορος της Καβάλλας κ. Τσιγμέδουλου, εκείνου που πραγματοποιεί τους μεγάλους προσφυγικούς συναγερμούς και στρέφει τα εξηγριωμένα ταύτα πλήθη εναντίον του Κόμματος των Φιλελευθέρων», το Φως αναλαμβάνει την υπεράσπισή του, η οποία εξελίσσεται σε καταγγελία του Συμφώνου και κυρίως του βενιζελισμού: «Μία τοιαύτη τακτική των θεραπειδών του κόμματος, είναι εννόητος. Δικαιολογημένη ακόμη είναι και η ωμή των φρασεολογία, από την οποίαν απέλιπε κάθε ίχνος ευγενείας. Όλοι αυτοί, οι οποίοι ετέθησαν επί κεφαλής της κινήσεως, της κατατεινούσης εις την απολύτρωσιν των προσφύγων, θα υποστούν τας επιθέσεις, τας λοιδωρίας και τας απειλάς του κυβερνητικού τύπου... Όλοι όμως... δεν ενεφανίθησαν επειδή τοιαύτη ήτο η φιλοδοξία των. Υπήρξαν δημιουργήματα ανάγκης... Αι περιστάσεις αναδεικνύουν πάντοτε τους ανθρώπους των. Όστε ας μην επιτίθενται εναντίον των ηγετών της προσφυγικής κινήσεως αι βενιζελικαί εφημερίδες. Ας... αποπειραθούν να καταπέισουν τον Ελληνικόν λαόν εν γένει, περί των ωφελημάτων, τα οποία αποκτώμεν εκ της υπογραφής... Η διάστασις επήλθε. Τεράστιοι όγκοι απεσπάρθησαν από το Κόμμα. Και ο Φιλελευθερισμός οδεύει προς την διάλυσιν... Η προσφυγική βάσις εξέφυγε».⁹⁰⁵

Την ίδια γραμμή υπεράσπισης υιοθετεί το Φως και στην περίπτωση του άλλοτε καθυβριζόμενου ως προσφυγοκάπηλου Μ. Κύρκου: «Αι κυβερνητικαί εφημερίδες επετέθησαν εναντίον του κ. Κύρκου και υπήρξεν η επίθεσις των ουχί γαληνίου λογικής συμπεράσμα, αλλά παροξυσμός μιας υστερικής παραζάλης... Και τον κατηγορήσαν... ως σύμβολον που εξαγγέλλει την απόσχισιν της μεγάλης μάχης του προσφυγικού κόσμου από το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Ως άνθρωπον, ο οποίος ευρέθη μεταξύ των ηγετών ενός μεγάλου κινήματος, του κινήματος της κομματικής απολυτρώσεως της προσφυγικής μάχης... Έρριψαν δε αι κυβερνητικαί εφημερίδες ως σύνθημα την παρατήρησιν, ότι εις την αίθουσαν του Λευκού Πύργου, εις την οποίαν ωμίλησεν ο κ. Κύρκος, είχαν συγκεντρωθεί πρωτίστως αντιβενιζελικοί πολίται... Αλλά... όλοι αυτοί οι αντιβενιζελικοί ήσαν πρόσφυγες... Και αι κυβερνητικαί εφημερίδες πρέπει να συνηθίσουν από τώρα με τον θαυμάσιον συνδυασμόν των δύο αυτών λέξεων, που είναι δυνατόν να ευρίσκωνται κοντά-κοντά η μία εις την άλλην χωρίς να διαμαρτύρωνται. Και θα έλθη γρήγορα εποχή, κατά την οποίαν, αι δύο αυταί λέξεις “αντιβενιζελικοί-πρόσφυγες”, θα είναι αδύνατον να χωρισθούν απ' αλλήλων».⁹⁰⁶

Όταν τον Οκτώβριο του 1930 ο Βενιζέλος μεταβαίνει στην Άγκυρα, το Φως κατευοδώνει τον «μετανοημένο μεγαλοϊδεάτη» με ένα άρθρο ξέχειλο από οργή: «Είναι γεγονός πλέον αναμφισβήτητον ότι ο κ. Βενιζέλος αναχωρεί ολοταχώς εις Άγκυραν. Πηγαίνει εκεί να σφίγξη την αιμοβαφή χείραν του Κεμάλ και να συγχαρή αυτόν θερμώς διά την επιτευχθείσαν παρ' αυτού βιαίαν εκκρίζωσιν του... ανθούντος Ελληνισμού... Ο κ. Βενιζέλος δεν συγκινείται ποσώς αν τον συνοδεύουν εις το ταξειδίον του τούτο αι αραί ενός ολοκλήρου λαού, του οποίου προσφυλεστάται υπάρξεις κατεσφάγησαν και ανηλεώς κατεκρεουργήθησαν... δεν συγκινείται ποσώς εκ του γεγονότος ότι πηγαίνει εις την Άγκυραν πατών επί των ατάφων και αιμορολογήτων πτωμάτων των ατυχών εκείνων εθνομαρτύρων της φυλής μας, οίτινες έπεσαν αθώα θύματα μιας αστόχου πολιτικής αυτού του ιδίου.

903. Γεώργ. Καφαντάρης, «Απάντησις εις τον κ. πρωθυπουργόν. Αι ελληνοτουρκικαί συμφωνίαι επισφράγισις της εθνικής καταστροφής», 13 Ιουλίου 1930, 14 Ιουλίου 1930.

904. «Η σημερινή συγκέντρωσις», 7 Δεκεμβρίου 1930.

905. «Η προσφυγική βάσις», 26 Ιουλίου 1930. Βλ. επίσης «Ο κ. Τσιγμέδουλου, τα Μακεδονικά Νέα και οι πρόσφυγες», 27 Ιουλίου 1930.

906. «Αντιβενιζελικοί πρόσφυγες», 29 Ιουλίου 1930.

Δεν αγριεύεται ποσώς από τας υπεράνω της κεφαλής του περιπταμένης σκιάς των προσφιλεστάτων τούτων νεκρών μας. Περιφρονεί αυτούς απολύτως, καθ' όν τρόπον περιεφρόνησε ολόκληρον τον προσφυγικόν κόσμον και εξύβρισεν αυτόν... Ο κ. Βενιζέλος, αναχωρών ολοταχώς προς εις Αγκυραν, εφάνη τελείως ανευλαβής απέναντι των ιερών σκιών των εν Τουρκία εξοντωθέντων ανηλέως υπό των Τούρκων νεκρών μας. Πλην φοβούμεθα μήπως κατά θείαν οικονομίαν προσαρμοσθούν τα άγια κόκκαλα των νεκρών μας τούτων, περιβληθώσι με νεύρα και σάρκας και αναστηθώσι και λιθοβολήσωσι αυτόν εις τον δρόμον τούτον, όν εχάραξε, της κατασπιλώσεως της κρατικής ημών υποστάσεως και της τρωθείσης παρ' αυτού εθνικής μας φιλοτιμίας».⁹⁰⁷

8. Οι δημοτικές εκλογές του 1930

Η τελευταία εκλογική αναμέτρηση του διαστήματος που εξετάζουμε είναι οι δημοτικές εκλογές του 1930. Δεκαέξι μήνες μετά τις εκλογές του Απριλίου του 1929, η θερμή υποστήριξη του Φωτός υπέρ του Πατρίκιου έχει εξανεμισθεί. Δύο είναι οι λόγοι της μεταστροφής: η σύνταξη του τέως εκλεκτού με τον εκδότη του Ταχυδρόμου Νικόλαο Δαρβέρη και η αφοσίωση του Φωτός στο Λαϊκό Κόμμα. Και όπως είναι αναμενόμενο, ούτε και οι πρόσφυγες υποστηρίζουν πλέον τον Πατρίκιο, ο αντιπροσφυγισμός του οποίου καταγγέλλεται δριμύτατα.⁹⁰⁸ Οι Δαρβέρης και Πατρίκιος είναι «δύο καρκινώματα, περιώνυμα διά την κακοποιϊαν των, αποβληθέντα από μακρού εκ των συγκεκριμένων κομματικών οργανισμών της χώρας... Διά της συνεργασίας αυτής ο Πατρίκιος καταπροδίδει τα αριστερίζοντα δημοκρατικά στοιχεία των προσφυγικών συνοικιών και συνοικισμών. Και ο Δαρβέρης καταπροδίδει τους ελαχίστους γηγενείς βασιλόφρονες, οι οποίοι, από συνήθειαν παλαιάν, εξακολουθούν να διαβάζουν το άθλιον αυτού κουρελόφυλλον...».⁹⁰⁹

Ο υποψήφιος που υποστηρίζει το Φως σε αυτές τις δημοτικές εκλογές είναι ο Λαϊκός Σωτήριος Γκοτζαμάνης, ο ενάρετος, ο ηθικός, ο νέος, ο κάλλιστος άνθρωπος, αυτός που η ίδια η πόλη ανέδειξε.⁹¹⁰ Ο άνθρωπος αυτός θα εμψυχήσει στη Θεσσαλονίκη μία νέα πνοή αναδημιουργίας. Έτσι, από την πόλη αυτή «θα γίνη η εκπομπή του εξαγνιστικού ενθουσιασμού, που θα σαρώσει όλα τα ίχνη της πολιτικής διαφθοράς και της αναρχίας... Από την Θεσσαλονίκη θα γίνη η εκκίνησης της νέας μεγάλης εκστρατείας, η οποία θα εξυγιάνη αργότερον και αυτήν ακόμη την πρωτεύουσαν, την βουτηγμένην εις το αίσχος των σκανδάλων...».⁹¹¹ Η ίδια πόλη παρουσιάζεται να δονείται «μέχρι των ακροτάτων συνοικισμών και συνοικιών» από την ιαχή των πολιτών υπέρ του ανθρώπου «που προέκρινε η αλάνθαστος λαϊκή θέλησις».⁹¹² Στις 14 Δεκεμβρίου 1930 το Φως θα δώσει το σύνθημα: «... Όλοι εις τας κάλπας σήμεραν. Ηλθεν το πλήρωμα του χρόνου. Οι συνειδητοί πολίται... οι οποίοι απηλλάγησαν από τα κομματικά δεσμά, όλοι όσοι χειραφετήθησαν από τας προλήψεις που εθόλωναν την λογικήν των... όλοι θα κατευθυνθούν προς τα εκλογικά τμήματα, διά να ρίψουν εις την κάλπην την έγγραφον προτίμησίν των. Και διά ν' αναδείξουν δήμαρχον Θεσσαλονίκης τον κ. Γκοτζαμάνην, τον λαοπρόβλητον υποψήφιον που συνεκίνησε... την πόλιν με τον λόγον του, με το θάρρος του... με το φωτισμένον πρόγραμμά του... Διά της επιτυχίας του κ. Γκοτζαμάνη, θα επιτευχθή η χειραφέτησις ενός κόσμου ολόκληρου φιλελευθέρων, προσφύγων και γηγενών, οι οποίοι απαλλασσόμενοι από τας αυθαιρέτους υποδείξεις μιας πλιάδος οργάνων πληρωμένων... ενδιαφέρονται διά την περιφρούρησιν των συμφερόντων του Δήμου και την απόκρουσιν πάσης επιδρομής των καρχαριών και των φανλοβίων. Διά τούτο, καταψηφίσατε με απέχθειαν και με βδελυγμίαν τον αντιπρόσωπον των καρχαριών και απομυζητών του αίματος του λαού κ. Βαμβακάν. Διά

907. Κασ. Φ. Κυριακίδης, «Οι νεκροί μας θα αναστηθούν και θα τον λιθοβολήσουν», 26 Οκτωβρίου 1930. Βλ. επίσης «Αι αντιλήψεις και αι μέθοδοι των δύο δικτατόρων», 7 Αυγούστου 1930.

908. «Το λαϊκόν ρεύμα υπέρ του κ. Γκοτζαμάνη. Ο λαός εξεδήλωσε ήδη την προτίμησίν του. Σήμεραν γίνονται τα εγκαίνια του Κέντρου. Ο Πατρίκιος απεκάλεσε λεβαντίνους τους Σμυρνηούς», 29 Νοεμβρίου 1930. – «Προσφυγικά γνώμαι. Αι δημ. εκλογαί Θεσ/νίκης και ο Μηνάς Πατρίκιος. Εν άρθρον της Παμπροσφυγικής», 13 Δεκεμβρίου 1930.

909. «Η συνεργασία», 28 Νοεμβρίου 1930. – «Η προπαγάνδα», 1 Δεκεμβρίου 1930.

910. «Η πόλις», 12 Νοεμβρίου 1930.

911. «Η έννοια της εκλογής», 6 Δεκεμβρίου 1930.

912. «Προς τον θρίαμβον της 14ης Δεκεμβρίου. Η ιστορική Καμάρα εδονήθη χθες από φρενίτιδα ενθουσιασμού και εκδηλώσεων υπέρ του υποψηφίου δημάρχου κ. Γκοτζαμάνη. Μία θριαμβευτική διαδήλωσις», 5 Δεκεμβρίου 1930.

τούτο καταψηφίσατε με αποτροπιασμόν και αηδίαν τον ποντικόν του ταμείου, τον τοκογλύφον Πατρίκιον... Σώσωμεν την πόλιν από κάθε επιδρομήν!...».⁹¹³

Η ήττα του Γκοτζαμάνη και η νίκη του Χαρισίου Βαμβακά στις εκλογές αποδίδεται στη δωροδοκία του ισραηλιτικού λαού «κατά τον πλέον σατανικόν τρόπον» από την κυβέρνηση του Βενιζέλου.⁹¹⁴ Την ίδια μέρα και προς επίρρωση της πιο πάνω ερμηνείας, δημοσιεύονται επιστολές προσφύγων, όπου οι τελευταίοι διατρανώνουν την προσήλωσή τους στο Λαϊκό Κόμμα και καταγγέλλουν τον βενιζελισμό: «... Εξυπνήσαμεν πλέον και δεν είμεθα διατεθειμένοι να ψηφίζωμεν, μετεφερόμενοι ως αγέλη προβάτων προ των βενιζελικών καλπών. Θα ψηφίζουμε τους τιμίους και αγνούς πολιτευτάς του Λαϊκού Κόμματος... Τώρα θα βαδίσωμεν τον μοναδικόν δρόμον της ηθικής, της εντιμότητος και της νοικοκυροσύνης, δηλαδή τον δρόμον που ακολουθεί ο ειλικρινής αρχηγός μας κ. Τσαλδάρης και το κόμμα του...».⁹¹⁵ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η ήττα του Λαϊκού υποψηφίου δεν επιρρίπτεται στους πρόσφυγες, για τους οποίους ο ίδιος ο Γκοτζαμάνης γράφει: «Ευχαριστώ τους πρόσφυγες εκείνους, οι οποίοι με ετίμησαν διά της ψήφου των, και βεβαιών ότι και εις το μέλλον δεν θέλω παύση να πρεσβεύω όσα κατά τον προεκλογικόν αγώνα διεκήρυξα».⁹¹⁶

Πάντως, κατά το Φως, παρά το γεγονός ότι οι Φιλελεύθεροι «εξήλθον ηττημένοι από τον αγώνα, αφήκαν εις το πεδίο της μάχης πολλούς νεκρούς και πολλούς τραυματίας... Υπό τοιαύτας συνθήκας, ας μη νομίζουν οι Φιλελεύθεροι ότι είναι δυνατόν να στηρίζονται επί του συνόλου ή και επί μέρους των εξ χιλιάδων προσφυγικών ψήφων, αι οποίαι μ' όλην την παραπλανητικήν ψευδολόγον προπαγάνδαν δεν ερρίφθησαν εις την κάλπην του κ. Βαμβακά... Η προσφυγική ταύτη δύναμις ούτε καταθέλγεται πλέον με την εικόνα του Μεγαλουργού και ούτε παρασύρεται από τας ανοήτους και αστηρίκτους διαβεβαιώσεις περί χιμαιρικών κινδύνων της Δημοκρατίας... Ανήκει ολόκληρος εις την αντικυβερνητικήν παράταξιν. Ανήκει εις την μεγάλην μερίδα του αφυπνισθέντος και χειραφετηθέντος προσφυγικού κόσμου, που ενεθουσιάζετο και χειροκρότει προ ημερών τον κ. Τζιγδέμογλου, στιγματίζοντα και κατακεραυνώνοντα την κυβέρνησιν».⁹¹⁷ Οπωσδήποτε, στα 1930 οι διαπιστώσεις του Φωτός, παρά την υπερβολή, δεν είναι απολύτως αναληθείς. Όπως ήδη τονίσθηκε, το Σύμφωνο Φιλίας επέφερε τέτοιες αλλοιώσεις στο φρόνημα των προσφύγων, που δεν επέφερε η έξαλλη προπαγάνδα μιας δεκαετίας.

Μέσα από τη μελέτη του προσφυγικού ζητήματος, όπως παρουσιάζεται στην εφημερίδα Φως της Θεσσαλονίκης, καταλήγουμε σε ορισμένα ουσιαστικά συμπεράσματα. Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι δύο είναι οι βασικοί πυλώνες, επί των οποίων εδράστηκε η αρθρογραφία της εφημερίδας: η θλίψη και η συμπόνοια για το δράμα ενός ολόκληρου κόσμου και η επιθυμία για πολιτική χειραφέτηση (= χειραγωγήση) αυτού του κόσμου. Ο ατέρμονος διάλογος ανάμεσα στις δύο αυτές συνιστώσες δημιουργεί ένα αξεδιάλυτο πλέγμα, όπου ο ωφελιμισμός συναντά τον ανθρωπισμό και ο κυνισμός την ευαισθησία, συνιστώντας ένα δυσνόητο αλλά γοητευτικό αμάλγαμα. Με αυτά τα δεδομένα, οποιαδήποτε απόπειρα διαχωρισμού των άρθρων σε “ωφελιμιστικά” και “ανθρωπιστικά” θα απέβαινε, πιστεύουμε, ατελέσφορη. Η μόνη ασφαλής διαπίστωση, στην οποία μπορούμε να προβούμε, είναι η προοδευτική υπερίσχυση του ωφελιμιστικού στοιχείου εις βάρος του ανθρωπιστικού. Καθώς η προσφυγική αποκατάσταση προχωρούσε, παρόλες της παλινωδίες και τις παλινδρομήσεις, κύριο πρόβλημα για μια σφόδρα αντιβενιζελική εφημερίδα παρέμενε η απαγκίστρωση των προσφύγων από τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Το αξιοσημείωτο στην περίπτωση αυτή είναι ότι το τελευταίο “πρόβλημα” επιλύθηκε πολύ νωρίτερα από το πρώτο. Το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930 λειτούργησε ως καταλύτης που καταβαράθρωσε το είδωλο του “νέου Ανταλκίδα” και οδήγησε τους πρόσφυγες σε νέες πολιτικές ατραπούς.

913. «Εις τας κάλπας», 14 Δεκεμβρίου 1930. Βλ. επίσης «Ενώ αι λαϊκαί φάλαγγες βαδίζουν προς τας κάλπας. Σήμερον ο λαός της Θεσσαλονίκης αναδεικνύει δήμαρχον τον κ. Σωτ. Γκοτζαμάνη», 14 Δεκεμβρίου 1930.

914. «Το συμπέρασμα», 17 Δεκεμβρίου 1930.

915. Ηρ. Αβρααμίδης, Θεόφ. Καντζόγλου, «Οι πρόσφυγες και το Λαϊκόν Κόμμα», 17 Δεκεμβρίου 1930.

916. Σ. Γκοτζαμάνης, «Προς τον λαόν Θεσσαλονίκης», 15 Δεκεμβρίου 1930.

917. «Εις συνεργασίαν!», 18 Δεκεμβρίου 1930.